2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1986

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1986.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 350.— d.

Godišnja pretplata 2100.– d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 2 ZAGREB, ožujak — travanj 1986. GOD. XIX

Radovan GRGEC

Uz rub (45)

U ovoj *Međunarodnoj godini mira* naša razmišljanja kreću se oko istine: mir je djelo pravde. Tjeskobno se pitamo da li je mir moguć. Svijetom u kojem živimo vlada nepravda, nasilje, pravo jačega, korupcija i kriminal. Mržnja, tiranija i teror rađa mržnju, sukobe i ratove. Je li moguće izaći iz zagađene atmosfere diskriminacija, iz ukletog kruga osveta, iz spirale nasilja? Kako je moguće živjeti u društvu u kojemu uspjeh ovisi o pripadnosti vladajućoj ideologiji ili plutokraciji, o raznim protekcijama, privilegijima, rasnim i klasnim nejednakostima? Može li kršćanin takvo društvo prihvatiti i pomiriti se s takvom situacijom? Eto, to su pitanja na koja bi valjalo dati odgovor.

U svakom slučaju sigurno je da se kršćanin, koji ispovijeda evanđeoske principe ljubavi i pravde, s takvim društvom ne može identificirati. On živi u svijetu, radi i bori se za svijet mira, radi i bori se za dobrobit svoje domovine i svoje obitelji, ali srcem ne može pripadati korumpiranom društvu koje ne zna za pravdu ni za evanđeosku ljestvicu vrednota. Kršćanin treba da se bori za novo nebo i novu zemlju, za preobrazbu i obnovu staroga društva.

Čovjek se, nažalost, udaljuje od kršćanstva, pa prema tome i od evanđeoske poruke ljubavi i mira. Ljudski »compositum«, razapet proturječnim silama, utjecajima i napetostima u vlastitom biću, ipak čezne za iskonskim skladom i jedinstvom. Čezne za slogom i mirom, ali se ne prestaje svađati i tući, i tako će biti uvijek, dokle god bude mržnje,

oholosti i zavisti, dokle god ne bude pravde, pravednosti i poštivanja ljudskih prava u međusobnim odnosima. Iako već četrdesetak godina nema sukoba svjetskih razmjera, rat nikada nije prestao. Nasilje i kršenje ljudskih prava uzimaju sve više maha. Sve više ljudi vegetira i umire bez ljubavi, slobode i kruha, dok oligarhije žive u blagostanju i maltretiraju većinu samo zato što pripada drugom soju i misli drugačije od vlastodržaca. Protesti međunarodnih političkih i karitativnih institucija protiv takvoga stanja ostaju »glas vapijućega u pustinji« kao i protesti svih onih koji se pozivaju na razne humanističke i humanitarne dogovore, sporazume i »povelje«. Sjetimo se samo gladnih u nerazvijenim zemljama, zatvorenika u totalitarističkim državama, sve većeg broja nevinih žrtava bratoubilačkih ratova, terorističkih pokolja, atentata i otmica. Sjetimo se Afganistana, Etiopije, Iraka, Irana, Irske, Čada, Jemena, Ugande, Vijetnama, Kambodže, Libanona, Libije, Južne Afrike, Latinske Amerike...!

Diplomatska nastojanja oko uspostavljanja mira i pravednog poretka obično ne donose trajne i prave rezultate. Mir nije, kako reče *Ivan Pavao II* u svojoj novogodišnjoj poruci diplomatskim predstavnicima kod Svete Stolice, prvenstveno plod političkih nagodbi. Tajna pravoga mira leži u ljudskom srcu. Spremnost na dijalog, razumijevanje drugoga i pomirenje dokazujemo svojim ponašanjem prema najbližima. Kako će se složiti i ljubiti narodi i države ako se svađaju i mrze rođena braća, članovi iste obitelji, sustanari i podstanari? S odgojem za mir, za kulturu mira i za civilizaciju ljubavi valja početi od samih sebe.

Ako se ne popravi i ne obrati naše srce, neće biti konkretne koristi od raznih mirovnih konferencija, proklamacija, rezolucija i peticija, bile one na ne znam kako visokom nivou. Uz to valja uvijek imati na umu da mir nije samo odsutnost rata, nego dinamična stvarnost i sveopća vrednota, dakle otprilike ono što je obuhvaćeno hebrejskom riječju »šalom«.

Posebnu odgovornost u borbi za mir imaju kršćani, čije ponašanje treba da bude u skladu s evanđeoskom porukom, s porukom križa. Možemo reći da Evanđelje sadrži recept kako da se iščupaju korijeni zla, mržnje i rata iz naše krvlju natopljene zemlje. Slika nekakvoga statičkog mira, ispunjenog dokolicom, blagostanjem i uživanjem, »aurea aetas« o kojoj je pjevao *Ovidije*, pripada pradavnoj prošlosti i idiličkoj mitologiji. Budućnost čovječanstva, pak, prema riječima *Franza Liszta*, nalazi se u kršćanskoj »mudrosti križa«. Tek u tom ozračju može se postići pravi mir, koji nije odsutnost napora i siromaštva, nego u prvom redu prisutnost ljubavi i pravde.

* * *

Bez obzira na to kako se prema njima odnosi društvo u kojemu žive, kršćani su se uvijek borili za ostvarenje takvoga mira. I sada, *hic et nunc*, naši katolički laici treba da preuzmu odgovornost za uspostavljanje vremenitog reda u skladu s evanđeoskim načelima ljubavi i pravde. O katoličkim laicima govori se i piše sve više uoči *redovite*

Sinode biskupa, koja će se održati u Rimu 1987. i biti posvećena upravo problematici katoličkog laikata. Za razliku od sličnih institucija na našem terenu, HKD sv. Ćirila i Metoda-Društvo sv. Jeronima nije nikada bilo ni teološko ni svećeničko udruženje, nego književno društvo hrv. katoličkih laika. Stoga je potrebno da i mi, kao katolički laici, rečemo štogod o toj problematici dok o njoj toliko govore klerici i teolozi. Lani smo na stranicama »Marulića« pisali o našemu statusu i statutu, o čemu su prilično netočno pisali i neki drugi kojima je, čini se, bilo neobično stalo da se s njima poistovjetimo.

Pisali smo i o tom kako mišljenje katoličkih laika mogu najautentičnije iznijeti oni koji žive u svijetu i u ovom konkretnom društvu te tu imaju svoje »uhljebljenje« i oni i njihove obitelji. Takve smo, za razliku od raznih »reprezentanata« i »teoretičara«, nazvali uvjetno katoličkim »laicima iz baze«. Iako njih kao vjernike neki promatraju kao »građane drugoga reda«, takvi su ipak pravi predstavnici katoličkog laikata.

Pisali smo svojedobno i o »svetoj Hrvatskoj«, koja stvarnost postoji već stoljećima, kao i svjetovna Hrvatska. O njoj je *Petar Grgec* prije pedesetak godina objavio popularnu knjigu (»Sveta Hrvatska«, Slavonska Požega 1938) na temelju tada poznatih povijesnih informacija. U stvarnost svete Hrvatske bili su uvijek uključeni i katolički svjetovnjaci. Danas se, na temelju nekih novih podataka, pokušavaju sastavljati i čitavi kalendari hrvatskih Božjih ugodnika, u koje su ušli i neki ugledniči, poput kralja *Zvonimira*, i neki manje poznati suvremenici. Voljeli bismo tu vidjeti ne samo »legendarne« ličnosti i predstavnike određenog kruga duhovnosti nego i one iz »baze«, a pogotovo očeve i majke brojne djece. Takvi su pred Bogom možda imali i veće zasluge od onih koji su, iako nisu bili ni svećenici ni redovnici, živjeli »monaški«. (I za našega *Merza* kao i za Talijana *La Piru* govore poznavaoci da je njihov život ličio u mnogočemu životu »kontemplativnih redovnika«. Kao neoženjenim ljudima to im je vjerojatno bilo lakše nego onima koji su se brinuli za svoje obitelji i za svoju djecu.) Uostalom, bilo kako bilo, ovdje se potpuno slažemo s riječima komentatora našega vjerskog lista: »Htjednemo li i mi ovdje u ovom razdoblju promicati svoje laičke svece, vrijedno je paziti da nije najvažnije popuniti kalendarij hrvatskim imenima, nego hrvatsku katoličku svijest jasnim sadržajima i suvremenim zadacima« (GK 4/86, str. 2).

Jedan je od takvih suvremenih zadataka sigurno i borba za mir u srcima i među ljudima. Borba je to, zapravo, za svetost i unutarnju obnovu kršćanskog života. Nije važno kojim ćemo se izrazom pri tom poslužiti (»druga evangelizacija«, »rekristijanizacija«, »restauracija« ili nekako drugačije), nego je važno da se s punom odgovornošću prihvatimo tog zadatka, koji nije nimalo lagan. Nije lako govoriti o istinskom miru, o kršćanskoj duhovnosti i o kršćanskim idealima naraštaju zatravljenom idolima kao što su *Stallone-Rambo, Clint Eastwood* ili *Bruce Lee*.

Što bliže bude suvremena civilizacija Evanđelju i kršćanskim vrednotama, to će ona više biti civilizacija mira, ljubavi i pravde, a ne

nasilja, mržnje i diskriminacije. Bez sumnje je za to potrebna »nova evangelizacija«, o kojoj nam govore Papa i predstavnici Crkve. Civilizacija ljubavi ima svoje junake i svece kao što su *Maksimilijan Kolbe* i *majka Terezija*. Vjerujemo da se danas i među Hrvatima nalaze takvi junaci i sveci, koji na zlo ne odgovaraju represijom i osvetom, nego zlo pobjeđuju dobrim. O njima se obično malo zna jer su »krotki i ponizni srcem«. Takvi obično ne pišu članke, ne drže govore, ne brinu se za vlastitu afirmaciju i »prisutnost u suvremenim tokovima«, ne putuju po kongresima, ali niti vlastiti oportunizam ne proglašuju ljubavlju prema bližnjemu. O tim junacima i svecima, uzorima kršćanskih kreposti i ljudskih vrlina, ovisi u stanovitom smislu budućnost naše domovine i budućnost čovječanstva.

Iako su kršćanski uzori i ideali daleko od suvremenog ukusa i senzibiliteta, ipak mnogi za njima, makar i podsvjesno, čeznu i dive im se. Te simpatije dolaze do izražaja i kod predstavnika suvremene kulture, umjetnosti i književnosti. Na primjer, svima je sada poznato koliko je *Krleža* cijenio pjesnika kršćanskog nadahnuća *Đuru Sudetu*. U Vjesnikovoj rubrici »Književna desetka« nedavno je kipar *Branko Ružić* na prvo mjesto stavio Sudetine »Kućice u dolu«, a dramski pisac *Velimir Lukić* »Quo vadis« *Henrika Sienkiewicza*. Prošli put smo pisali o izjavi ruskoga pisca, obraćenika i prognanika *Feliksa Svetova*. Nedavno preminuli talijanski pjesnik *Biagio Marin* govori nam o »svom posljednjem letu u Božje srce«. Za *Marija Pomilija* Evanđelje je knjiga »koju valja neprestano živjeti«. Usput napominjemo da je objavljena nova revolucionarna hipoteza o datiranju evanđeoskih tekstova po kojoj su oni mnogo stariji nego što to tvrdi većina suvremenih egzegeta *(Jean Carmignac: Nastanak sinoptičkih evanđelja)*. Svoj »posljednji let u Božje srce« *François Mauriac* izrazio je kao put prema punini nade. Nikada nije skrivao svoje udivljenje prema onima koji su se »nadali protiv svake nade« i poštovanje prema drevnim i suvremenim svecima.

U svecima kuca srce Crkve. Oni su ures i uzor čovječanstva, najodličniji predstavnici Božjega naroda i pojedinih nacija. Sveta Hrvatska s pravom se ponosi svojim svecima i Božjim ugodnicima, kao što su bili *Nikola Tavelić, Leopold Mandić, Augustin Kažotić, Gracije iz Mula, Marko Križevčanin, Ozana Kotorska, Šimun Filipović, Petar Barbarić, Josip Lang, Ivan Merz, Rudolf Eckert, Ante Antić* i mnogi drugi. U njihovim se redovima nalaze i oni koji za života ni poslije smrti nisu doživjeli nikakva priznanja te ostadoše ljudima gotovo nepoznati, ali im zato nije manja »plaća na nebesima«. Kršćani su u svim vremenima u primjeru i zagovoru svetaca nalazili nadahnuće, pomoć i utjehu. Svetost, međutim, nije povlastica pojedinaca i elite, nego temelj i načelo kršćanskog života. Ona je, bila »anonimna« ili »kanonizirana«, tajna Božje milosti i providnosti.

Izloženi »mikroskopu« suvremene historiografije, svetački se životi nastoje »demitizirati« te osloboditi naslaga pobožne tradicije i pučke pobožnosti. U tom se katkada pretjeruje. Liturgijska reforma opravdano nas podsjeća na činjenicu da je Krist jedino središte religioznog kulta, ali iz toga ne slijedi da kult svetaca danas treba potpuno zabaciti.

Kao što rekosmo, svjedoci smo porasta simpatija i interesa za živote svetaca. Oni su i danas, kao vjerni Kristovi sljedbenici, uzor suvremenom čovječanstvu i suvremenom kršćanstvu. Ipak, zbog svoje svetosti oni su oduvijek bili i ostaju »ludost« i izazov u svijetu i u Crkvi, što svjedoče mnoga imena kao npr. *Jeronim, Augustin, Benedikt, Franjo Asiški, Vinko Paulski, Elizabeta, Katarina, Terezija, Maksimilijan Kolbe* itd.

Ne treba zabacivati vitalnost pučke kulture koja nalazi svoje ishodište u štovanju svetaca. *Hans Urs von Balthasar* napisao je jednom zgodom: »Sveci u Crkvi jesu najvažniji komentar Evanđelja jer oni predstavljaju utjelovljenu interpretaciju utjelovljene Riječi Božje i stoga su pokazivači puta prema Isusu Kristu.«

Imajmo na umu da su sveci utjelovljeni navještaj pashalnog misterija. Sjetimo se toga u ovo uskrsno i duhovsko vrijeme! Svi mi sa svojim suputnicima i supatnicima idemo prema istom cilju, čeznemo za istom svrhom života, težimo za ostvarenjem onoga za što smo stvoreni i otkupljeni. Pred nama su, prema Uskrsnuću, pošli toliki i toliki. Za njima je ostao svijetao trag, koji valja slijediti.

SRETAN USKRS!

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I MĚTODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

6. III. 86. — J. Ivaštinović — M. Slaviček — L. Kos: Vinko Kos, pjesnik svjetlosti i dobrote
13. III. 86. — prof. V. Dumbović: Japan, zemlja čuda
20. III. 86. — inž. D. Stipac: Narcis Jenko
27. III. 86. — prof. J. Berka: Jedan život priča

Mladen JURČIĆ

Getsemani

Sve se to dogodilo tako iznenada — nitko od nas koji smo ga vjerno slijedili nekako nije vjerovao da je čas doista kucnuo, kao da smo duboko u sebi odbijali povjerovati da će se sve tako naglo i silovito odigrati, da je blizu ne kraj, jer njegovom djelu, njegovom kraljevstvu nema kraja, nego ono što smo *tada* usprkos svim njegovim riječima i učenju smatrali krajem, slomom naših nada jer još ni tada nismo imali punu spoznaju ni potrebnu vjeru. Iako nam je stalno govorio što mora doći — ah, kako smo bili tvrdi za razumijevanje.

On sam je, dakako, dobro znao da se njegovo poslanstvo na zemlji bliži ispunjenju, da će najveličanstvenija misija od postanka svijeta ubrzo biti dovršena, ali mi smo još bili slabi i zbunjeni... Ne, nismo bili svjesni da će sve to započeti još iste noći, da ćemo tako brzo postati svjedoci krajnjeg užasa ali i konačne slave, pa ipak to što nismo bili svjesni nije nikakvo opravdanje. Jer, nas trojica iznevjerili smo ga u trenutku kad nas je najviše trebao, u vrijeme njegove duboke tjeskobe, iako je jedino nas poveo na tu posljednju, strašnu molitvu u najmračnijoj noći otkako je svijeta, jedinoj noći straha i tjeskobe samoga Boga. Mnoge su noći crne, ispunjene stravom, agonijom i dubokim ljudskim očajem, jer u čovjekovoj se unutrašnjosti, baš kao i u dodijeljenom mu svijetu oko njega, izmjenjuju dan i tamna noć, radost i očaj, ushićenje i patnja, suncem obasjani vrhunci i bezdane mrkline, najljepše pjesme i jezivi muk. Da, od postanka svijeta za bezbroj ljudi bilo je bezbroj tjeskobnih noći, ali nijedne poput ove kad je sam Bog s čovjekom podijelio puste klance tjeskobe i straha, ne, nijedna noć nije bila *toliko* crna.

Nas trojicu je poveo sobom u tu svoju borbu, a ostao je sam — napustili su ga oni kojima je iskazao najveće povjerenje, u koje se upravo tada pouzdao.

O, zašto je čovjek u takvim tamnim trenucima uvijek neumitno sam, potpuno osamljen pred bezdanom? Zašto onda svi poznati, prisni glasovi zamiru oko nas i nad sve se spušta jeziva tišina noći i našeg bića? Zašto čovjeku upravo tada nitko ne može pomoći, na pustom i mračnom kršu njega samog? I zašto je i u tome, zašto smo u svojoj slabosti dopustili da *i u tome,* u toj zadnjoj točki tako potpuno preuzme ljudsku sudbinu — beznadnu samoću u najtežim, najsudbonosnijim trenucima? O, Učitelju, Bože, ali i čovječe, do samog kraja, do mračnih kovitlaca uzdrhtale duše, do ponora tjeskobe i straha, iako znam da si nam već onda potpuno oprostio i shvatio našu veliku slabost, ipak... Jer, ako si *ti* bio čovjek do zadnje gorke kapi kaleža ljudskih patnji na zemlji, mi smo, nažalost, bili potpuno ljudi u našoj slabosti, nerazumijevanju, površnosti, nemaru i... duboko smo spavali u trenucima Božje tjeskobe.

Da, spavali smo, kao i svake druge noći poslije dobre večere. Iako je nas trojicu izabranih pozvao sa sobom na stranu, napustili smo ga i ostao je sam

kao da je bezdana samoća doista neumitna čovjekova sudbina, jer evo — i sam je Bog ostao sam u noći sa svojim bolom. Kako sam se često sledio na ovu pomisao kad sam kasnije bezbroj puta razmišljao o tome. Ja, koji sam se zaklinjao da ću ga vjerno slijediti i u smrt, da ga nikada neću napustiti niti se pokolebati pa makar i u najvećoj opasnosti, nisam ga tada mogao slijediti ne samo u opasnost i u smrt nego i na pučinu samoće.

A počelo je prazničnom večerom, zadnjim obrokom što smo ga na ovoj zemlji dijelili s njim. Govorio nam je ljepše i usrdnije nego ikada pa ipak ga još nismo potpuno razumjeli. Sada, kad se toga sjećam, u mislima ponovo prelazim svaki slavni trenutak, svaku njegovu dragocjenu riječ. Još ga nismo u cijelosti shvaćali, no osjećali smo takvu ispunjenost, radost i smirenje u njegovom društvu kao da su se nad nas iz srebrnih visina nadvila blaga, golema krila utjehe, mudrosti i najsvjetlijeg obećanja danog ljudima od postanka svijeta.

Atmosfera je bila ozbiljna, svečana, ali i duboko prisna, slušali smo ga kao opčinjeni i poželjeli da se večera nikad ne završi, da nam nikad ne prestane govoriti, podučavati nas, objašnjavati vrhunske tajne. Svaki je čovjek tajna u svojoj neponovljivosti i upravo u tome je dubina i posebnost svakog od nas, ali on, najsavršeniji od svih ljudi, bio je vrhunska tajna koje još nismo bili do kraja svjesni, no naslućivali smo njegovu beskrajnu dubinu i žedno upijali riječi okrepe i života. Doista, koga drugoga da čovjek slijedi? Ta nitko nije bio kao on, jedino je u njemu, od svih ljudi koji su ikada živjeli, bilo obećanje najviše istine.

Ta večer bila je posebna, drukčija od svih drugih, a tek kasnije nam je postalo jasno zašto... Bližio se kraj. Bili su to trenuci smirenosti i ljepote prije užasa koji nas je sve čekao i koji će svojom strahovitom slavom dovršiti i zauvijek potvrditi njegovo poslanje.

Nikad neću zaboraviti kako smo poslije večere izašli u blagu, naizgled običnu zvjezdanu noć. Koračali smo razgovarajući gotovo šapatom, kao da se bojimo poremetiti taj mir, gledali svjetlucanje nebrojenih zvijezda i osjećali povjetarac koji nas je ugodno osvježavao. Da, bila je to noć kao i svaka druga pa ni u njegovom se glasu još nije osjećala posebna napetost ili drhtanje kad je ostalima rekao da sjednu i počekaju ga dok se pomoli malo dalje u vrtu. A onda je dvojici Zebedejevih sinova i meni domahnuo da pođemo s njim. Danas sam bolno svjestan da je to bio izuzetan poziv, posljednji poziv da ga pratimo i budemo s njima, a mi...

Pošli smo za njim već otežalih kapaka, tromo koračajući, a kad smo odmakli naglo je zastao i okrenuo se prema nama. Tek tu smo, usprkos tami, opazili kako mu je teško i to više po glasu koji mu je sada prvi put zadrhtao, jer mu nismo mogli dobro vidjeti lice. Obratio nam se polako, muklo, s takvim prizvukom bola kakav kod njega nikad prije nismo čuli niti vjerovali da bismo mogli čuti.

— Žalosna je duša moja do smrti — rekao je tiho i umorno. — Ostanite ovdje i bdijte sa mnom.

Zvučalo je to gotovo kao molba. Trgnuli smo se i zbunjeno se pogledali. Te riječi: »bdijte sa mnom« i taj glas još mi i danas, kad god ih se sjetim, paraju nutrinu. Često mi je pred očima njegova samotna, nepomična prilika, s malo spuštenom glavom, tamno ocrtana u tihoj noći pod zvijezdama, dok smo mi stajali u nedoumici, ne znajući što da odgovorimo. Sada, dakako, znam što sam trebao odgovoriti. Trebao sam pritrčati i usredno reći da ćemo ostati s njim i zajedno moliti makar cijele noći, da nije sam i nikada neće biti jer ima nas, svoje vjerne učenike, koji će ostati s njim i ako ga svi ostali napuste, ali... sada je prekasno.

Htio je da jednu jedinu sudbonosnu noć bdijemo s njim, sam Bog nas je zamolio da mu budemo podrška, a mi smo ga u svom neznanju i slabosti iznevjerili, nismo shvatili, nismo *mogli* shvatiti što se sprema. Umjesto da smo se žarko odazvali i to preostalo kratko vrijeme probdjeli s njim svaku minutu, mi smo, čim se udaljio od nas, legli na tlo, oči su nam se sklopile, glave pale same od sebe i — zaspali smo. Eto, tako je bilo. Nema opravdanja. Nijednu noć nismo mogli probdjeti s Učiteljem kojeg smo voljeli više od svega! U svim drugim noćima mogli smo se do mile volje naspavati, ali tada je trebalo bdjeti, trebalo je ostati vjeran... i svjestan.

A koliko je takvih ljudi koji čvrsto spavaju kad na njihova vrata zakuca nešto veliko i sudbonosno, neka mogućnost ili bitan poziv, nešto što zahtijeva potpunu budnost, oštrinu duha i *djelo* koje će ih potvrditi, a oni spavaju, možda i cijelog života, u jalovosti, ravnodušnosti, nemaru i neznanju, ne odazivajući se ni na sjetvu ni na žetvu pa ih i smrt zatekne u takvom snu, a da je život sa svim svojim mogućnostima i zadaćama, žarkim vrhuncima i potrebom predanja, s raskršćima i pozivima na odlučujući izbor, s otiskivanjima, postojanim traganjem i dolascima u spasonosne luke pronađenog, sa svim nedaćama ali i sa svom ljepotom i smislom, nepovratno prošao kraj njih kao što velike karavane prolaze kraj zaspalih kućica i zaselaka, zauvijek se tiho udaljavajući, zauvijek odnoseći svoj sjaj i bogatstvo.

Da, te noći smo spavali. Samo se malo udaljio, ali kao da se između njega i nas trojice ispriječilo more ili beskrajna pustinja kad smo zatvorli oči i utonuli u san, a on je, poput tolikih nesretnika, ostao sam sa svojom patnjom — baš *tako* potpuno čovjek.

Tko će reći, opisati, što je sve proživljavao, on, svjestan svoje veličanstvene misije, a sada posve napušten? Tko može shvatiti mračnu tajnu Getsemanija, mjesta najvećeg, najsvetijeg bola na zemlji, gdje kao da se u jednoj osobi sabrala sama bit ljudske patnje, kao da su ga iz bezmjernih dubina noći zapljusnuli valovi tjeskobe svih koji su ikada drhtali u tami pred nekim potmulim užasom, tako da bi onaj tko bi ga vidio kako kleči pognut pod tom težinom (on, najuspravniji i najpostojaniji), sada po prvi put mogao izgovoriti one jednostavne, strašne riječi koje će o njemu tek kasnije izgovoriti: »Evo čovjeka!«, evo onoga u kome se skupio sav duševni bol, kao što će se kasnije i tjelesni, na jeziv način upotpunjujući svekoliko ljudsko iskustvo sažeto u njemu, u ovom čovjeku sazdanom od svega što i čini pravog čovjeka — mudrosti, postojanosti, blagosti, razumijevanja, sućuti ali i patnje. Jer do kraja je upoznao obje vrste bola — i duševni i tjelesni i tako je Bog, došavši ljudima, u potpunosti postao čovjekom. No u tom trenutku nije bilo nikoga tko bi ga vidio i po prvi put rekao: »Evo čovjeka!«, bio je posve sam. Istina, njegov anđeo je sišao da ga obodri i razvio nad njim svoja blaga krila utjehe, ali možda bit ljudske patnje može razumjeti samo čovjek od krvi i mesa, jer, napokon, u svom savršenom, prozračnom svijetu anđeli nikada nisu *i sami* patili. Zato je i pozvao *nas*, ali sada nismo bili s njim iako smo fizički bili udaljeni samo nekoliko metara.

O, ti duboki, mukli drhtaji duše pred gorkim kaležem, u noći tako običnoj za sve druge, a crnom ponoru za patnika, kad više ništa ne ostaje, kad sve što je nekad bilo naše kao da se rasplinjuje pa uzalud tražimo nečiju ruku, nečije prisustvo, a unaokolo je samo tama.

Kako dugo je klečao s glavom među rukama prije nego je napokon ustao i prišao nam? Ne znam. Znam samo da smo se na zvuk njegova glasa sva trojica naglo trgnuli iz sna i ugledali ga kako stoji nad nama i promatra nas pogledom punim tako duboke tuge da ga nijedan od nas nikada neće zaboraviti. Čak i u mraku smo vidjeli, osjetili na sebi taj pogled koji nas je

pekao. Nikada nećemo moći zaboraviti ni njegove riječi, izrečene ne ljutito ni prijekorno nego mirno i polako, kao da utvrđuje neku beskrajno tužnu činjenicu:

— Tako, ne mogaste sa mnom probdjeti ni jednoga sata? Bdijte i molite da ne padnete u napast. — A onda je dodao tužno i s razumijevanjem (upravo to nam je najteže palo, to tužno razumijevanje ljudske slabosti, utješan ton kojim je *on* tješio *nas* u tom gorkom, sudbonosnom trenutku kad je trebalo biti obratno): — Duh je voljan, ali je tijelo slabo.

Duboko smo se postidjeli i žmirkajući gledali u zemlju, pa ipak, pa ipak... Bili smo tako mamurni da se, naprosto, nismo mogli savladati, sva snaga i toliko potrebna oštrina duha napustili su nas pa su nam se oči, čim se udaljio pognut i sporo koračajući, ponovo zatvorile i po drugi put smo zadrijemali, sada konačno potvrđujući samoću Čovjeka i njegove patnje.

Ponovo su se nad njim, još potpunije nego prvi put, sklopila krila noćnih mrklina, a sada mora da mu je bilo još teže, jer su mu se njegovi najvjerniji po drugi put iznevjerili, još jednom je neumitno ostao sam s Ocem, poput tolikih drugih čiju sudbinu je preuzeo kad je postao čovjekom, a koji u teškim noćima strepnje, na svom pustom, sudbonosnom visu, ostaju sami sa svojim Bogom i kaležom koji ih ne mimoilazi. Eto — i u ovom, najpotpunijem čovjeku, ljudska sudbina morala se potpuno dovršiti, još jednom se moralo pokazati da potpunog čovjeka nema bez bola.

Kad se po drugi put vratio k nama, više nas nije budio. Nekoliko trenutaka je stajao sagnut nad nama, a onda se tiho udaljio pa je i treći put molio, nepomično klečeći, s glavom među rukama,.

Trebalo je... O, Učitelju, toliko puta sam u sebi bolno uzviknuo: »Trebalo je da mi...«, ali sada je sve uzalud, to se više ne može ispraviti. Preostaje nam još samo da što bolje, hrabrije i vjernije ispunimo ono što nam je ostavio u baštinu, sve bogatstvo, obećanje i nadu Božje riječi. Jer, ostaju riječi onoga koji je i bio utjelovljenje Riječi, dovoljne da promijene i zauvijek ispune svijet, kako više nikad nitko ne bi bio baš *toliko* sam.

Kad nam je posljednji put prišao i glasno nam se obratio, rekavši: — Još spavate i počivate? Evo se približi čas u koji se Sin Čovječji izručuje u ruke grešnika. Ustanite! — osupnuto smo sjeli, a onda skočili na noge, trljajući oči kao da iz njih tim ljutitim, oštrim pokretima želimo istrgnuti omamljujuću, gotovo fizičku koprenu izdajničkog sna. Vidjeli smo da je miran, posve pribran i da u njegovom držanju više nema nikakvog traga prijašnje tjeskobe i potresenosti. Nismo mu se usuđivali pogledati u oči, nego smo s odjeće užurbano stresali grančice i zemlju, a on je stajao podignute glave kao da gleda visoko i hladno treperenje zvijezda. Masline oko nas su šumjele, a mi smo divljim, usredotočenim pokretima stresali odjeću dugo nakon što na njoj više nije bilo ni trunka zemlje, tako da isprva nismo ni čuli onaj drugi, disonantni šum koji je naglo izrastao iz melodične pjesme vjetra u krošnjama i prigušio je — približavanje mnogih koraka.

Htio sam se ispričati za naš nemar i upravo sam očajnički smišljao što da kažem, no u tom trenutku prestao je gledati u noćno nebo, okrenuo je glavu, malo podigao ruku i rekao mirno i jednostavno, kao toliko puta kad nas je pozivao da ga slijedimo nekamo na put: — Hajedmo! Evo se približi moj izdajnik. — Tek za nekoliko trenutaka shvatili smo značenje njegovih tiho izgovorenih riječi, jer gotovo su se izgubile u već glasnom žamoru gomile koja je nadolazila još nevidljiva u tami, naviruć kao da se sama tama uskomešala pa se u opipljivim, zloslutnim valovima valja prema usplahirenim prilikama nas trojice i njegovoj jedinoj mirnoj i nepomičnoj prilici, nalik na postojana stabla oko nas. Dok smo mi još stajali napeto i preneraženo oslušku-

jući, posljednji put je krenuo pred nama, koračajući spokojno, odlučno i čvrsto kao toliko puta kad smo razgranatim spletovima putova i cesta polazili u srebrni poziv jasnih daljina prema nekom tajnom ispunjenju, bitnoj spoznaji koja nas je negdje tamo očekivala, skriveno u čistom treperenju vedrina, ili početku nekog novog i divnog čuda...

Ante KRALJEVIĆ

Slijepčeva skulptura

pogođen je jelen bez luka bez strijele
ne prstima gipkim punim bivšeg vida
već su riječi glinom kroz mrak vječni plele
tajnu gdje i svjetlost tami kapu skida

tu Odu radosti nikad neće čuti
ni vidjeti tvorac igru svjetla sjene
prepoznat očinstvo čeda žute puti
bijelim okom punim mraka crne mrene

ne bruje glasnice šumsku tu ariju
maštu što košuti tišti oko varno
to Skit skriti moli već Zdravomariju
a meni još pero vidom okovano

zavezujem crnu maramu na oči
zaslijepljen svjetlima da ne tapkam gradom
sigurno ću poći... sigurno ću moći
nacrtati Boga ali ne sa bradom

Marija HORŽINEK

Uskrs Martina Hrena

Kad je čuo unutarnji glas koji mu je jasno naređivao: »Martine, živi!«, Martin Hren, poslušno znatiželjan, rastvori svoje od dugoga sna umrtvljene oči. — Gle, ja živim!, pomisli, i ta misao potakne krv u njegovim žilama da kola. — Ja stvarno živim! — začudi se Martin. — Osjećam svoje tijelo! Osjećam svjetlo, ponovo! Koliko je vremena proveo u onom dugom mraku, za koji je sada vjerovao da je smrt bila? — Ni ona me neće, odjednom mu se nametne misao, od čije gorčine u njemu zadrhće tek probuđeni život. — Ne! Ne! — pobuni se Martin protiv samoga sebe. — Ne smijem tako da razmišljam jer ću se ponovo vratiti u ono strašno stanje. Ovaj čovjek koji nosi moje ime i kojemu je naređeno da živi, mora postati sasvim drugi čovjek, ukoliko želi i hoće da živi. Jer, Martin Hren, onaj koji je nekada to bio, zanemario je i mrzio svoj život toliko da su ga jednog dana našli sklupčanog na samom pragu smrti. Sebe je i svoj život, za koji je bio smatrao da to nije, osudio na smrt, iz koje mu je sada bilo naređeno vratiti se.

Nije Martin Hren mrzio život, onako, iz inata, nego stoga, što je, kako je on smatrao, taj život bio prema njemu nepravedan. Još kao dječak ostade bez nježne brige svojih roditelja, prepušten ćudima znanih i neznanih. Svi su oni smatrali da imaju pravo upravljati njime i oblikovati, prema svojoj zamisli, nježno stablo njegova života. Trebao je, konačno je shvatio, ostati patuljak u šumi divova. Ne, pobunio se i počeo da se brani. Ponekad je, događalo se, zario zube u nečiju, prema njemu ispruženu ruku. Jer, sve je manje vjerovao u dobrotu. Odrastavši, počeo je sumnjati i u ljubav. Djevojka, koju je istinski zavolio, okrenula se drugome, jer je taj drugi imao sve ono, što Martin Hren nije imao. A nije imao ne zato što ne bi nastojao, već jednostavno stoga što mu nije išlo. »Ukradi!«, naređivao mu je, u dječaštvu, jedan od starijih dječaka, ali ga Martin Hren nije poslušao: u njemu je ostao usađen osjećaj za pravdu. »Ne ukradi!«, govorila mu je majka. I on je ostao dosljedan njenom nauku. U životu, kasnije, mnogo je naučio: možeš ukrasti šibice i biti osuđen od društva, ali isto tako ukrasti čitavu šumu, a da nitko u tebi ne otkrije tata. Martin Hren, predosjećao je dobro, našao bi se, u slučaju da se opredijeli za krađu, u onoj prvoj grupi. I tako u svemu: nitko ne bi Martinu Hrenu progledao kroz prste, nitko ne bi bio spreman na opraštanje, a upravo su ta svojstva od njega bila tražena. Kada se, zbog klevete, sukobio s najboljim drugom, bio je prekoren zbog žestoke naravi: »Lako je uzbudljiv i u tili čas plane. Ljutit kao hren. Baš pravo ime nosi.«

A on je u sebi počeo da proklinje sve one koji su takvim jezikom govorili: »Neka vam nebo, kome se, dvoličnjaci, obraćate, vrati pravom mjerom. Jer, vi ste me naučili mrziti. Vi ste u mom srcu postepeno ubijali ljubav, kako bih postao vama što sličniji. Evo, sad me imate! Bit ću jednak vama u zlu, a vi meni u vašem prokletstvu.«

Ono što je osjećao prema svojoj ženi Marti, nije bila strasna ljubav (kao prema onoj prvoj nevjernici), već blago podnošenje. Bila mu je draga, a, uz to, i potrebna. Kada mu je rodila kćerku Martinu, bio je radostan, ali se je napio od jada, jer su mu drugi čestitali — na sinu. Ili su ga tješili: »Konačno, Martine, i kćerka je dobra, a može biti i bolja od sina.« Zašto su svoj nos zabadali baš u sve? Zašto ga nisu ostavljali na miru?

— Odviše piješ, Martine! — s uobičajenom blagošću primijetila je Marta, a on je od tada počeo da loče. Nisu imali dovoljno, znao je, ni za kruh i vrijedna je Marta obilazila kuće u potrazi za poslom i zaradom. Najradije bi je istukao, takovu. Zašto se ponižava u očima ljudi? I zašto nju ljudi smatraju mučenicom, i kao takvu je sažaljevaju, dok njega, Martina, gotovo javno ne razapnu na križ?

Mala je Martina bježala od oca i sakrivala se u majčino krilo. »Dođi!«, zaprijetio bi on, a mala je vrištala: »Mamice! Mamice!« Istukao je tu nezamjenljivu mamu, ali nije osvojio ljubav djevojčice. Uporno je bježala od njega.

— Okužen sam, naravno, sam je o sebi razmišljao Martin i odbijao se, svjesno, od ljudi. Kad bi ga zamolili za bilo kakvu pomoć, za sudjelovanje u akciji međuljudske solidarnosti — jer je Martin imao spretne ruke majstora — bijesno bi se okomio na molitelje: »Dobar sam kad treba drugima pomoći?! Tko pomaže meni?«

Gorčina se taložila u njemu, ne ostavljajući prostora drugim osjećajima. Posljedica: poljuljana psihička ravnoteža i narušen sklad obiteljskog života. Prisjeća se jasno preduskrsnog raspoloženja, kad mu je još mala Martina, pokušavala ugurati u ruku svježe obojenu uskrsnu pisanicu. Bacio ju je, bijesan, i opsovao glasno, a djevojčica je, na smrt preplašena, strašno problijedila. Od tada je često pobolijevala, i Marta se je bojala za njen život. Trebalo je dodatne zarade, da bi se djevojčici kupila za oporavak potrebna hrana, a Martin Hren je osjećao da u njemu nema dovoljno snage. Jer, sve što bi uradio, nije bilo dovoljno. U očima svoje žene čitao je prijekor. Vječno prisutan prijekor. Proklinjao je glasno. Branio se s mržnjom, bolno gladan ljubavi, koja ga, prokleto ustrajna, nije htjela. Njene prisutnosti u svome životu postao je svjestan tek nakon nagle smrti svoje dobre i vječno brižne Marte. Sve što se u njemu propinjalo i dizalo na otpor, odjednom je klonulo i bilo poraženo. Jedva svjestan sebe, sakrivajući vješto pred drugima svoj bol, odlazio bi, sam, na grob drage žene, i tamo, neprimijećen od sviju, iskreno plakao. I te su ga suze vraćale u život. Njegovoj Martini. Postajao je sve bolji, požrtvovniji otac, ali je Martina svakim novim danom bila sve udaljenija od njega. Nije mu mogla oprostiti patnje svoga djetinjstva i onu odbačenu pisanicu. Kad je odlučio da s Martinom kao s odraslom osobom otvoreno o svemu porazgovara, ona ga je pretekla svojom izjavom: »Tata, ja odlazim s čovjekom koga volim i koji voli mene. Tebi ionako nisam bila nikad potrebna.« Zanijemio je, odrvenio, i pustio je da ode. Nije ju čak bio upitao kamo li to namjerava otići. Bilo mu je svejedno, uvjeravao je samoga sebe. I tako su zaredali dani bez značaja. Posla je, baš kao i zdravlja, bivalo sve manje.

Martin Hren bi se danima zatvarao u kuću, ne mareći da se susretne s ljudima, kojima nikada nije bio potreban. Neće biti potrebni niti oni njemu. S prvim se je susjedom zavadio zbog dvorišne ograde o kojoj se taj ne-susjed nije nikad brinuo i zbog koje je bio, štoviše, zaprijetio da će Martinu Hrenu zapaliti kuću, s kojom će i u kojoj će izgorjeti i on sam, Martin. Kao da on, Martin Hren, nije već davno sagorio. Može li njega vatra uopće opeći? Odavna je on (ha... ha...) mrtvo garište. Ono što još živi, nije Martin Hren. To je on već odavno prestao biti. Jer pravi Martin Hren, samo je on to jedini znao, nije bio rođen za mržnju i prokletstvo. Pravi Martin Hren žudio je uvijek

za ljubavlju, i upravo zbog izgubljenih iluzija, zbog uludo istrošenih emocija, bio je osuđen na patnju. Pravi Martin Hren odavno je umro: u čahuri njegovog bića životario je sada netko drugi, pritajena daha i spreman da zaskoči svakoga i sve; živa suprotnost biću iz kojega je nastao i čije ime nosi.

— Martine! Martine! — dozivali su ga danima, ali on ih nije prepoznavao ni čuo. Kada mu se bilo ono dogodilo (»nikada se ne zna dan ni čas«), prvi koji mu je pritekao, bio je susjed s kojim se je posvađao zbog ograde. Nenaviknut na gluhu tišinu Martinove kuće (Martin je glasnom psovkom hrabrio sama sebe i borio se protiv stvarnih i izmišljenih neprijatelja), prekoračio je smjelo spornu ogradu i našao se licem u lice s čovjekom koji je bio, a možda je i ostao (ako je živ) Martin Hren. Moglo se lako dogoditi da ga živog sahrane, jer je izgledao mrtav, ali ipak nisu. Zašto su ga poštedjeli? Jer je predodređen za neke nove patnje. — Ne! Ne! Martin Hren, odlučio je, neće otvoriti oči. Neće prihvatiti izazov života, iz kojega je odbačen. 'Bio sam slabiji i priznajem svoj poraz, ali ne želim njegovu reprizu. Previše me stoji dosadanje iskustvo. Uvijek sam sve plaćao visokom cijenom svog života.'

I tada, već s one strane kraja, Martin Hren zavapi: — Dobroto, ljubavi, oproštenje, gdje ste? Zašto vas ne upoznah za svoga života? Zašto me ne obasja nada, radost, svjetlo? Zašto se moje biće utapalo u mraku bivstvovanja, rastrzano prokletstvima nemira, dok sam, otkako znam za sebe, vapio za blagoslovom mira? O, hoću li ikada doživjeti taj spokoj? Doživjeti? O, ne! Treba sagorjeti. Ugasnuti treba. Prestati postojati. Da, treba umrijeti!

I, dok se, pomiren s vlastitim nepostojanjem, predavao uništavilu, neki unutarnji glas postajao je sve glasniji i razgovjetniji: — Treba živjeti, Martine Hrenu! Treba se izboriti dobrotom za dobrotu, ljubavlju osvajati ljubav. Čovjek nije proklet, ukoliko sam ne srlja u prokletstvo; ukoliko ne uspijeva ovladati stihijom bilo prikrivenih bilo razbuktalih nemira u sebi. Jer, ne zaboravi, Martine, svi su ljudi podjednako satkani od njih: svi podjednako i sretni i nesretni. Ovisi o njima, na koju će se stranu prikloniti i s koje će promatrati život i u njemu učestvovati. Proklinjući druge, prokleo si sebe. Uništio si svoj mir, svoju ljubav, nadu. Izgubio spasonosnu vjeru. A bilo ti je, čovječe, sve dano. Činom tvoga rođenja.

— Da mi je još jednom poživjeti život! — pomisli Martin Hren, opraštajući se s njime. — Da, znao bih, mislim da bih sada poznavao njegovu stvarnu cijenu. I ne bih se cjenkao. Jednostavno, živio bih, s radošću u duši. U sreći i u nesreći. O, kako bi mi trebalo malo pa da budem istinski sretan. Štoviše, besmrtan u svojoj ljudskoj sreći.

Zraka sunca koja je polako prodirala kroz prozor postajala je sve blistavijom i nestašnijom, i Martinu Hrenu se prividi lik njegove Marte. Tako mu je prilazila uvijek lakih koraka i pokreta. Njegova Marta! Glasno zazva njeno ime, živo osjećajući njezino prisustvo.

— Tata! — začu glas i prepozna Martinu.

— Zar ti, dijete moje?

— Da, tata, ja sam. Prepoznaješ me, divno. Već smo se bojali...

— Bojali? Govoriš u množini.

— Da, ima nas više koji brinemo o tebi. Danima su te bili obilazili i raspitivali se o tebi. Oni su mi bili i javili... Ali, ne prenagljujmo. Sve ćeš s vremenom doznati. Sada je najvažnije za nas sve da ti živiš i da smo ponovo zajedno.

Jedna mala djevojčica dodirnu mu ruku i pokuša nešto ugurati u nju: — Za tebe sam je ukrasila. Sretan Uskrs, djede!

— To je mala Marta, tvoja unučica. Pripremila je za svog djedu poklon: Uskrsnu pisanicu. Usrećuje nas da je možeš zadržati u ruci.

Da, zadržao ju je. Držao ju je čvrsto, kao što će se čvrsto odlučiti boriti za svoj život i njegove vrijednosti.

— Bio sam slijep, ali sam progledao. Bio sam bolestan, ali sam ozdravio. Bio sam mrtav, ali sam uskrsnuo.

— Sretan Uskrs! — reče glasno, zadivljen ljepotom i iskonskim značenjem upravo izgovorenih riječi.

Ante KRALJEVIĆ

Otac i sin

ti bijaše jablan mjesec dragi oče
nadglednik visina Bogu uz rame
ne vidjeh nikog tko bio bi ti ravan
tek — spazih ti kapu navrh plasta slame
kada se osovih zagledan kroz tavan
tad uzlazit počeh ti silazit poče

sretosmo se jednom na sredini stuba
ja zaručnik sunca a ti zdenca vode
i dok jedan drugog zvali smo u goste
žalio je svaki kamo drugi ode
u tvom oku vidjeh nizine nas moste
al i dalje gledah u bijela goluba

nađoh samo rupe gdje se noći gnijezde
iako sam bio zori zdušno predan
pipajuć usnama po praznome svodu
sada dušu brišem tužno s plasta gledam:
ti u zdencu mirno blagosivaš vodu
i pomalo pospan s kape stresaš zvijezde

Tomislav HERES

»Gospodinova večera« Bruna Bulića

Evo nas u Karinu, selu istočno od Zadra (sada oveća nakupina uglavnom sandučastih ladanjskih kuća), smještenu na jugoistočnoj strani Novigradskoga mora a na južnom rubu Karinskoga zaljeva. Mjesec je listopad godine Gospodnje 1985. Grije nas zaostalo ljetno sunce. U okviru bijeloga stijenja i zelenomrkim žbunjem obrasle obale pred nama miruje more obojeno plavilom neba.

Karinski samostan dočekuje nas umirom kasnojesenje utihnulosti. Ljeti je u njegovim prostorima, rekoše nam kasnije, veoma živo — mnogoljudno i mnogoglasno. Bez kucanja otvaramo visoka i teška dvorišna vrata, ne nadajući se ni čovjeku ni psu. U prostranu dvorištu golema hrpa nacijepanih drva. Samostanci očito ne žele da ih zaskoči nepripravne cvokotava zima. Iz hrpe drva izranja glava čovjeka obučena u radno odijelo. Pozdravljamo i pitamo za gvardijana. U poslu ometeni zatečenik odzdravlja nam i jednostavno kaže: »Gvardijan, to sam ja.« Bez riječi nas uvodi u skromnu samostansku blagovaonicu i posjeda nas za drveni stol. Sa suprotna zida pogled nam magnetski privuče velika uljena slika *Bruna Bulića »Večera Gospodinova«*. Pošto već usputno dobro ručasmo u seljačkoj gostionici (odojak s ražnja, kruh ispod peke, zavrhnjeni lički sir), donose nam crnu kavu i dobro samostansko crno vino. Istovrsno vino iskri se u čašama na stolu *Bulićeve Večere*. Franjevci ovdje žive jednostavno i gotovo siromašno. Ali će se za putnika, po potrebi, uvijek naći komad kruha, kus sira, čašica vina i spavanje.

Karin je jedno od onih tvrdoglavih i neuništivih mjesta koja ne uzmiču ni pred rastvorbom vremena, ni pred crnim apokaliptičkim anđelima kuge, glada i rata, niti pred rušilačkim bijesom okrutnih ratnika. Pred nadmoćnijim neprijateljem tek privremeno se povlače, ranjena i oprežna. No, kada zaližu i zaliječe rane, ponovno obnavljaju porušeno ognjište. Samo se stanovništvo njihovo mijenja. I tako tisućljećima.

U koje li to davno doba na mjestu današnjega Karina bijahu sagrađena prva ognjišta i kako se nazivala skupina ljudi koja je ta ognjišta podigla, danas ne znamo. Iako još pokušavamo naći odgonetaj, tajna se gubi u tamnim i neistraženim dubinama prapovijesti. Prvi koje ovdje nalazimo u bliže nam prapovijesno doba ilirsko je pleme Liburni ili Liburnjani, koji su zauzimali područje od Krke na jugu i na sjeveru do Raše u Istri — uključujući i obližnje otoke. Kada su Kelti počeli prodirati u ove krajeve, Liburni proširuju svoj posjed na račun ilirskoga plemena Japoda. Liburni su mjestu dali ime Corinium. Ovo je ime izvedeno od keltske riječi korio, što znači vladar, kojoj je dodan latinizirani ilirski dometak — inium. Odakle sad ovdje Kelti?

Keltska je povijest neobična, burna, pustolovna i nadasve uzbudljiva. Njihova selidba iz postojbine im sjeverno od Marne počinje početkom prvoga tisućljeća prije Krista. Naseljuju Galiju i Pirenejski poluotok, prelaze u Britaniju, šire se po Njemačkoj, osvajaju gornju Italiju, prodiru do Rima, slije-

vaju se u Češku i Panoniju. Odatle, oko god. 280. pr.Kr., u potrazi za delfijskim blagom, provaljuju u Traciju i Macedoniju, a iduće godine stižu do Delfa. Nakon jednogodišnjega odmora preko Helesponta (danas Dardanele) prelaze u Malu Aziju, gdje se stalno nastanjuju pod imenom Galaćana. To su oni Galaćani koje apostol Pavao u svojoj poslanici prekorava što miješaju Kristovo Evanđelje s Mojsijevim Zakonom. Kada su Rimljani i Germani osvojili zemlje u kojima su nekada živjeli Kelti, na tom golemu području — od Atlantskoga oceana do Crnoga mora — oblikovao se jedinstveni uljudbeni krug latinske kulture koje su nositelji bili Kelti.

U zemljama, kamo bi došli, Kelti su se narodnosno miješali sa starosjediteljima, osobito s Venetima i Ilirima. S ilirskim Japodima — koji su nastanjivali prostrano područje između Save na istoku, Zrmanje i Velebita na jugu i Jadranskoga mora na zapadu — toliko su se izmiješali, da neki povjesničari Japode smatraju Ilirokeltima. Konjanički Kelti, naoružani mačevima dužim od ilirskih, uspješno su nadvladavali Ilire pješake. Ali ih nisu trajno pokorili i progutali. Štoviše, sami su se izgubili u ilirskom mnoštvu. Zapamćeni su jedino po kulturi, što nije malo, koja je plodonosno zračila i nakon njihova nestanka. Narode s kojima su dolazili u doticaj upoznali su s porabom lončarskoga kola i žrvnja. Poučili su ih kako se rade izvrsne lončarske odjelotvorine. Ostavili im znanje tkalačkoga umijeća i kovačkoga obrta.

U ilirsko-rimsko doba Corinium je sjedište jedne od područnih zajednica antičke Liburnije. Središte naselja bilo je na uzvisini iznad potoka (rječice) Karišnice, kod današnje gradine Miodrag. Pokraj mjesta prolazila je rimska cesta, njeni ostaci još se i danas vide, koja je vodila od Hadra (Medviđe) preko Nedinuma (Nadina) do Jadera (Zadra). Upravno-politički Corinium je bio pod vlašću municipalnoga magistrata iz Clambetae (današnja Cvijina gradina kod Obrovca). Sudbeno je pripadao skradinskom konventu. Liburni su u Coriniumu podigli hram svojoj domaćoj božici Latri. A Rimljani su sagradili amfiteatar. Jedan sačuvani natpis svjedoči da se ljudska ćud tisućljećima ne mijenja. U tom se natpisu govori o svađi zbog općinskih međaša između stanovnika Coriniuma (Corinenses) i Nedinuma (Neditae), u doba legata propretora za Dalmaciju Lucija Volucija Saturnina (37-41. posl. Kr.). Da je Corinium u prastarini nešto značio, potvrđuju u svojim djelima antički pisci Plinije i Ptolomej.

Čovjek se je od svoga postanka neprestano selio, a još i danas se seli s kraja na kraj svijeta, bilo kao pojedinac ili u manjim i većim skupinama. Različiti su uzroci tim selidbama: potraga za hranom i vodom, promjena klime, traženje novih pasišta, zov toploga južnoga sunca, potisci i pritisci ratničkih naroda, draž pustolovine, čežnja za izmaštanim zlatnim runom slobode i zemaljskim rajem. Jedna je selidba — počela je negdje polovicom IV. st. posl. Kr. a završila polovicom VII. st. — nazvana velika selidba naroda (mongolskih, germanskih, sarmatskih, skitskih i drugih). U prednjoazijskom, europskom i afričkom prostoru ona je ispremiješala narode i potpuno promijenila narodnosno lice Europe. Taj golemi i nezaustavljivi val, uzbiban mongolskim Hunima, doplavio je pod zidine poromanjenoga Coriniuma strašne Avare zvane i Obri.

Stvarni kvasac promjena koje su preoblikovale pola tadašnjega svijeta bili su baš ti Avari, kojih se golema država prostirala od Koreje do prednje Azije. Oni su potisnuli Hune i pokrenuli ih na selidbu. Kada su avarsku državu razorili Turci, dio Avara pošao je tragom Huna u nova osvajanja. U tom osvajačkom pohodu pridružili su im se kavkaski Alani i turski Ujguri. Pošto su pobijedili Hune, Bugare i Ante, učvršćuju se u Zakarpaću i postaju velika sila u Europi. Polivicom VI. st. Avari zagospodare Panonskom nizinom, zatim

ratuju s Francima, Bavarcima, Langobardima, dalmatinskim Romanima i Bizantincima. U IX. st. Avari kao narod nestaju s lica zemlje.

U ratovima s dalmatinskim Romanima odnosno poromanjenim Ilirima Avari su razorili i Corinium. Ratnici po pozivu i nagnuću, Avari nisu iza sebe ostavljali mirnodobska kulturna dobra. Ono što su drugi od njih naslijedili, tek je pokoja vrsta oružja i dijelovi vojničke odjeće. Poslije uništenja avarskoga kaganata, jedna je skupina Avara ostala u današnjoj Lici. Tu su se s nadošlim Hrvatima stopili u jedan narod, iako su još dugo zadržali svoje tjelesno obilježje. Ti lički Avari imali su sve do X. st. istaknut položaj u Hrvatskom Kraljevstvu. Birali su i svoga bana, koji je neko vrijeme bio najmoćniji politički čimbenik poslije hrvatskoga kralja. Uspomena na te Avare ili Obre sačuvana je do danas u imenu mjesta Obrovac, koje je po njima i dobilo ime.

S Avarima su se Hrvati susreli i ratovali još u svojoj zakarpatskoj pradomovini zvanoj Velika Hrvatska. Pozornica konačnoga obračuna između Hrvata i Avara bilo je područje rimske provincije Dalmacije. Tu su se borbe vodile već u VI. st. Nakon što su početkom VII. st. odlučno pobijedili Avare, Hrvati se trajno naseljuju u bivšim rimskim pokrajinama Dalmaciji i Panoniji kao u svojoj konačnoj i vječnoj domovini. Ne zna se koliko su Hrvati u novoj domovini zatekli preživjelih Ilira i Romana, koji su već odavno bili pokršteni. Stanovništvo koje je izmaklo avarskom nožu i koplju dočekalo je svoje oslobodiltelje Hrvate dobrodošlicom, kako o tome piše najstariji hrvatski ljetopis iz X. st. *»Kraljevstvo Hrvata«: »I u to vrime bi učinjeno veselje veliko meju krstjani i svi oni, ki bihu u tvrjavah i u vrsih gorskih i ki tajahu se i krijahu se i ne povidahu se krstjane, očitovaše se, odvrgši strah. I svi ki bihu progonjeni vratiše se i počeše slaviti ime Isusa propetoga. I tako hrvatski kral zapovidi svim, ki latinski govorahu, da se vrate svi u mista svoja i da podvižu i naprave gradove, koji po poganeh bihu rasuti i požgani.«*

Kada su novi gospodari organizirali svoju vlast, obnavlja se i bivši ilirskorimski grad Corinium, koji Hrvati po svojim glasovnim i jezičnim zakonima prozvaše Karin. Pojedini povjesničari smatraju, da su se u ovom kraju naselili neki od onih hrvatskih rodova kojima je izravno vladao vrhovni vladar Hrvata. Obnovljeni Karin postao je opet znatno mjesto. Bio je središte hrvatskoga roda koji se po Karinu prozvaše Karinjani. U X. st. Karin je već toliko značajno mjesto, da ga u svom popisu naseljenih gradova krštene Hrvatske spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet. Po jednima je Karin bio sjedište jedne od jedanaest hrvatskih župa ili županija, dok po drugima to nije mogao biti jer mu je — barem u početku života organizirane Hrvatske države — nedostajala pravna podloga iz prethrvatskoga razdoblja.

Obnova Karina pokazuje da Hrvati, osim što podižu svoje utvrde na mjestima gdje ih prije nije bilo, grade svoja naselja i na ruševinama nekadašnjih rimskih gradova (Nin, Skradin, Knin, Karin i dr.). To je i razumljivo, budući da su ta mjesta bila povezana, još uvijek dobrim i očuvanim, rimskim cestama. Karin je bio važan i za biogradskoga biskupa, uz ninskoga biskupa najuglednijega prelata na hrvatskom dvoru, čije je crkveno područje obuhvaćalo prostor od Nina i Karina preko Lučke župe do Skradina i Bribira.

Na obalama Karinskoga i Novigradskoga mora Hrvati se naseljuju već u VI. st. Glavni njihov dio dolazi početkom VII. st., po Vjekoslavu Klaiću pod vodstvom Hrvata, vođe Velohrvata, jednoga od petorice karizmatske braće koji dovedoše Hrvate u današnju domovinu. Taj dio Velohrvata naselio je prostor od južnoga obronka Velebita i rijeke Zrmanje pa do rijeke Cetine na jugu, Duvanjskoga polja na istoku i Jadranskoga mora na zapadu. Jedna skupina tih Hrvata našla je mir i spokoj u pitomini karinske prodoline, što

se od mora širi prema brdu Orljaku i Karinskoj dragi. Na dobroj zemlji uspijevali su im vinogradi, žitarice i masline. Obilje trave omogućilo je uzgoj stoke. S cvjetova bujnoga mediteranskoga bilja pčele su kupile slatki med. More je obilovalo ribom. Poslije odlaska s dalekih iranskoafganistanskih visoravni, nakon lutanja po šumama i stepama Črnomorja, pošto prebrodiše mora i mnogobrojne rijeke i prebrdiše negostoljibive planine i klance, Hrvati se napokon smiriše na sunčanim i toplim žalima jadranskim.

Za prvih dvaju stoljeća opstojanja organizirane Hrvatske države u novoj domovini povijest malo ili nimalo spominje Hrvate. Njihovo ime rijetko nalazimo u pisanim spomenicama tadašnjeg doba. Sve to zbog toga, jer tada nisu ni s kim ratovali, nisu provaljivali u tuđe zemlje, nisu se pročuli okrutnošću i nasiljem. Povijest, kao i ljudi, više vodi računa o zlima nego o dobrima. Umjesto rušenja, Hrvati grade. Podižu crkve i samostane, obnavljaju ruševne gradove, obrađuju zemlju, uvećavaju blagostanje, šire prosvjetu i izvan granica svoje države, njeguju kulturu i umjetnost. To nam u Karinu posvjedočuju ostaci oltarne pregrade, a u njegovoj široj okolici mnogobrojni starohrvatski pleterni ukrasi i starohrvatske crkve. U samostanima se pišu knjige hrvatskim jezikom i vlastitim hrvatskim pismom glagoljicom. U crkvama se služe mise na narodnom hrvatskom jeziku i po domaćem obredu. Ta umjetnička i duhovna dobra najljepši su i najvredniji povijesni spomenici hrvatskoga naroda i njegovoga hoda kroz povijest, vredniji od svih napisanih ratnih izvještaja.

Povjesničari kažu, da su redovnici od starine imali svoj samostan nedaleko od ušća rječice Karišnice u Karinsko more. Nalazi se on u nizini gdje se cesta s Bukovičke visoravni naglo spušta prema morskom zaljevu, koji je zbog svoje veličine prozvan Karinskim morem. Nekada se taj dom molitve i osame, kako to slikovito opisuju franjevački ljetopisci, nalazio daleko od naselja Karin, uz most preko Karišnice, kuda vodi cesta za Kruševo i Obrovac. Danas se naselje približilo samostanu do samoga mosta. Prvi samostan koji je ovdje sagrađen pripadao je benediktincima. Geslo benediktinskoga reda bilo je: ora et labora, moli i radi. U znaku tih dviju tako jednostavnih a toliko znakovitih riječi obnovljena je tadašnja Europa, koja je poslije propasti Rimskoga Carstva i pustošenja Huna i Avara bila u potpunu moralnu i tvarnu rasulu. Nemaju li te riječi i u naše doba sudbinsko značenje i budućnosno ozračje?

Nema pouzdanih podataka kada je u Karinu utemeljen benediktinski samostan. Pretpostavlja se da je to moglo biti god. 802. i da je sagrađen pri moru pokraj današnje Miodragove gradine. Samostanska crkva bila je ukrašena starohrvatskim pletencem, što dokazuju sačuvani ulomci crkvene kamene pregradne ploče ukrašene pleterom. Ne zna se da li je samostan bio matični, ili tek podružnica kojega zadarskoga benediktinskog samostana (možda sv. Krševana, koji je u blizini posjedovao zemlje Tokinac i Konjščinu), ladanjski kutak za odmaranje procul negotiis — daleko od dnevnih trzavica. Samostan s crkvom podignut je ne samo zbog pastorizacije okolnoga stanovništva već i zbog lakšega skupljanja prihoda od zemlje, mlinova na Karišnici i solana te od ulova ribe i školjaka. Dakako, samostan je služio i za odmor redovnika.

Pretpostavlja se također da je uz karinski samostan opstojala i benediktinska opatija sv. Marije ili sv. Jurja. Prema Kukuljeviću, opatija sv. Marije spominje se u Karinu god. 850. Zlatović tu opatiju smješta na samom kraju karinskoga zaljeva. Jedno je sigurno: benediktinski samostan u Karinu bio je glagoljaški. Potvrđuju to brojni sačuvani glagoljski spomenici u ovome kraju. Hrvatski kraljevi rado su i obilno darivali benediktince, jer su im oni pomagali i u uljuđivanju naroda i u širenju kulture kao najčvršćega temelja narodnoga i državnoga života. Benediktinci su osobito bili zaslužni za promicanje glagoljice i hrvatskoga bogoslužja, kao i za ukrašivanje crkava pletencima.

Benediktincima se mora priznati da su znali izabrati najpogodnija mjesta za molitvu i rad. Takvo je i karinsko mjesto. Oko samostana ima plodne zemlje. Ima i vode, ljeti doduše manje ali zato obilno u jeseni i zimi. Mediteransko i submediteransko žbunje i šikara krase morsku obalu. U ogradama od suhozida još i sada vinogradaju vinogradi i maslinaju masline. More također nije štedljivo: dagnje, jakopske kapice, cipli, jegulje, listovi, sardelice i papaline.

Povijest Karina ne može i ne smije zaobići kralja Zvonimira, jednoga od najvećih i najzaslužnijih hrvatskih vladara, posljednjega velikoga hrvatskoga kralja. Iz jedne kasnije isprave proizlazi, da je kralj Zvonimir upravu nad kraljevskim gradom Karinom, a možda i nad kraljevskim imanjima u blizini, darovnicom povjerio svome zetu Vonihi Lapčaninu (de genere Lapuch), mužu svoje kćeri Klaudije ili Klaude. Ovaj Voniha ili Viniha bio je iz Lapca, koji se prema Baradi nalazio u blizini Nadina (prema pokusnim arheološkim istraživanjima u Nadinu je jedan na drugom sagrađeno sedam gradova, prvi pripada pretpovijesnu vremenu a posljednji je sagrađen u osamansko doba — za turskoga vakta). Vonihina grana Lapčana odsada će se zvati plemeniti Karinjani, koji će kao župani upravljati Karinom i Karinskom župom do XIV. st. Jedan od tih plemenitih Karinjana, Martin, spominje se u glasovitu državoupravnu ugovoru iz god. 1102. sklopljenu između ugarskoga kralja Kolomana i hrvatskoga plemstva.

Kralj Zvonimir po mnogo čemu je zagonetna osoba. Pouzdano se ne zna ni njegovo podrijetlo, ni mjesto niti godina smrti a ni uzrok smrti. Čak i njegovo narodno ime različito izgovaraju: Zvinimir i Zvenimir (Petar Skok), Zvanimir (Vjekoslav Štefanić i Nikola Bonifačić Rožin), Zvonimir (u kasnijem dodatku Ljetopisu »Kraljevstvo Hrvata«). Hrvatski povjesničari pretpostavljaju da je vjerojatno podrijetlom iz vladarske loze Svetoslavića — koje začetnik je bio Svetoslav Surinja, najstariji sin hrvatskoga kralja Stjepana Držislava. U borbi s braćom Krešimirom (kasniji kralj Krešimir III) i Gojslavom Svetoslav Surinja gubi prijestolje i bježi u Trogir (tada pod formalnim bizantskim vrhovništvom), gdje god. 1000. sklapa savez s mletačkim duždom Petrom II. Orseolom i kao zalog predaje mu za taoca svoga sina Stjepana. Pretpostavlja se da se ovaj Stjepan oženio Hicelom, kćerkom rečenoga dužda Petra. Kada su se Orseoli, prognani iz Mletaka, sklonili na dvoru ugarskih Arpadovića, s njima dolaze na ugarski dvor Svetoslav Surinja i sin mu Stjepan. Zvonimir je možda potomak Surinjina sina Stjepana i Hicele Orseolice. Strani povjesničari zaključuju, oslanjajući se osobito na jedan zapis u Kartularu poljičkoga samostana sv. Petra u Selu, da je Zvonimir, posljednji karizmatički hrvatski kralj po milosti Božjoj, potomak velikomoravskoga vladara Sventopolka. Ovoga Sventopolka Ljetopis »Kraljevstvo Hrvata« naziva Budimirom.

Zvonimir je pod vrhovništvom hrvatske krune i pod jednim žezlom ujedinio sve hrvatske zemlje. A za to je platio svega dvije stotine bizantskih zlatnika, ako ih je uopće i platio. Zvonimir je bio veliki zaštitnik glagoljaša, o čemu svjedoči čuvena Baščanska ploča na kojoj je prvi put — koliko nam je do danas poznato — hrvatskim glagoljskim pismom napisano ime jednoga hrvatskoga narodnoga vladara: Z'v,nimir' kral' hr'vat'ski. Ostavio nam je u baštinu Supetarski kartular, zbornik povelja izdanih u korist negdašnjega benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu (današnji Sumpetar u Poljičkom primorju nedaleko od mjesta Krilo-Jesenice), najdragocjeniji povijesni izvor iz doba vladanja hrvatskih narodnih vladara koji imamo. Ispunio je obećanja iz svoje krunidbene zavjernice da će braniti crkvu, darivati samostane, štititi pravdu, brinuti se o sirotama i udovicama, bdjeti nad čistoćom života svećenstva, suzbijati nedopuštene veze među rođacima, pomagati sklapanju zakonitih

brakova i sprečavanju njihova razvrgnuća te da će se pokazati ispravnim u svemu što je pravo i pošteno.

Posebnu i osobitu vrijednost ima i danas Zvonimirovo krunidbeno obećanje (koje je i ispunjavao koliko se to u ono doba moglo) da će se opirati prodaji ljudi u ropstvo. Ta Zvonimirova proturopska nastojanja prikazuju nam ga kao privrženika pravde i borca za ljudsku slobodu. Stoga nam on i u ovo naše vrijeme, kada još u svijetu ima čak i tjelesnih robova, a da o duhovnu ropstvu i potlačenosti i ne govorimo, može služiti kao primjer i poticaj. Zvonimir je i koristi vlastitih rođaka pretpostavljao pravdu. Tako je u poznatome sporu između svoga ujaka Streze i Poljičanina Petra Črnoga odlučio u korist ovoga posljednjega, poštujući zakone i pravednost.

Pomagao je dobre, a progonio zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zalih nenavijen, jere ne mogaše zla viditi. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin, jere kralj svih branjaše.

Za pokrštenje Hrvata i njihovu vjernost kršćanskoj vjeri nedvojbenih zasluga imaju hrvatski narodni vladari. Pa ipak, nijedan od njih nije proglašen svecem, iako su tom čašću okićeni vladari drugih naroda zaslužni za kršćanstvo. Nije li od hrvatskih vladara kralj Zvonimir, čija je krunidba ovjekovječena na jednoj vatikanskoj fresci, zaslužio da ga Crkva proglasi svecem. Zaslužio barem koliko i njegov šurjak mađarski kralj Ladislav I. Sveti.

Sitni plemići Karinjani-Lapčani, nasljednici Vonihe Lapčanina, održali su se u Karinu sve do njegova pada pod osmansku vlast god. 1527. Nestankom hrvatske narodne dinastije i nesretnim ulaskom Hrvatske u zajednicu s Ugarskom, Karinjani gube kraljevsku zaštitu i plijen su silnih velikaških porodica Šubića i Nelipića. U zaštitu ih uzima hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit Anžuvinac, obnovitelj kraljevske vlasti u Hrvatskoj. Njemu Karinjani, kao i ostalo niže plemstvo u Hrvatskoj, služe kao zakleti prisjednici i suci za ispitivanje kraljevskih prava u Hrvatskoj. Karinjani ipak moraju trpjeti vrhovnu vlast Gusića, a kasnije krbavskih knezova Kurjakovića odnosno Karlovića.

Gusići su također jedan od onih dvanaest hrvatskih rodova što se spominju u onom ugovoru iz god. 1102, koji je bio toliko sudbonosan za Hrvate. Tim su ugovorom Hrvati za svoje vladare prihvatili strance i time se za duga stoljeća odrekli potpune državne nezavisnosti. Hrvatsko kraljevstvo je i nakon ugovora s Kolomanom živjelo posebnim državnim životom sve do krbavske bitke god. 1493. Na čelu kraljevstva kao samostalni vladari bili su najprije hercezi pa zatim banovi, koji su kovali i svoj vlastiti novac, cjenjeniji u to doba od ugarskoga kraljevskoga novca. No ipak povezanost s Ugarskom u osobi kralja i zajednički suživot učinili su svoje. Dio hrvatske zemlje u leno dobivaju stranci koji, doduše, postaju hrvatski plemići ali šire strani utjecaj. Da bi ugrabio što više vlasti, zajednički vladar potiče sukobe među hrvatskim plemstvom. Umjesto da jača gospodarski i politički, Hrvatska slabi razjedana unutrašnjim sukobima. Tako oslabljena dočekat će strašnu osmansku najezdu i u nevolji će tražiti pomoć na sve strane. Tu pomoć platit će preskupom cijenom, odricanjem od hrvatskih državnih i narodnih prava.

Rod Gusića po svoj prilici pripada onim hrvatskim zakarpatskim rodovima, koji su Hrvate doveli na Jadran. Ovaj rod neki povjesničari dovode u vezu s Kasegima, pradomovinu kojih treba tražiti u Pretkavkazju odnosno Zakavkazju. Kaseg je isto što i Čerkez i Kozak, dakle Krajišnik. Kasegi su se veoma rano pridružili Hrvatima, primili njihov jezik i običaje i postali hrvatski rodovski didići. Kada su došli s Hrvatima na jug, bili su već davno pohrvaćeni, iako su zadržali svoj stari rodovski naziv. Veći dio hrvatskih Kasega nastanio se u Karantaniji, gdje im i danas nalazimo tragove u imenima mnogih mjesta.

Kasegi su zajedno s ostalim okolnim karantanskim Hrvatima igrali glavnu ulogu u izboru koruškoga vojvode na Gosposvetskom polju, koji je bio ustoličavan na kamenoj stolici sličnoj onima u Zakavkazju. Obred izbora koruškoga vojvode, kaže Branimir Gušić, korijenom je u zakavkaskoj pradomovini kao daleki odsjev prastarih iranskih rodovskih običaja. Kasegi su se doselili i u današnju Liku, a naselili su se i u okolici Zadra i u obrovačkom kraju. Od ovih Kasega potječu Gusići.

Početkom XIII. st. Gusići žive u Sidraškoj župi blizu Biograda na moru, a zatim prelaze u Krbavsku župu koju dobivaju u posjed. Od krbavskih Gusića potječe knez Kurjak, čiji su unuci Kurjakovići bili krbavski, lički, buški i ostalih županija knezovi. Od brojnih posjeda Kurjakovići drže pod svojom vlašću i Obrovac, a ženidbom stječu Zvonigrad na Zrmanji. Zvonigrad se u ispravama prvi put spominje u prvoj polovici XIII. st., a ne zna se tko ga je sagradio. Sudeći po imenu moglo bi biti, da ga je sagradio ili kralj Zvonimir ili potomci njegova zeta Vonihe.

Najpoznatiji od Kurjakovića, njihov posljednji potomak, hrvatski je ban Ivan Karlović. Ovaj junački i nesretni velikaš slika je i prilika ondašnje Hrvatske. U Lici, Krbavi i Kninskoj župi posjedovao je dvadeset dva grada, ali ih je sve izgubio u borbi s osmanskim osvajačima. Sklapao je saveze sa svim i svakim, služio i Bogu i vragu (Mlečanima, Habsburgovcima), da zaustavi osmanski prodor i spasi ostatke nekada slavnoga Hrvatskog Kraljevstva. Branio je svoje posjede, ali je ujedno branio i slobodu svoga naroda, jer posjede je mogao sačuvati da se priklonio Turcima. Pa ipak, isti taj Karlović, koji je potpuno osiromašio u borbi za slobodu, pokušao je slobodu oduzeti drugima. Tako je poznato da je turopoljske seljačke plemiće pokušao pretvoriti u svoje kmetove kada je postao gospodar grada Lukavca. Usprkos svemu taj hrvatski Job XVI. stoljeća, kako ga je s pravom nazvao Petar Grgec, ostat će zabilježen u povijesti svoga naroda kao istaknuta osoba i ne maleni zaslužnik.

Karinski samostan dijelio je povijesnu sudbinu mjesta Karina i njegove okolice. Benediktinski samostan sv. Jurja, podignut početkom IX. st. ili ranije, navodno je bio razoren oko god. 1000. Je li to tako bilo, ne znamo. Nije poznato ni tko je ga razorio, ni zašto. Svakako se on i kasnije spominje u benediktanskim ljetopisima i u jednoj oporuci. Na ruševinama toga samostana, kada su ga napustili benediktinci, franjevci su, kako tvrde njihovi povjesničari, god. 1428-9. sagradili svoj samostan. U taj su samostan, kao i u samostan na otočiću Visovcu na rijeci Krki, došli franjevci bjegunci iz Bosne Srebrene, jer su Turci opustošili tamošnje njihove samostane.

Poslije zlokobne krbavske bitke kod Vražjega vartla na Krbavskom polju pod Udbinom, kada propištaše i proplakaše svi Hrvati, a zemlju Hrvatsku zagrcnu jauk i obuze je strah i pometnja velika, preživjeli potražiše spas u Karinu, Obrovcu, Novigradu i drugim okolnim utvrdama. Ali ne za dugo. Akindžije (jurišno konjaništvo), martolozi i bašibozuci bosanskoga sandžak-bega Gazi Husrev-bega (silnoga junaka i slavnoga graditelja veličanstvene sarajevske džamije i medrese) slijedili su ih u stopu pljačkajući i paleći. God. 1527. Turci zauzimaju Karin i Obrovac (iste te godine tiskana je prva hrvatsko-glagoljska početnica). Narod bježi dalje do mora i preko mora. Bila je to prva velika selidba Hrvata iz panonsko-jadranske domovine. Sa stanovništvom koje nije uspjelo pobjeći ostaju jedino franjevci, da u opustošenu i napuštenu kraju paze i sačuvaju rijetka neugasla ognjišta. U svom pastirskom djelovanju franjevci se i dalje služe glagoljicom, kao što to potvrđuje jedna glagoljska listina iz god. 1545. pronađena u nekom starom grobu.

Karin kao mjesto ljudskoga okupljališta preživljuje te bure i oluje. Na

karinskoj gradini Turci grade svoj kaštel, u kojemu ima sjedište dizdar (gradski zapovjednik) s dvojicom ili trojicom janjičarskih aga. Kuća ima četrdesetak, sa šezdesetak stanovnika. U početku osmanske vlasti Karin je upravno pripadao bosanskom sandžaku a vilajetu Hrvati (sjedište kojega je bilo u Sinju), dok je sudbeno pripadao skradinskom kadiluku. Kasnije će upravno pripasti kliškom sandžaku, dok će sudbeno biti najprije pod krčkim ili kninskim kadilukom a kasnije će ući u sastav kadiluka Kotari sa sjedištem u Zemuniku. Prigodom borbi za Karin oštećen je i franjevački samostan, pa franjevci u njemu jedva životare. Samostan je dao popraviti fra Blaž god. 1560, dobivši dopuštenje od kliškoga sandžak-bega Ferhata.

Za vrijeme osmanske vladavine za Karin se bore Turci i Mlečani, pa grad nekoliko puta prelazi iz ruke u ruku. Tako sve do godine 1685, kada Turci zauvijek napuštaju Karin. Za mletačke vlade Mlečani su svoje utvrde sagradili na gradini Miodrag. Tako je Karin kroz tisućljeća izmijenio mnoge gospodare: nepoznati pretpovijesni stanovnici, Iliri, Rimljani, Hrvati, Turci, Mlečani, pa opet Hrvati. U okrutnim i nemilosrdnim borbama u doba kandijskoga rata Turci su samostan zapalili i razorili, pa ga franjevci napuštaju. U tursko doba karinski franjevci pastorizirali su Bukovicu i dijelove Kotara, obližnji Perušić te Liku i Krbavu.

Stanovništvo ostatke razorenoga samostana koristi kao građevno tvorivo, kako to već biva u takvim vremenima. Tek kada je samostan početkom XVIII. st. vraćen franjevcima, počinje njegova obnova, koja je dovršena oko god. 1732, dok je samostanska crkva konačno obnovljena god. 1735. Kao nekada njihovi prethodnici benediktinci, franjevci poslije obnove samostana sade vinograde i masline. Zanimljivo je da samostanski ljetopisci toga vremena Karinjane nazivaju Liburnjanima. U duhu je to tadašnjega vremena, kada se i Ilire smatralo dijelom hrvatskoga naroda. Stotinjak godina kasnije hrvatski narodni preporod ostvarit će se pod imenom ilirskim. Obnovljeni franjevački samostan nekoliko je puta kasnije popravljen, a ponovno je temeljito obnovljen god. 1937. Za karinski samostan osobito je znamenit dan 14. lipnja 1797. Toga dana je naime u ovom samostanu franjevački provincijal Paško Sekula predao o. Andriji Dorotiću pismenu punomoć za bečkoga cara, na temelju koje je bečkome caru trebao iznijeti želje tamošnjega naroda: *»da budu sjedinjeni s narodima i kraljevinom Hrvatskom«.*

Karinska crkva i samostan posvećeni su Neoskvrnjenu začeću Bl. Dj. Marije. Poslije prve obnove franjevci su za samostan dobili ikonu Marije s Djetetom iz 18. st. Samostan posjeduje dvije uljene slike na platnu koje prikazuje Bl. Djevicu Mariju, obje su oštećene i osrednje su vrijednosti. Od drugih slika tu je još i slika sv. Ante iz 18. st. U samostanskoj knjižnici ima oko 3.000 knjiga s desetak prvotisaka i nešto rukopisa. Od rukopisa je najvažniji Izvještaj vizitatora o. Pavla iz Rovinja o Bosni 1640. godine. Najvrednije su knjige mudroslovno-bogoslovnoga sadržaja. Od glagoljskih knjiga valja spomenuti Časoslov i Čini svetih iz god. 1791. te Misale iz god. 1741, 1905. i 1927. Samostan i crkva su pod pokroviteljstvom Zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Podkraj XIX. st. iz karinske samostanske crkve izbačene su stare uljene slike i nadomještene bezvrijednim tirolskim kipovima. Barokni drveni oltari zamijenjeni su kamenim ili mramornim u nazovislogovima. Sadašnji glavni oltar izradio je poznati splitski klesar, altarist i mramorist, Pavao Bilinić, kod koga je naučnikovao najveći hrvatski kipar i jedan od malenoga broja najvećih kipara svih vremena Ivan Meštrović. Oltar je izrađen u standardnu slogu, a u središtu mu je postavljen tirolski kip Neoskvrnjene. Crkvu je iznutra, u granicama soboslikarskoga umijeća, dekorirao Josip Podolski.

Ovu kratku povijest Karina i karinskoga samostana bilo je nužno napisati kao uvod u prikaz slike Bruna Bulića »Gospodinova večera« i da bi se znalo kakvu je prevažnu ulogu odigrao karinski samostan u povijesti Karina i područja na kojemu su djelovali karinski samostanci, i da upozorimo na ulogu toga samostana u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, jer ta uloga nije malena. Samostan ne vodi brigu samo o spasu duša već je i rasadište uljudbe, kulture i umjetnosti. Pogotovo je važno njegovanje umjetnosti. Umjetnost, misli se dobra umjetnost, stostruko vraća onima koji o njoj vode brigu. Ona ozračuje i prozračuje, pročišćava i uzvisuje ljudski duh. Umjetnost nas približava najvećem Umjetniku, Bogu Stvoritelju.

S najnovijom obnovom crkve i samostana u Karinu počelo se god. 1955. i ta obnova još traje. Franjevci ne obnavljaju samo zidove, nabavljaju i vrijedna umjetnička djela. Najvrednije što je samostan pribavio dvije su uljene slike poznatoga hrvatskoga slikara Bruna Bulića. Nije to samo iskaz štovanja prema umjetniku koji je oslikao tolike franjevačke crkve i samostane. Znak je to i dobra ukusa i dušobrižničke odgovornosti. Jedna slika prikazuje Krista na Golgoti u ognju i muci križa. Natpis nad Kristovom glavom ispisan je glagoljskim slovima. U počast benediktincima i franjevcima koji su se glagoljicom služili u navješćivanju Riječi Božje.

Predmet umjetničke obrade druge slike je Posljednja večera. Upravo zbog nje smo i došli u ovaj tihi, jeseni i zimi opustjeli samostan. Zbog razloga koje ćemo kasnije iznijeti, slikar je sliku nazvao »Gospodinova večera«. Darovatelj slike je o. fra Leonardo Buljan. Slika je naručena za samostansku blagovaonicu. Platno za sliku je istkano od najčistije lanene žice, bez čvorova i pogrešaka u tkanju. Slika je naslikana na licu mjesta, u samostanu. Slikar je s radom počeo 16. lipnja 1984, a dovršio ga 21. srpnja 1984. Blagoslov slike obavljen je 24. srpnja 1984. Veličina slike je 130 cm (visina) x 430 cm (dužina).

Da bi dobio na visini, slikar je kao u scenografiji uporabio dva obzorja. S gledateljeva motrišta, na slici su od lijeva na desno prikazani ovi prizori:

U lijevom kutu se nazire komin — otvoreno ognjište — nad kojim na komoštrama (verigama) visi kačulić (kotlić) ispod koga tinja vatra. Plamen na ognjištu polagano se gasi, ali žeravica još razgoreno žari kao da se otima sivilu pepela i pokušava zaustaviti neumoljivi čas gasnuća. Ognjište je od središnjega dijela slike odijeljeno čađavim crvenim zastorom.

Središnji dio slike ispunjuje dugi duguljasti drveni seljački stol. Od osam drvenih grubo istesanih nogu stola vide se četiri prednje. Stol je pokriven bijelim lanenim stolnjakom. Za stolom, pored Krista, sjedi ili stoji dvanaest osoba. Dvije osobe, darovatelj i slikar, obučene su primjereno svome zvanju i pozivu. Ostali su obučeni u apostolska beduinska odijela, svako je odijelo druge boje. Većina apostola ima plašteve raznih boja — jedni prebačene preko oba ramena, drugi preko lijevoga ili desnoga. Plaštevi su drukčijih boja od ostalih dijelova odjeće.

Na čelu stola, od lijeva na desno, sjedi na tronošcu darovatelj obučen u smeđi franjevački habit s ogrtačem i kukuljicom. Pred njim je cvijećem oslikana šalica do vrha napunjena kuhanim voćem. Pokraj šalice utihnuto leži odložena žličica. Laktovima poluskloplјenih prekriženih ruku naslonio se na stol. Pobožno i zaneseno gleda u Isusa. Budući da je darivatelj Isusa, apostole i slikara pozvao na ovu Večeru, njegova je uloga gostiteljska i stoloravnateljska. Do stoloravnatelja kao njegov pomoćnik stoji jedan apostol i pomnjivim pogledom nadzire da li su svi pogošćeni kako valja. U liku ovoga apostola prikazan je bivši gvardijan samostana u Karinu o. fra Ivan Savić, sada župnik u ličkom Lovincu, koji je također zaslužan za nastanak slike »Gospodinova večera«.

Sabran i smiren, obučen u slikarsko ruho, do stoloravnateljeva pomoćnika sjedi autor slike i na četvrtastu bijelu papiru komadom crnoga ugljena ispisuje svoj znak: Bulić 1984. Pokraj autora slike stoji mirni apostol licem okrenut Kristu, spuštena pogleda kao da s puno vedroga optimizma čeka ozdravljenje. Do mirnoga apostola ravnodušno sjedi apostol Toma — onaj nevjerni Toma koji vjeruje samo u ono što prstima može opipati. Malo podalje od dobroćudnoga sumnjala Tome, uz Kristov skut, sjedi miljenik sviju za stolom bezazleni apostol Ivan. Sklopljenih ruku, Ivan se skrušeno moli. Slikar nije prikazao Ivana s glavom naslonjenom na Isusova prsa, kao što se to nekada običavalo. Ivan sjedi blizu Isusa, ali ne bliže od apostola Petra.

U središnjici čitave slike, a u sredini njezina ljudima oprizorena središnjega dijela, sjedi Isus Krist. Obučen je u zlatnožuto beduinsko odijelo. Preko lijevoga ramena prebačen mu je bljedoružičast plašt. Krist je prikazan kao utjelovljenje pravednosti i blagosti. Njegov lik upravo isijava blagoću. Blagošću božanskoga suosjećanja ublažio je strogost Suca. Lagano je okrenut ulijevo, prema Judi Išakariotu. Gleda On Judu prijekorno ali samilosno, pogledom punim tuge. Ovaj nijemi razgovor između Krista i Jude nazočni ni ne zapažaju. U poluuzdignutoj desnoj ruci, u visini srca, Isus drži komad crnoga neuskisloga seljačkoga kruha. Lijevom je rukom blago obuhvatio podnožak kaleža napunjena vinom. Kruh u Isusovoj ruci je očište, gdje se sijeku poprečnice (diagonale) slike.

Odmah uz Krista, na Njegovoj lijevoj strani, sjedi najstariji među apostolima — apostol Petar. Da je najstariji, pokazuje sjedoća kose, brkova i brade. U Petra je naglašena i ostarjelost tijela. Petar se zbog nečega opravdava Kristu, valjda zbog budućega grijeha zataje. Uvjerava Isusa u svoju vjernost i u svoj značaj koji da je čvrst kao stanac-kamen. Do Petra stoji apostol tužna i jadna izgleda, koji priznaje da je slabić. Do slabića sjedi apostol koji prosvjeduje protiv neke nepravde, lupajući nadlanicom lijeve ruke po stolu. Duboko je razočaran možda zbog izdaje koju naslućuje. Želi da se to raščisti, neka se pokažu čisti računi. Za prosvjednikom slijede dvojica veoma uzbuđenih apostola. O nečemu živo raspravljaju. Natječu se u mudrovanju i sumnjičenju. Posljednji je, sučelice stoloravnatelju, Juda Iškariot.

Juda sjedi na klupici s naslonom osamljen, pogrbljen, očajan. Desnom se rukom pijano podbočio na ugao stola, a u lijevoj ruci grčevito stišće kesu u kojoj čuva izdajničke škude. Desnu je bosu nogu ispružio ispred drvene noge stola, kao da je nesvjesno primiče očišćajnom umivaoniku do njega smještenu pod stolom. Ta noga izražava nemoć, bol i tugu zbog izdajničkoga čina, koji ne može izbjeći. Predanost sudbini izražena je također očajem koji je potamnio Judino lice i klonulošću njegove lijeve ruke. Pred polupijanim Judom na stolu je prevrnuta čaša iz koje istječe kao krv crveno vino. Zdvojan je. Ne može podnijeti Isusov pogled, koji raskriva njegovu izdaju ali tako da to ne slute ostali nazočnici. Samo Krist i Juda znadu što će se uskoro dogoditi. Očajnik Juda vidi propast u kojoj će potonuti, a ne vidi izlaz. Razmišlja o odustanku od nauma. Možda bi trebao izdajničke škude baciti pred velike svećenike i tako se spasiti?

U desnom kutu slike, iza Judinih leđa, prikazan je sumračni zalaz olujnoga sunca i rječica Karišnica kako otječe u more kao u vječnost. K rječici se uspinje i silazi kamenim stubištem. Krvavo sunce u crnim oblacima navješćuje skoru Božansku tragediju. Rječica Karišnica, simbol prolaznosti svega, tiho teče prema svome ušću.

Na stolu južnohrvatski plodovi zemlje i sokovi vinove loze. Pred apostolom Tomom do vrha napunjena bukara crnoga vina i svežanj mladoga luka. Između Tome i apostola Ivana na dnu ispijene čaše crveni se ostatak vina.

Pred Ivanom, odmaknut preko sredine stola, tanjur sladokusna pečena mesa. Pred Kristom je kruška, znak osobite pažnje i simbol žrtve. Pored kruške desno je grančica mimoze (stidljivke, osjetnice), simbol proljeća i nježnosti. Pred apostolom Petrom tanjur s maslinama i komad rumena hrskava kruha. Pred apostolom do Petra poluispijena čaša crnoga vina, crvena jabuka i polovica u kori ispečena krumpira. Pred ostalom trojicom vjernih apostola dvije čaše s ostacima ispijena crna vina, tanjur s pršutom i žutocrvena jabuka.

Između prednjih drvenih nogu stola tri mrtve prirode. Podno Kristovih nogu u loncu cvjeta amarilis (vrsta sunovrata), biljka s dva cvijeta koja simbolizira Kristovu dvoosobnost — božansku i ljudsku. S motrišta gledateljeva desno je, ispred Jude, keramički umivaonik za pranje nogu. Umivaonik je položen na nisku drvenu klupicu. Pokraj klupice na podu plavi vrč za vodu. Između vrča i klupice odložen je crveni ručnik. Lijevo od amarilisa na podu je domaćim crnim vinom dopola napunjena staklenka s utaknutim lijevkom i do nje demijana (pletenka) crnoga vina opletena do dvije trećine.

Bulićeva »Gospodinova večera« ne samo nazivom već i ikonografski osebujno je umjetničko djelo. Da bismo to dokazali, usporedit ćemo je s ikonografijama Posljednjih večera u svjetskom slikarstvu. Slikarske teme Posljednje večere u ikonografiji se javlja prilično kasno (od VI. st. kao samostalna tema, a od XI. st. kao dio ciklusa o Kristovu životu). Prizor Posljednje večere, koji prikazuje židovsku obrednu pashalnu večeru, a koju slave Krist i dvanaestorica apostola, obično je uprizorivan u kući. Na najstarijim prikazima euharistiju (pričest) simbolizira riba na stolu. Riba je simbol Krista (pet slova grčke riječi za ribu tvore monogram od početnih slova grčkih riječi koje u hrvatskom znače: Isus Krist, Sin Božji, Spasitelj) i krštenja (kao što riba ne može živjeti izvan vode, tako se i kršćanin može spasiti samo po krsnoj vodi). Kao simbol Krista riba će se dugo zadržati u bizantskoj ikonografiji, koja osim toga euharistiju pod prilikama kruha i vina prikazuje u posebnoj svečanoj bogoslužnoj kompoziciji. Judu Išakriota bizantska ikonografija prikazuje kako umače ruku u zdjelu, dok zapadna ikonografija prikazuje samo motiv navještaja izdaje i otkrivanje Jude kao izdajice — Krist prinosi zalogaj Judinim ustima ili mu ga daje u ruku.

U najstarijim prikazima i kasnije u bizantskoj ikonografiji Krist i apostoli leže nalakćeni uokolo potkovastoga niskoga stola, kao na antičkim gozbama. U sredini stola je ili simbolična riba na pladnju koju Krist blagoslivlja ležeći u začelju stola (to jest na lijevoj strani kompozicije) ili zdjela u koju izdajica Juda umače ruku. U mlađim prikazima zadržan je oblik stola, ali Krist i apostoli ne leže nego sjede prema običajima dobe kada je slika naslikana. Zapadna ikonografija uvodi u XI. st. novi oblik stola — dugi četverokutni stol iza koga sjede apostoli s Kristom u sredini. Ivan sjedi uz Krista s glavom na Kristovim prsima, dok Juda sjedi redovito odvojeno s prednje strane stola. Za razliku od ostalih apostola, Juda nema zlatokruga (aureole) ili mu je crn, u ruci drži kesu s novcem, a Krist mu preko stola daje zalogaj u usta (od XIII. st. taj zalogaj ima oblik hostije). Zalogaj je, ikonografski, svetogrdna »Judina pričest«, pa Judi iz usta izlijeće maleni demon u obliku crne ili crvene lastavice.

Od XIV. st. dalje prizor Posljednje večere smješta se u arhitektonske prostore, a dugi stol omogućuje obilate prikaze mrtvih priroda na njemu (tanjur, pribor, jelo). Za renesanse Posljednja večera se prikazuje kao gozba s poslugom. Protureformacija naglasak stavlja na sakramenat euharistije, pa Krist blagoslivlja kruh i vino ili diže kalež poput svećenika u misi. Tintoretto prvi smješta stol poprečno, što omogućuje novi međusobni položaj likova.

Najslavniju Posljednju večeru u svjetskom slikarstvu naslikao je Leonardo da Vinci. Ovu večeru je majstorski opisao i Goethe. Naslikana je temperom

u ulju na zidu blagovaonice samostana Santa Maria delle Grazie u Milanu. Ovo najslavnije Leonardovo djelo najbolje nam je poznato po bakrorezu (oko god. 1800) talijanskoga bakroresca i bakropisca Raffaella Morghena. Na Leonardovoj Večeri apostoli po prvi put nisu poredani jedan do drugoga kao što ih je još na svojoj freski poredao Andrea del Castagno, već su, po trojica, povezani u četiri skupine. Fizički i psihički su okarakterizirani kao individualne ličnosti i oživljeni u svojemu reagiranju na Kristove riječi: »Jedan od vas će me izdati.« Nemir svih skupina smiruje se u središnjem Isusovu liku. Isus je i sadržajno i formalno izdvojen od općega uzbuđenja. Naglašen je svjetlošću i trodijelnim prozorom u pozadini, a posebno srednjim dijelom prozora s polukružnim lukom. Naslikani prostor pričinja se kao produžetak stvarne dvorane. Pored svih izrazitih karakterizacija lica, u Leonardovoj Posljednjoj večeri nema više traga portretnom naturalizmu starijega toskanskoga slikarstva.

Bulić ne slijedi niti jednu od spomenutih ikonografija, pa ni Leonardovu. Njegova prikazba je izvorna, bulićevska. Večera je arhitektonski smještena u jednostavnu seljačku konobu, u kutu koje na ognjištu gori vječna vatra. Stol je četverokutan i dug, ali je naglašeno skroman — izdjeljan je od grubo obrađena drva. Jedina raskoš na stolu je bijeli stolnjak, kakvim seljaci pokrivaju stol kada im u posjete dođu ugledne ili osobito drage osobe. Apostoli nisu prikazani svetački, nemaju ni zlatokruga oko glave, već kao obični ljudi iz naroda. O posebnu i uzvišenu značenju Večere govore tek nježne mimoze na stolu i cvijeće na podu pred Isusom.

Za Bulićevim stolom sjedi Isus i uz njega dvanaest osoba. Od te dvanaestorice dvojica nisu obučeni apostolski — stoloravnatelj i slikar. Stoloravnatelj nosi franjevački habit, a slikar slikarsko ruho. Apostoli nisu ukočeno poredani jedan do drugoga, kao ni u Leonarda. No nisu ni poredani u skupine po Leonardovu uzoru. Svaka Bulićeva osoba za stolom svijet je za sebe. Samo bi se za dvojicu apostola pokraj Jude moglo reći, da čine neku skupinsku cjelinu. Ipak gledatelj zapaža da su uzvanici s Isusove desne strane, uzevši ih skupno, nešto smirenije prikazani od uzvanika s lijeve strane. Utišanost desnih pojačava mirnoća njihovih bosih nogu koje se vide ispod stola. Bose noge lijevih su nemirne, a kod pojedinaca i u grčevitu pokretu.

Središnja osoba i Bulićeve Večere je Isus Krist. Da bi to naglasio, slikar ga je naslikao zlatnožutom bojom sunčane palete pojačavši dojam stišanim ružičjem plašta. Krist je prikazan kao Bogočovjek, koji isijava svjetlost i dobrotu. Apostoli su portretno individualizirani i kao da svaki od njih muči svoju muku. Njihova živost ili mirnoća nije odjek na Judinu izdaju, jer im ta izdaja nije vidljivo nagoviještena. Stoloravnatelj i osoba do njega brinu se za podvorbu. Slikar zapisuje, da je posao dovršen. Na licima svih nazočnika — bilo da povjeravaju svoje brige jedan drugome, bilo da se zbog nečega opravdavaju Isusu ili mu se utječu za posebnu milost, bilo da jednostavno pobožno gledaju u Isusa — vidi se da su sretni što su u društvu s Kristom Gospodinom.

Osobito je dojmljivo Bulić prikazao odnos između Isusa i Jude Iškariota. Kao da ostale Isus i ne gleda, već samo Judu. I ne gleda ga s osudom i prezirom, već tek prijekorno i samilosno. A Juda osjeća taj pogled. Žeže ga više nego da je to pogled strogoga Suca. Zbog toga je zdvojan, očajan, ali ne bez ikakove nade. Možda se i njega barem okrzne milost beskrajnoga milosrđa Božjeg. Počinio je doduše najteži grijeh, grijeh izdaje. No to će i platiti najtežom kaznom, svojim životom. Izdajničke škude koje stišće u ruci peku ga bolnije od žeravice, jače od užarena željeza, nepodnošljivije od ognja paklenoga.

Na stolu Bulićeve Večere nema simbolične ribe, iako je Karin na moru. Podrijetlom iz nekadašnje Poljičke Republike, on nam nudi jela, vino i voće što se mogu naći na gozbenu stolu srednjih Poljica. Na sredinu u kojoj je slika nastala podsjećaju masline i krajolik s rječicom Karišnicom. Gozba je oplemenjena strukom mimoza, cvijećem stidljivih, osjećajnih duša. Bulićeva večera nije Posljednja večera, onako kako je dosadašnja ikonografija prikazuje. Ona je stalni poziv na gozbovanje s Gospodinom. Na nju su pozvani svi ljudi dobre volje. Simbol ove gozbe je kruh, san gladnih, koji utažuje i duhovnu i tjelesnu glad.

No od sadržaja i ikonografske izvornosti za umjetničku vrijednost slike odlučniji je, kako bi rekao francuski nobelovac Claude Simon, prikaz slikovite stvarnosti kao odnos crtovlja i boja. Treba na Bulićevoj slici samo vidjeti onu svjetlost zlatastoga sunčanoga žutila kojom zrači Isusov lik, te pratiti tu svjetlost kako se žari iz mimoza, svjetluca odbljescima na stolnjaku, miluje lica prisutnika, ili okom slijediti palucavo crvenilo koje plaminja na čitavu prostoru slike: na odjeći, na licima, s pršuta, iz čaša, na jabuci, u staklenci. Na Judinoj kosi crvenilo je zatamnjeno, a na kesi mu se prelijeva crnom bojom krvi. Ono pak crvenilo koje s ognjišta grije i razvedrava, nad ušćem Karišnice krvavilom zapadajućega sunca ruji zacrnjene oblake.

Povjesničari umjetnosti ističu snagu, temperamentnost i izražajnost Bulićeva slikarskoga poteza — osobito u sakralnim ciklusima ulja i freskokompozicijama. Njegove psihološke snažne i pronicave portrete i autoportrete karakterizira, kažu, profinjeni humor i tankoćutna raščlanba karaktera i raspoloženja. Mrtve su mu prirode, slikane širokim potezom, istaknutih kromatskih vrijednosti. Kolorit mu je jedar i sočan, a modelira širokim namazima otvorenih boja. Temelj je Bulićevih slika čvrst, konstruktivan crtež. Sve te nabrojene izvrsnoće Bulićeva slikarstva nalazimo u punoj mjeri i u njegovoj slici »Gospodinova večera«. Upravo je čudesno s koliko je zamaha, snage i svježine naslikao tu sliku. A kada ju je slikao, bijaše mu osamdest jedna godina. Reklo bi se, njegov labuđi pjev. Ne, već mladenački uzlet u zreloj i mudroj starosti. Mrtve prirode izložene na »Gospodinovoj večeri« sočnošću boja i uvjerljivošću namaza jednake su njegovim najboljim antologijskim ostvarenjima (Glava teleta, Kruh u košari, Patka).

Iste godine kada i »Gospodinovu večeru« Bruno Bulić naslikao je još nekoliko antologijskih ostvarbi: mrtvih priroda, krajolika, crteža. Pa ipak još ne kažemo finis coronat opus, konac kruni djelo. Posljednji živi velikan iz one skupine velikih hrvatskih slikara (Babić, Becić, Miše) s kojima je god. 1934. izlagao kao gost još nije odložio kist.

Sumrak je najavio svoj skori silazak s vrhova Velebita, kad s ostalom dvojicom hodočasnika (Krešimirom i Marijanom) pođoh da pogledam samostan s obala Karišnice. Iako je sušno ljeto svuda požutilo zelen i izhlapilo vodu, ovdje pod zidinama samostanskim zeleni se livada i žbunje, crveni se šipak, bešumno teče smaragdna voda Karišnice. Iz vode i zelenila izranja požutjela kamena zgrada samostana oživljena crvenim krovom i crvenilom prozora. Gdje maloprije vidjeh te boje i u tako skladnu suglasju? Da, vidjeh ih u samostanskoj blagovaonici. Na slici majstora Bruna Bulića »Gospodinova večera«.

Ante KRALJEVIĆ

Ričina

Put prema Studenim vrelima i Duvanjskom polju nedaleko od Posušja presjeca Ričina. Sam naziv toka, koji nije ni mala a kamoli neka velika rijeka, nego običan potok koji oživi za jakih kiša i nabreklih podzemnih žila — govori kako ljudi obdaruju velikim imenima ono čega nemaju ili imaju vrlo malo. Ovdje je vode zaista malo jer Ričina poteče tek kada je zemlja već natopljena, kada su čatrnje i lokve pune. Možda ljudi ovaj potok prozvaše Ričinom zato što, kad nabuja, izgleda kao oveća rijeka koja je tu samo zato da bi se preko nje morao napraviti most. Upravo kod mosta, s lijeve strane Ričine, uz sam gornji rub puta, nalazi se groblje, smješteno na zaravni i kao svako drugo na ovoj zemlji izdvaja se svojim stoljetnim stablima. I kao što je smrt suprotnost životu tako je i ovo groblje hrastova i jasenja suprotnost okolnim goletima zakržljalog hrastova raslinja, poneke travke i vrijesa. Ova zemlja, ako je to uopće zemlja, varljiva je (ne)sreća; nekad i cvrčak sita trbuščića bezbrižno očekuje zimu, ali češće i mrav skonča prije nego što nađe neko zrno. Za lozu i smokvu tu je prehladno, za krumpir, proso i raž prevruće, a za sve što niče tanka zemlja i premalo vode. Eto kako malo treba da za težak život, za sva zla i nedaće optužimo zemlju i nebo i ne pomišljajući da su glavni uzroci svega toga tu negdje između, u zraku, između ljudi i u ljudima, koji ipak ovdje najbolje od svega »uspijevaju«.

Kažu da je nekad po ovim goletima oko Ričine rasla šuma, da se čak moglo s duba na dub, ne dotičući se zemlje, stići do Duvanjskog polja. Bilo je tako dok ne dođoše neki stranci s oštrim sjekirama. Sjeklo se usput i ljude, ali su iz panjeva uvijek udarale mnogobrojne mladice. A iskrčiti panj u ovom kršu nemoguće je; inače ne bismo znali za priču koja kaže kako je jednog dana Ričina zažuborila, u kolovozu kad joj nije vrijeme. Još se priča kako je Ričina, obogaćivana usput drugim stalnim i povremenim dotocima, otjecala u Imotsko a nakon toga u Ljubuško polje da bi se kod Struga ulila u Neretvu. A tog dana u kolovozu brda su se pomakla i stala na put krvavoj vodi, zemlja se otvarala da je izbistri. Tako se Ričina izgubila u Imotskom polju da bi malo dalje od ponora opet potekla, ali pod imenom Vrljika. Ni Vrljika nije bila čista od tragova zla pa je zemlja proguta i ponovno pusti po sebi a ljudi je potiho prozvaše Tihaljinom. I ona se, ulazeći u Ljubuško polje, postidi imena i, izgleda, primi vodu iz Grabova vrela da razrijedi zlo i poče tiho vijugati pod imenom Mlade i napokon kao Trebižat potpuno odbaci svoju krvavu boju na vodopadu Kravice /Kr(v)avice/. i bistra se predade Neretvi. Tako taj vodotok od Tribistova do Neretve postade rijeka s najviše imena na svijetu. Priroda se pobrinula da ljudsko zlo izgubi i ime i boju i oblik.

* * *

Vedar i prozračan dan izmamio je mnoštvo svijeta koji se iz raznih pravaca u većim i manjim grupama primicao Ričini; kao da se sve živo podiglo i ne žureći, uz tihu priču i još tišu pjesmu, slijevalo se krivudavim putovima ka groblju. Kod kuće su ostali samo oni koji još nisu prohodali i oni što su se nahodali — djeca i starci. Sveta Ružica privuče svijet i iz udaljenijih krajeva, naročito mlade koji se nadaju da će u mnoštvu derneka lakše zapaziti ili biti zapaženi. Takvih prilika je u ovo vrijeme i u ovim krajevima malo.

Između puta i groblja zauzimali su najpogodnija mjesta prodavači grožđa i smokava iz Klobuka, ovčari iz Svinjače s vunom, kozjom kostreti, brzdarima i mijehovima sira, drvodjelje i kovači od Rakitna, a oni koji nisu imali ništa drugo prodavali su vodu s rijetkih i dalekih izvora. A i prosjaci, kako oni iz nužde tako i oni od zanata, žurili su da zauzmu mjesta oko ulaza. Virani, više radi probe, baciše nekoliko puta kamena s ramena umetaljkom za koju ni najstariji ne pamte kad je prvi put poletjela zrakom; tek kasnije momci s raznih strana odmjerit će snagu i vještinu i samo o jednom će se pričati do slijedeće svete Ružice.

Jedno bosonogo dijete, odjeveno jedino u bijelu košulju koja mu je sezala do pod koljena, nikako da se odmakne od drvenih izrađevina izloženih po zemlji i rasprostrtim mutapima. Između mnoštva predmeta, od kosišta, grabalja, vila i raznih držalica do čanjaka, kašika i vretena, svega onog u što se drvo dade preobličiti i od čega se živi, oči i kažiprst malog Andrije ukazivali su na ono za što se živi, na gusle od javorova drveta s majstorski izrezbarenim vratom i glavom pijetla koja je bila tako vjerno urađena da se činilo kako će se pijetao svaki tren oglasiti. Što će djetetu od desetak godina gusle uz koje idu i stas i glas i vješti prsti, pitala se valjda i žena u crnom koju je Andrija potezao za skute, a ona je ne obazirući se više išla ka ulazu u groblje, doslovce vukući dijete natraške i ne znajući da mu oči ostadoše navrh crveno obojene pijetlove kreste.

Kad je sjena najvišeg hrasta prekrila jedini klesani kamen u gornjem dijelu groblja, bilo je vrijeme da i oni posljednji uđu u groblje, da se stiša žamor i da fra Mate podigne desnu ruku. Prethodno je razvezao skromni prijenosni oltar, misne haljine i ostale potrebne stvari. Prošle noći je, odjeven u bijelu košulju, crne klašnje i nove koritaše, prešao Među, na pola puta između Imotskog i Ričine, vodeći konja natovarenog s dva arara kukuruza u koje je moglo stati i ono što kukuruz nije. Znao je da, prešavši Među, u jednom od tih arara nosi i svoju glavu koja s ove strane Međe, pogotovo ako će govoriti ono što je naumila, vrijedi jedva zamaha mača. Fratrovu nakanu da se prekriži omete kuknjava žene s djetetom u bijeloj košulji na grobu s novim križevima. Andrija nije skidao oka s majčina lica i valjda i sam zbunjen riječima i načinom njihova izgovaranja.

Crne mene kukavice
što zakuka u nevrime
gora davno ozeleni
tko posiče goru meni
moj Ivane moje rane
moj Martine prvi sine
i ti Vrane moj nesane..

Tko zna kad bi prekinula svoj razgovor s onima što šute da je ljudi ne opomenuše da prestane, a neki uvijek i u riječima tuđeg jada nađu povoda za šalu govoreći kako ova baš »zakuka u nevrime«; ne može čitav puk zbog nje čekati, ili je trebala ranije doći ili neka nakon mise nariče koliko hoće i može.

U potpunom miru svi su slušali fra Matine riječi utjehe, riječi o krajnjoj pobjedi dobra nad zlom. Koliko puta su im riječi nade u pravom smislu

nadomještale ono što nisu imali. Vukovi su imali zube, zmije otrov, hajduci oružje i planine, tuđin sve to zajedno, a oni su imali svoje Riječi Nade. Ali i njih su rijetko imali priliku slušati, i to im je bilo zabranjeno. Ipak, oni su se nadali dok su živjeli i živjeli su dok su se nadali.

—'Kad Janje otvori drugi pečat, čuh drugo biće gdje viče: »Dođi!« Tada se pojavi drugi konj riđan, a onomu koji je jahao na njemu bijaše dopušteno da digne mir sa zemlje, da se ljudi ubijaju međusobno. I bijaše mu dan veliki mač'... 'Kad čujete za ratove i bune, nemojte se prestrašiti! Jer to se mora dogoditi najprije, ali nije odmah svršetak! Dići će se narod protiv naroda i kraljevstvo protiv kraljevstva. Bit će velikih potresa zemlje, a u raznim mjestima bit će kuge i gladi. Bit će strahovitih pojava i na nebu velikih znakova. Ali prije toga svega stavit će ruke na vas te vas progoniti; predavat će vas u sinagoge i tamnice; vodit će vas pred kraljeve i upravitelje zbog mog imena. To će vam biti prigoda da date svjedočanstvo. Zapamtite da vam ne treba unaprijed pripremati obrane, jer ću vam ja dati rječitost i mudrost kojoj se neće moći suprotstaviti i oduprijeti svi vaši neprijatelji. — Predavat će vas čak i roditelji, braća, rođaci i prijatelji, i neke će od vas i poubijati. Svi će vas mrziti zbog mog imena. Ali vam ni jedna vlas s glave neće propasti. Svojom ćete postojanošću spasiti duše svoje.' Još ću jednom reći, braćo, ni jedna vlas s glave neće vam propasti...

Dok su svi napeto slušali govor koji je potiskivao jednolično i ustrajno cvrčanje cvrčaka, mali Andrija se zagledao u nebo iznad Studenih vrela, vukući jednom rukom majku za suknju i pokazujući drugom jednu jedinu crnu koru koja se bijaše upravo pojavila na nebu. Majka ga samo okrenu u pravcu odakle dolazi glas zaprijetivši mu da će mu fratar odrezati jezik ako ne bude miran i ako bude govorio. Možda je ono na nebu bio oblak a možda i oblak prašine što se dizala ispod brzih i razgoropađenih kopita koje su grabile putom niz Studena vrela. Kao što nitko, osim Andrije, nije primijetio usamljeni, čudnovati crni oblak, isto tako nitko nije čuo topot konja sad već pristiglih na drugu stranu Ričine; nitko ih nije čuo ni vidio ni kada su se raspoređivali u jednakim razmacima oko groblja; nitko nije čuo podvikivanje vojnika, frktanje i stupanje umornih i žednih konja. Nisu se digli s koljena, nisu okrenuli glave, nisu pozdravili, nisu se plašili, samo su s onim svojim predvodnikom izgovarali slabo razumljive, ali bez sumnje riječi mrske Alahu, što je u najmanju ruku drskost, mislio je Omer-beg Duvnjak.

— Amoder, Meša! — pozvao je crnoputog mladića na vrancu. — Ti najbolje znaš koliko i kako griješe jer si ne tako davno bio njihov. Griješe, griješe i prema Bogu i prema gospodaru. Ja idem do onoga glavnog i kada ti i ako ti dam znak sabljom, počnite sjeći. I slušaj me dobro, Meša, koliko ih pobjegne toliko ću ti prstiju odsjeći. Ako ne doteče prstiju, imaš glavu.

— Još večeras ću ti, čestiti beže, ispjevati onu o Budalini Tali. Uz gusle, sa svih deset prstiju.

Omerov konj preskoči nisku ogradu od suhozida i gazeći sad tvrdo sad meko, a meko su danas ovdje samo ljudska tijela, za tren se nađe pred fra Matom i pogleda ga u oči. Sunce se probilo kroz rupu u krošnji hrasta i obasjalo pozlaćenu čašu čiji odbljesak je razdraživao begovo desno oko i dušu. Stajao je tako ni sam ne zna koliko dugo, možda minut, možda sat, možda godinama: on daleko čuveni Omer-beg kome se klanjaju i sa sto koraka udaljenosti, zbog kojeg nebrojeno žena obuče crninu, on na svom konju bržem od bure Drežanke, sa sabljom uz nogu — vezirovim poklonom, on, Omer-beg Duvnjak prvi put u životu osjeti nemoć. Nemoć pred čašom u koju gledaju svi, pred fra Matom koji ga ne vidi i kojeg slušaju svi — pred brdom na koje topuzom juriša, pored rijeke koju sabljom siječe, a ona i dalje bez ožiljka

teče. Nemoć preko poniženja brzo se pretvara u bijes i mržnju; duhovna nemoć prema fizički slabom nadilazi se fizičkom nadmoći.

Fra Mate je govorio sabrano i polako, praveći stanku iza gotovo svake riječi.

— ... Ovo je čaša moje krvi, novoga i vječnoga saveza koja će se proliti...

Duvnjak je zaokrenuo rukom široko iz ramena kako bi postigao jači zamah i sablja je fijuknula iznad fra Matine glave. Pao je na zemlju još uvijek gledajući svoje dvije ruke kako i dalje lebde u visinama, iznad puka i čvrsto drže kalež vina, kao što će stoljećima kasnije samo dvije ruke držati kalež na svetim sličicama.

— Allahu, ekber! — podviknu Meho ugledavši odbljesak sunca na begovoj sablji. Te dvije riječi bile su prvo što je naučio u novoj sredini i izgovorivši ih, pridružio se čoporu povijesnih vukova koji zazivaju sve moguće i svemoguće bogove da blagoslove njihove očnjake.

Neki su umirali brzo, a neki kao i u životu nisu imali sreće, morali su odbolovati i posljednje rane, ostajući najprije bez ruku koje su bile visoko s krunicom iznad glave, a tek potom i bez glave. Nije bilo plača, jauka ili zapomaganja i da je netko iz blizine mogao samo slušati — ne i vidjeti što se događa — čuo bi samo topot i frktanje konja, kao na vršaju u jutro srpanjskog dana. Na vršaju Ričine bijaše pretežno nedozrelo žito. Onako podignutih ruku svi su mislili da se događa čudo, kušnja njihove vjere i da im se ništa ne može dogoditi. Pa da i nije čudo, nitko im ništa ne može oduzeti, osim života, a to je sitnica i za njih i za onoga koji uzima. Ali, dob je luda — nema više čuda, bar onih koja završavaju dobrom, i ni suha zemlja nije mogla popiti svu krv koja se strančicom slijevala u nabujalu Ričinu.

Nijedna životinja kao konj ne dijeli sudbinu svoga gospodara. Ipak, fra Matin Žeran, preplašen njiskom i dahtanjem drugih ranjenih konja, prekide oglav i potrči silovitim grabom prema Međi.

— Pusti, bolan, neka bježi i neka izruči prazan pozdrav imotskom gvardijanu a i tvom Hasanu, Meša, koji se sad križa kao fra Lovro Šitović i škropi vlaške harambaše po Imotskom — umiri Omer-beg Mehu koji se bio zabrinuo za mali prst izjednačivši tako raju i njene konje.

Dok se grupa pobješnjelih konja zaustavljala na Nožincu ispod Ilina Brda, gdje će njihovi gospodari iz slabašnog vrela cijediti vodu u mijehove, Žeran je, što zbog umora što iz instinkta da je dalje od opasnosti, počeo kaskati da bi se zaustavio upravo na Međi okrenuvši glavu prema Ričini. Sablastan je taj prizor na ovoj granici koja dijeli zlo od gorega, prizor sa znojnim i preplašenim konjem praznog samara, potrgane oglavi i tovarnih konopa koji se vuku po zemlji, slika u kojoj nitko nikad nije naslutio dobro. I dok na ovoj granici sna i jave sunce ulazi u zenit, dok cvrčci neumorno rešetaju tišinu i dok Žeran zagledan prema Ričini zloslutno striže ušima, tko će reći koji to se put naši konji vraćaju bez jahača, naše lađe bez mornara, naša razbijena stada bez pastira, naši izranjeni svati bez mladenaca.

Mnogo puta kasnije Andrija bi zadrhtao kad bi vidio slučajno kako kvočka, predosjetivši opasnost, potkuplja piliće pod pernatu zaštitu. Svaki put na oči bi mu se navukla jasna i krvava slika s pojedinostima koje može upiti samo dječje oko i sačuvati samo dječje pamćenje: nozdrve crnog konja s bijelim cvijetom na čelu koji se propinje na zadnje noge, lice čovjeka s brazgotinom ukoso preko čela i desne obrve s crvenim mačem pozlaćenog balčaka... a onda mrak ispod majčine crne suknje pod koju ga gurnu neka ruka. Još je u svjetlu što je prolazilo između ruba suknje i zemlje vidio kao snijeg bijelu oputu majčinih opanaka koji se kreću u raznim pravcima ne bi li uhvatili ravnotežu, a zatim potpuni mrak i teret majčina tijela koje ga poklapalo svom svo-

jom težinom. Zašto se nije opirao, zašto nije zaplakao, tko je to umjesto njega vršio izbor između krika i života, kako to da zločinac ni u zločinu nije temeljit i zašto jastreb s kvočkom ne pokupi i sve piliće — Andrija to nikad neće moći saznati ni razumjeti. A da li će ikad saznati da je cijena njegova života mali prst jahača s ožiljkom preko čela, cijena koja nikad nije plaćena?

Već davno je bio zamro topot kopita i Andrija se usudi pomoliti glavu. Na groblju punom puka vladala je grobna tišina koju je jednolično cvrčanje cvrčaka samo pojačavalo; tek rijetko bi se začuo poneki zaostali hropac. Nemoćan je ljudski jezik da iskaže ono što su mogla vidjeti dva oka iz kojih nisu tekle suze nego strah, dva velika oka u koja se pretvorilo čitavo Andrijino biće. To je pakao, to je čudo! Ne, to je san. Ti Andrija sanjaš a u snu je sve moguće. Ja sam onaj drugi dio tebe, ali sam tu pored tebe, budan da te vodim. Ti sanjaš majku, rođake, mladiće i djevojke, ti sanjaš mučan, crven san. Bojiš se svog sna, i u snu te plaši smrt majke. Kako se probuditi? Idemo, još imamo noge, a to što trčiš ne pomičući se s mjesta, samo je varka. I zašto drhtiš? Sjeti se koliko si puta u snu padao u bezdan, ali sam te uvijek pravodobno probudio. Znaš da si i sam mislio: baš me briga, znam da sanjam. Bježimo, Andrija, gazeći po tijelima, ta nikoga nećemo povrijediti. A zašto se od ovih mrtvih nitko ne bi probudio? Andrija, to bi priličilo tvom snu. Evo na izlazu smo iz ovog čudnog groblja, kakvog ni u snu nema, na kom je podjednako pokopanih i nepokopanih. Vidiš ispreturane i polomljene stvari, zdjele, samare, sir, brašno, mrtve konje, krvavu umetaljku, razbacan prosjački sitniš. Zašto uzimaš te gusle s divno izrezbarenom glavom pijetla, što će ti to? Ah, da, ti sanjaš, Andrija. U snu ostvarujemo naše velike želje. Ali kažem ti kad se probudiš, bit će ti žao tih gusala.

I probudio se iz nečeg što nije bilo san, shvativši da je ovaj dan upravo ovaj dan, da ovaj kamen stvarno probada bose noge, da je sam i da noć sna ne traje tako dugo, da njegova košulja više nije bijela, nego crvena kao crljenica oko puta kojim trči sjevernim rubom Broćanačkog polja. Tek tada se prolomio krik suspregnut pod majčinim krilom, krik s kojim je navirala sva strahota i žalost postvarenog sna. Trčeći kućama vikao je, jedva razumljivo, samo jedno: »Svi smo mrtvi, svi smo mrtvi na groblju!« Nije mali Andrija ni prvi ni zadnji koji se prije vremena ubrojio u mrtve jer se ovdje u ova vremena preživljavanje smatralo čudom. Ovdje po ovim stranama išaranim zidovima i međama prvi put se čula i ona: život kratak, a smrt stalna.

Nije Andrija bio taj koji je prvi donio glas, a nije ga mogao ni donijeti u sva sela iz kojih je vrvio puk na Ričinu. Vijest o zlu i stradanju širi se neobjašnjivo i brzo, puno brže nego ona druga. Možda je u tome jedino dobro što je prati, skoro uvijek postoji nada da se nešto može učiniti da zlo ne bude gore. Ali za one na Ričini nade nije bilo i sve što se moglo za njih učiniti bilo je da ih se skloni ispod očiju grabljivica. Svim stazama i putovima koji vode na Ričinu išli su, tko brže — tko sporije, oni što su imali sreću i nesreću da ovog ljetnog dana ostanu kod kuća. Pristizali su stari, dotrčavala su djeca i nitko nije plakao. Jednima su oči već davno presušile, drugi od života tek očekuju da ih pouči bolu. Pristizali su sprovodi bez nosila i pokojnika i gledali su pridošli svoje rođake i znance glava priklonjenih zemlji, kao da pitaju one dolje koji aršin ispod njih, svoje rođake ne po krvi materinskoj nego prolivenoj, gdje je tajna, s ove ili s one strane i zašto ljudi ne mogu bar ljudski umrijeti ako već moraju pseći živjeti.

* * *

Ako slučajno naiđeš u ponoćno doba pored groblja na Ričini putem koji povezuje Posušje i Duvno i vidiš — kako se priča — upaljene svijeće i puk

s uzdignutim rukama, nemoj se plašiti jer ljudi samo žele da završe ono što su počeli i što se ne ostavlja nedovršeno, pa makar i zamijenili dan za noć, život za smrt. Nemoj bježati, jer što budeš brže bježao i dalje odmicao, jasnije ćeš čuti meki tužan zvuk gusala, kakav jedino i može biti, zvuk gusala koje imaju na vratu divno izrezbarenu glavu pijetla.

Joja RICOV

Jugo

Galijotima Schiavonije
Riku Matije Ivanića

Glavolovno
kostobolno
solno

(s)nježne
nedostižne čežnje
izblijedjeo
otežao refren

jugo otkačene sreće otpuhlih
iščezlih zemana

eol sjetna
(sretna?)

bolna a pojna leleka

vàla mu lúka
zàsoj
nedoplovivih
nedozovivih jedrenjaka

jugo tlačnih aj

neodstupnih
nedostupnih
pasjih (o Orseolo)

o Giustiniano
o Capello
boia crudele — bello?

o križoprsi
krvoločni Dandolo) plačnih aj
ml(r)ačnih galija

b(r)uši me
mandrač kopalja i vesala
(d)robi i zakapa armada

o ušutkani a nepokoreni
Trogire
Starigrade
Hvare

o obješen a ne(p)osvećeni
uspravni
gordi Jader

dah to zacijelo vaš je
(pri)san
(za)gušen
(v)ječan

grcaj otupjeo a tečan
ishlapjelih...
otplavjelih
bez rȁka

potmuo gong utonulih
(u)vrlih
utrlih junaka

jugo to uporno
plovno

gonjeno
umorno
zovno

što htjede
(sjede?)
grȁk onog zakrvljena
podmukla
tupa otimača

brat da je i on soju
galijotskih
kmetovskih nam glava?

(gavranâ orlova i vranâ usude krilati
podobo)

drȕgā i
zalijeće se
sklȁdā
jugo svirca mlada

svadben li ples nad zelenkom
reful zaljubljenih leptira

(ćarlȉjā zakinuta trava)

fijuk otegnute vȕče
o kako huji
túče

(burlakâ s vode neželjene?)
modulirani
grki jauče

reci mi
lahore u (p)lovu

borova mekih u povijanju
(g)rive poleglih maslinika
stić ćeš li
srebropepeljaste pučine

hitaju
bezvoljne
dalje a

roni i romoni

leluja gle
(oluja —
ili odgovori predaka?)

oluja
aleluja

Oziris
Jahve
Deus

aleluja
aleluja
nadirućih
tustih
ljutitih

natovarenih
mrkih oblaka

vonj zvonkih
mladolikih
dojivih

pojivih kolovoznih kiša

o Neptune
o Zeus

tecimo
pecimo
recimo

aleluja
aleluja

o jugo čujno
bujno
sneno

o nebo nujno
oproštajno
kujno

daždonosno
munjonosno
spasonosno

Lovrinja i Vele Gospe
obilno nabreklo i gusto lij

izlij
nalij
zalij

sve rȁne
čemer
žegu

sve naše popljuvane
kužne
dužne a neporočne sanje

o rijetko
zaklinjano
kleto

o domoljubno
materinje
sveto

blagoslovèno zanavijek nam bilo

veslačko
bogozovno
težačko

otočko
potočko ljeto.

Tomislav DOROTIĆ

Moj probudi muk...

i osamljeno stablo
postojanje svoje žudi
na granama blagoslov neba

sokovima života probudi me
proljetna ptico
pahuljicama života grane dodirni
u magle osame moje uđi
toplo savij gnijezdo
da ne budem sam
u svitanje

moj probudi muk
daruj mi radost tvoje pjesme

Četiri godišnja doba

Proljeće

Još kao male, te dječje ručice, rijetko su mirovale. Igrale su se lutkicom, malenim macama, gradile kule u pijesku. Bile su plahe i sramežljive, gotovo uvijek stisnute u šakicu s uvučenim palcem i pogriženim noktima. U strahu su grlile mamine noge i jedino u okrilju mamine duge suknje osjećale su se sigurnima. Brale su zrele jagode, rumene trešnje i žuti, mirisan cvijet lipe. Čvrsto su se hvatale za drvo kad su se penjale na orah, visoku krušku ili lipu. Najradije su provodile vrijeme na vrhu ljestava prislonjenih uz malu ljetnu kuhinju i s visoka gledala okolne vrtove, a čak i krov škole je vidjela. Polako su neke pisale slovo po slovo, u školi su dobivale »packe«, a profesor klavira nervozno ih je udarao kad zadaća nije bila dobro uvježbana. Vješto su baratale pikulama i konopcem za skakanje. Neprimjetno su rasle, postajale veće, snažnije i radile ostale poslove. Počele su nevješto bosti iglom, plesti, a poslije prvih pokušaja nastajali su i prvi ručni radovi. Snažnim zamasima plivale su i preko Save i brale velike kite rascvjetalog žutog buhača. U gimnaziji pune očekivanja tražile su pod klupom sakrivene ceduljice suprotnog turnusa i odgovarale na njih. Vješto su upravljale saonicama i skijama, često promrzle i ukočene. Nježno pohranjivale uspomene na svoje prve simpatije. Knjiga im je bila vjeran pratilac. Prebirale su po klaviru i harmonici. Noću su uzbuđeno palile svijeću, dajući znak da su čule serenadu i usred zime kupile ljubičice, koje su bile ubačene kroz prozor. Otvarale su mnoga pisma puna ljubavi i pri tome se smijale, jer njihovo vrijeme još nije došlo. I tada, posve iznenada, podvukla se ispod njih muška ruka, nježno, bojažljivo. Već nakon kratkog vremena stajale su sretne pred oltarom i osjećale kako prsten zaručničke vjernosti klizi niz prstenjak.

Ljeto

Sretne, marljivo su sređivale svoj novi dom. Učile nove poslove i dužnosti, grlile nove rođake. Polako, ispitujući prolazile su svojim tijelom, osjećale nemir i promjene a uskoro i novi život u svome tijelu. Položene na tijelo, bojažljivo, ali sretno, osjećale su kucanje i napredak novog života. Nisu se usudile dirnuti čedo kad se rodilo krhko i maleno, no vremenom su se ohrabrile i vješto prematale malo tjelešce, koje je svakim danom postajalo jače. A onda ponovo djetešce sa plavom kovrčavom kosicom. Vodile su ruke malene ručice i učile ih hodati. Jedna je ruka u naručju držala nježnu kćerkicu, a druga je vodila živahnog sina. Najednom — tragedija. Nestao je voljeni muž, otac djece.

Ruke su se noću očajno grčile, brisale suze koje danju nitko nije vidio. Čeznutljivo su prolazile jastukom ne shvaćajući da su ostale same. Pobožno sklopljene preklinjale su Boga da se otac vrati. Uvijek ponovno, suze, ponovno molitve. Noću su ustajale i gladile glavice koje su spokojno spavale, moleći se za njihovu sreću. Počele su zarađivati da prehrane obitelj. Ujutro su se dizale u 4 sata i sve priredile prije odlaska na posao. Zimi očistile snijeg u dvorištu i pred kućom, naložile vatru u kuhinji, da baki i dječici bude toplo kada ustanu, a onda prtile put, jer tako rano prije njih nitko nije prolazio. Pisale su ruke, prale rublje, cijepale drva, nosile ugljen, radile u vrtu, noću krpale hlačice i papučice, koje nikada nisu bile cijele. Poslije rada donosile su kući posuđeni pisaći stroj, pisale duboko u noć, a ujutro ga opet nosile natrag. Sa strepnjom su otvarale školska vrata, posizale za remenom i kažnjavale, dok im je istovremeno srce majke plakalo.

Jesen

Sve su češće same ostajale. Djeca su, sada već odrasla, izlazila a ruke radile sve marljivije, redovito i prekovremeno radno vrijeme. Ostale su bez voljene majke i nesretne palile svjećice na njenom grobu. Nekako su postajale umornije. Došlo je prvo unuče, a ruke sretne ponovno su oživjele. Milovale malu glavicu, i bdjele noću nad unučicom. Neprimjetno su se počele borati, preko noći su se pojavile pjege po njima, počeli su boljeti zglobovi i ruke više nisu izgledale kao nekad.

Zima

Konačno su, umorne i iscrpljene, u zasluženoj mirovini nakon mnogo godina uredskog rada. Počele su više raditi ručni rad. Noću su boljeli zglobovi, ali danju su nastavile rad kao i prije. Postajale su smežurane, plave vene iskočile su na površinu, pjege su bile sve gušće. Ruke podrhtavaju. Nisu više pouzdane i sigurne, ne može se više na njih osloniti, mnogo griješe, jer su ih i oči ostavile. Često počivaju u krilu. Nikome više nisu potrebne.

Sada miruju. Ponovno su bijele, sklopljene, ledene i ukočene, zauvijek nepomične.

JESTE LI OBNOVILI PRETPLATU?

Stanislav ŠODAN

Umjetne suze teku

Dvoboj je bio neminovan. Godinama se to spremalo. Bilo je samo pitanje dana kada će sve skupa kulminirati. Oduvijek je to čovjek nosio u sebi. Dvojnost su rješavale epohe. Ovisno o simpatijama.

Ljudski um ima gadnu manu da može raditi i protiv sebe. Stoga, pitanja su — Misli li čovjek i kad tim mislima sebe uništava? Može li misao biti negacijska? Tko procjenjuje kakvoću ljudskog uma? Tko je dao pračovjeku opću moralnu vrednotu?

Stoljeća sve dovode u pitanje. Narcisoidna su i uživaju u svojoj kratkotrajnosti. Svojom samodovoljnošću prevelik su teret za ljudska pleća. Svojim pritiscima kao da mnogim ljudima uništavaju osigurače razuma. I tako čovjek, vječni nastavljač i ponavljač povijesti, ratuje sam sa sobom.

U ovom neobičnom sukobu čovjek se tuče svojom nutrinom protiv vanjštine. Bezbrojne bitke dobila je vanjština i nikad nije bila poražena. Ali ni do pobjede nije stigla! Vanjština je trenutačna i nestrpljiva. Nervozna je i nije poput nutrine koja je u stanju smirenosti i čekanja. Vanjština napada opipljivošću, a nutrina se brani vjerom i nadom. I kad je nekolicina shvaćaju, ona je zadovoljna. S druge strane vanjština je bahata, pati za mnoštvima. Zahvativši sve pore ljudskog življenja i razvikana na sve strane uživa u svojoj prividnoj vlasti. Opijena svojim lažnim pobjedama cinički se smije svim ljudskim vrednotama.

Svojom vlasničkom zasljepljenošću proizvela je prividne zamjene za ono što se zove osjećaj. Ponudila je svoje zamjene u obliku raznih mirisa i stimulansa. Mnoštva su zadovoljna. Javni mediji šalju naredbe, a ljudi su poslušni. Vole se i pate po direktivi. Bojama se zaljubljuju — mirisima uzbuđuju! Umjetne suze teku. Sprejepoha tek što je počela...

Promatram borbu oko sebe i osjećam se poraženim. Poraženost me ostvaruje kao pobjednika. Nisam pripadnik ove zbrke ravnih linija! Stojim s one strane barikade! Mirisne osjetilne zamjene meni smrde! Ja sprejevima tamanim muhe! Ne zanima me raspored dlaka na mojoj glavi! Svejedno mi je u kom smjeru stoji moj ovratnik! Ne zanima me boja donjeg rublja! Nisam pazuhofiličar!

S razglašivačima preporuka o načinu ljudskih odnosa ratujem pritiskom na dugme. Na mom eteru govori tišina.

Ali samoća me nagriza. Osjećaj nije dovoljan sam sebi. On je poput mosta koji traži kopno. Čezne za podjelom! Ali s kim ga podijeliti? Kome dati svoju nutrinu kad živiš u epohi u kojoj caruje površina ljudskog tijela. Kako spojiti dušu s fasadom? Kako sjediniti osjećaj i civilizacijski supstitut — miris?

Neka patim! Znak je to da osjećam. Gledam komad željeza i zaključujem: — I rđa je vanjština!

Petar RUNJE

Fra Bernardin (Splićanin) Drivodilić i hrvatski Evanđelistar tiskan u Veneciji 12. ožujka 1495.

Kojoj je franjevačkoj zajednici (konventualaca, opservanata ili nekoj drugoj) pripadao fra Bernardin Splićanin, izdavač hrvatskog Evanđelistara, tiskanog u Veneciji 12. ožujka godine 1495, kao i tko je bio fra Bernardin »Splićanin«, nije ni do danas riješeno iako je o tome objelodanjena, istina, skromna literatura.[1] Pokušat ću na temelju novih dokumenata unijeti nešto više svjetla u to pitanje.

Od druge polovice 15. stoljeća Bernardin postaje dosta popularno ime. Toj popularnosti uzrok je svetački lik Bernardina Sijenskoga. Sveti Bernardin Sijenski podrijetlom je iz stare viteške obitelji Albizeschi de Siena, a rođen je 8. rujna 1380. u gradiću Massa u Italiji. Postao je franjevac i priklonio se strožoj struji prvog franjevačkog reda — opservantima. Dapače, on je i jedan od četvorice velikih osnivača opservantske grane reda. Umire u Aquili 20. svibnja 1444, a šest godina kasnije papa Nikola V. proglašava ga blaženim.[2] Grob sv. Bernardina u Aquili odmah postaje nakon njegove smrti značajno hodočasničko mjesto. Vjernici i iz naših gradova ostavljaju u drugoj polovici 15. stoljeća u svojim oporukama novčane svote hodočasnicima na grob sv. Bernardina u Aquili.[3]

Velika popularnost sv. Bernardina uzrok je da su mnogi vjernici davali svojoj djeci krsno ime Bernardin. Određen broj redovnika, prigodom polaganja svojih zavjeta, ili ulaskom u red, također uzima redovničko ime Bernardin, a sv. Bernardina kao svojega nebeskog zaštitnika, posebno u kurugu franjevačkog reda.

Kako je fra Bernardin Splićanin član franjevačke redovničke zajednice, ovdje ćemo se kratko osvrnuti i iznijeti nekoliko novih podataka o različitim redovnicima franjevcima s imenom Bernardin u razdoblju kada je tiskana prva hrvatska, sigurno datirana, latinička knjiga — Evanđelistar (Lekcionar) fra Bernardina Splićanina.

U svojim istraživanjima povijesti franjevaca trećoredaca u srednjem vijeku naišao sam na nekoliko redovnika franjevaca opservanata, konventualaca i franjevaca trećoredaca s imenom Bernardin — u Zadru, Rabu, Dubrovniku, a i drugdje (Nadin, Krk). Budući da se oni mogu sigurno isključiti kao mogući izdavači Evanđelistara, ovdje govorim samo o onima koji su vezani uz Split ili su oslovljavani nadimkom Splićanin.

Fra Bernardin u Splitu

U Splitu je Bernardin vrlo popularno ime i među svjetovnjacima na koncu 15. i u početku 16. stoljeća. U jednom razmjerno malom vremenskom razdoblju od godine 1514. do 1517. u jednom sveščiću splitskih bilježničkih spisa nailazimo na osam različitih ljudi s imenom Bernardin.[4] Nama je posebno za-

nimljivo ime Bernardina u franjevačkoj zajednici onoga vremena u Splitu.

12. studenoga 1475. pok. Petar, zlatar u Splitu, ostavio je u svojoj oporuci neke posjede i legate »fratri Laurentio ordinis Sti. Francisci...« i nekim fratičelima rečenoga reda, i nastao je spor oko te ostavštine i to od strane fra Bernardina Florijeva, gvardijana samostana sv. Franje u Splitu.[5] Fra Bernardin Florijev, gvardijan samostana sv. Franje u Splitu, daje na obradu neke zemlje svojega samostana u mjestu zvanom »Spilicin Dolac« na Braču i godine 1478.[6]

Godine 1491. na 14. listopada u Zadru gospođa Lukrecija, udova pok. Jeronima de Soppe, u svojoj oporuci određuje da bude pokopana u crkvi sv. Franje u Zadru, a fra Bernardin »de Spalato«, reda male braće opservanata, neka nakon njene smrti ide na njen trošak u Jeruzalem i izgovori jednu seriju grgurevskih sv. misa kroz četrdeset dana. Ako to ne bi mogao izvršiti fra Bernardin »de Spalato«, neka on delegira nekoga drugoga za izvršenje njezine oporuke.[7] U jednom sudskom spisu, tri godine mlađem, fra Bernardin Splićanin imenuje svojega zakonskoga zamjenika (zastupnika) u slučaju ostavštine pokojne Lukrecije, udove pok. Jeronima de Soppe.[8]

21. ožujka 1496. navode se fratri samostana sv. Marije u Poljudu i to: fra Serafin »de Catharo vicarius«, fra Stjepan de Corzula, fra Franjo iz Zadra, fra Jeronim iz Zadra, fra Franjo iz Kotora, fra Ambrozije iz Šibenika, fra Petar Zec, fra Antun iz Poljica, fra Jakov iz Hvara, fra Jeronim iz Krbave, fra Jakov iz Zadra, svi franjevci rečenoga samostana sv. Marije u Poljudu.[9] Na prethodnom listu, u bilježničkim spisima, nalazi se spis bez datuma s popisom fratara i to: »časni otac fra Bernardin de Spalato guardianus dicti loci, fr. Seraphinus de Catharo dicti loci seu domus vicarius«. Na ovom se popisu također nalaze neki redovnici i iz prvog gore navedenog popisa.[10] Budući da je na ovom posljednjem popisu fra Serafin iz Kotora, također kao i na gornjem popisu od 21. ožujka 1496, vikar samostana sv. Marije na Poljudu, onda nam je jasno da je fra Bernardin s drugog popisa bio gvardijan Sv. Marije na Poljudu, jer je 21. ožujka 1496. u odsutnosti fra Bernardina predvodio braću redovnike njegov zamjenik fra Serafin. Gdje se 21. ožujka 1496. nalazi fra Bernardin, možemo samo pretpostavljati. Možda je napustio zajednicu, promijenio zajednicu, možda je poslovno odsutan ili nešto slično.

Međutim, u Splitu postoji od 13. stoljeća i samostan franjevaca konventualaca s crkvom sv. Franje na obali, izvan zidina grada Splita. U ovom samostanu 10. lipnja 1497. na samostanskom zboru redovnika, kad se službeno i jednoglasno predaje komad zemlje na obradu jednom težaku na Braču u mjestu »Spilicin Dolac«, navode se dvojica redovnika s imenom Bernardin. Evo imena redovnika koje sam uspio pročitati s vrlo trošnog dokumenta: Dominus frater Bernardinus, fra Anton, učitelj sv. teologije, zatim fra Pavao iz Splita, fra Petar iz Raba, fra Bernardin pok. Andrije iz Splita.[11]

Dakle, u drugom franjevačkom samostanu u Splitu godine 1497. nalaze se dvojica redovnika s imenom Bernardin. Tako sada imamo dvojicu redovnika s imenom Bernardin i u samostanu sv. Franje (na obali) godine 1497, a jednog fra Bernardina »de Spalato« godine 1496. ili nešto ranije u samostanu sv. Marije na Poljudu.

Josip Badalić i Grgo Novak drže da je fra Bernardin »Splićanin« član zajednice franjevaca opservanata i to samostana u Hvaru, odnosno Sv. Marije na Poljudu.[12] Profesor Ksenija Režić u svojem osvrtu na fra Bernardina Splićanina pokušala je pokazati da je fra Bernardin Splićanin, s prezimenom Marković, član samostana sv. Franje na obali.[13] O fra Bernardinu Markoviću, članu samostana sv. Franje u Splitu, saznao sam u Historijskom arhivu u

Zadru više podataka sve do konca trećeg desetljeća 16. stoljeća.[14] Budući da je to do sada praktično bio jedini poznati redovnik franjevac-konventualac s imenom Bernardin, onda je donekle shvatljivo da je prof. Ksenija Režić, oslanjajući se na uvjerenje ranijih autora, olako pretpostavila da je baš ovaj fra Bernardin Marković i izdavač hrvatskog Evanđelistara iz godine 1495. Međutim, nakon svih iznesenih podataka o postojanju više redovnika s imenom Bernardin s konca 15. stoljeća, ne čini mi se nimalo uvjerljivim da bi baš fra Bernardin Marković, inače službeni ispitatelj pravovjera, mogao biti izdavač naše prve latiničke inkunabule na hrvatskom jeziku. Kao o izdavaču Evanđelistara iz god. 1495. imam mnogo sigurnije i uvjerljivije podatke o FRA BERNARDINU DRIVODILIĆU, koji je u izravnoj vezi s našom inkunabulom, a koji također živi i javlja se u Splitu na koncu 15. stoljeća kada i umire, tj. godine 1499.

Fra Bernardin Drivodilić i hrvatski tiskani Evanđelistar

U Historijskom arhivu u Zadru, među spisima splitske općine u kutiji 31, naišao sam na vrijedan dokument koji nam samo četiri godine nakon tiskanja hrvatskog Evanđelistara (12. ožujka 1495) donosi popis knjiga pok. fra Bernardina Drivodilića i među ostalim navode se 173 primjerka, što uvezanih što neuvezanih, tiskanih Evanđelistara. U Prilogu donosim cijeli popis (dokument) svih stvari, koji će, vjerujem, poslužiti za daljnja istraživanja i o samom Evanđelistaru i o fra Bernardinu Drivodiliću.[15]

Dana 8. prosinca 1499. učinjen je zapisnik svih pokretnih dobara časnog oca pok. fra Bernardina Drivodilića na zahtjev njegove majke Radoslave, a udove pok. Jurja Drivodilića »de Brachia«, a po zapovijedi splitskog kneza. Fra Bernardin je pred malo vremena umro na području »Pole«. U dokumentu se izričito navodi da su to sva nepokretna dobra pok. fra Bernardina, reda sv. Franje.[16] Sintagma »reda sv. Franje« ništa nam ne veli kojem ogranku franjevačkog reda pripada pok. fra Bernardin. Majka traži da se napravi popis svih pokretnih stvari koje pripadaju njenom sinu, pok. fra Bernardinu, a baš nam taj stav daje naslutiti da je pok. fra Bernardin izvan pravno postojeće franjevačke zajednice — reda, bilo konventualaca, bilo opservanata. Naime, ako je pravno bio član neke od spomenutih zajednica franjevačkog reda, onda bi i sva imovina — bilo pokretna bilo nepokretna — po crkvenom i građanskom pravu onoga vremena pripadala njegovoj redovničkoj zajednici. Ovako, kad se naglašava da je to njegovo vlasništvo i kad njegova majka Radoslava moli kneza da se napravi zapisnik i popis svih pokretnih stvari, čini se da to upućuje na jedan poseban status ovog redovnika, koji posjeduje toliko knjiga i raznih drugih stvari od velike vrijednosti.

Ostavština pok. fra Bernardina Drivodilića nalazi se na dva mjesta. Veći dio stvari nalazi se u podrumu Radoslava, bačvara u Splitu,[17] i manji dio stvari nalazi se kod redovnica (picokara) Rade i Katarine, nastanjenih u Varošu, predjelu Splita.[18]

Za nas je svakako najvažniji dio inventara u kojem se spominje 135 tiskanih knjiga »Evangeliorum, epistolarum et prefationum indulegenziarum sermone Illyrico« neuvezanih i 38 tiskanih uvezanih Evanđelistara (hrvatskim jezikom) i od tih uvezanih 36 uvezanih u »cineamine rubeo« i dva koja su uvezana u »corio albo«.[19]

Budući da je najveći dio Evanđelistara neuvezan, nije li ovo bilo mjesto gdje su se oni uvezivali? U svakom je slučaju sigurno da su se 173 primjerka Evanđelistara četiri godine nakon tiskanja našla u Splitu. Na žalost nemamo

nikakvih indikacija kakva im je bila daljnja sudbina. Znamo da su do naših dana dospjela samo četiri primjerka spomenutog tiskanog Evanđelistara.

Ovdje želim napraviti još jednu opasku. Naime, ni jedan primjerak Evanđelistara od onih koji su doprli do nas nema naslovnu stranicu. Redovito se upotrebljava za naslov početak ili svršetak Evanđelistara. Izvorni naslov (incipit) Bernardinova lekcionara (evanđelistara) na latinskom je jeziku i glasi (prije hrvatskog teksta): »Incipit vulgarisacio dalmatica epistolarum & evangeliorum atque prephacionum & benedictionum continencium in Missali«, odnosno explicit (nakon hrvatskog teksta): »Evangelia et epistole cum prephationibus & benedictionibus per anni circulum in lingua Illyrica feliciter explicinut: emendata & diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D. MCCCCXCV. die XII. Martii«.[20] Popisivač ostavštine fra Bernardina Drivodilića nije prepisao izvorni naslov (ili izvorne naslove), nego je stavio: »Libri centum triginta quinque ad stampam EVANGELIORUM EPISTOLARUM ET PREFATIARUM INDULGENTZIARUM SERMONE ILLYRICO non ligatum«.[21] Kao što se vidi, popisivač je zapravo naveo kakovog su karaktera knjige u ostavštini, a nije očito držao da je potrebno doslovce prepisivati naslov. Pri tome je umjesto *benedictionum* (odnosno *benedictionibus*) stavio *indulgentziarum*, tj. umjesto »blagoslov« stavio je »oprosti«, što se može objesniti pretpostavkom da je naš Evanđelistar mogao imati i naslovnu stranicu hrvatsku, po prilici »Evanđelja, epistole, prefacije i blagoslovi«, a zapisničar je umjesto »Blagoslova« upotrijebio riječ »oprosta« — indulgencija. To samo po sebi nije neuvjerljivo, jer nestručnjak u crkvenoj terminologiji lako zamijeni riječ »blagoslov« riječju »oprost«, to više što su blagoslovi najčešće bili i vezani uz oproste.

U popisu inventara spominju se različiti odjevni predmeti i različite stvari koje služe svećeniku kod oltara. Također mi se čini vrlo indikativno da se u popisu stvari kod Radoslava bačvara nalazi i kutija s hostijama.[22] Ne može se, dakako, pretpostaviti da su to i posvećene hostije, ali u svakom slučaju ta okolnost govori o tome da su stvari nakon smrti fra Bernardinove naglo odnekud donesene, ili se možda fra Bernardin koristio kod svojeg znanca bačvara Radoslava prostorom u kojem je pohranio sve svoje pokretne stvari i njima se redovito služio. Budući da su mnoge stvari složene u kutijama, čini se vjerojatnije da su ovdje donesene da se sklone iz opasne zone, za razliku od stvari koje su pohranjene kod redovnica. Fra Bernardin umire u području »Pole«, a nije li to splitsko polje u koje baš godine 1499. prodiru u svojim pljačkaškim pohodima Turci? Nije li, možda, fra Bernardin i žrtva tih prvih prodiranja na splitski teren?

U popisu stvari pok. fra Bernardina, u pokladu kod bačvara Radoslava, ima dosta knjiga klasične latinštine, tiskanih a i rukom pisanih, knjiga čisto duhovnog sadržaja, dva tiskana brevijara, i drugih vrijednih stvari. Po cijelom sadržaju vidi se da je to bogata zbirka koja nadmašuje svagdanje potrebe jedne osobe. To nam uostalom najbolje dokazuje broj evanđelistara, oficijali, dva brevijara i drugo.[23]

Inventar koji se nalazi kod Radoslava bačvara napravljen je 8. prosinca 1499, a dio inventara koji se nalazi kod časnih sestara zapisan je 10. prosinca 1499. Dio inventara kod sestara posebno je teško čitljiv, a dvije posljednje stavke potpuno su uništene i nečitljive. Dijelovi koji su izgrizeni i uništeni u prilogu su označeni zagradama.

Pred javnim bilježnikom majka pok. fra Bernardina Radoslava, udova pok. Jurja Drivodilića, 10. prosinca 1499. imenuje svojim javnim zastupnikom svoga sina Marina što se tiče ostavštine njenoga sina, pok. fra Bernardina, reda sv. Franje.[24]

Tako znamo da je fra Bernardin Drivodilić imao i rođenog brata Marina, kojega je njegova majka ovlastila da je pravno zastupa što se tiče stvari i pokretnoga vlasništva pok. fra Bernardina.

Fra Bernardin Drivodilić je, dakle, živio barem neko vrijeme u Splitu i zbog toga dobio po običaju vremena nadimak »Splićanin«, iako stvarno potječe s otoka Brača, kako se to izričito veli za njegovu majku i njegova pokojnoga oca Jurja Drivodilića. Budući da su Drivodilići podrijetlom iz Nerežišća, držim da je pok. fra Bernardin Drivodilić »Splićanin« s otoka Brača, iz mjesta Nerežišće.

Pok. Andre Jutronić, među prezimenima otoka Brača, navodi Drivodiliće u 16. stoljeću u Nerežišću.[25] Sigurno je da prezime Drivodilić postoji i u 15. stoljeću u Nerežišćima na Braču. Naime, 10. svibnja 1497. Ciprijan »Drivodilich de vila Neresi de Insula Brachie« imenuje svojim javnim zastupnikom Jerolima Cose de Petracha u Splitu u svojim pravnim poslovima što ih ima s majkom svoje žene Veronike u pitanju njene dote.[26]

Neki članovi obitelji Drivodilića živjeli su u Splitu na koncu 16. stoljeća, kako nalazimo zabilježeno u Katastarskoj knjizi samostana sv. Franje u Splitu, gdje se spominje neka kuća »appresso porte de RIM« u Splitu, koja je bila vlasništvo pok. magistra Dujma i »confina con un loco qual teniva Margarita Drivodilichia«.[27]

Kako se pretpostavlja da fra Bernardin »Splićanin«, sada Drivodilić, nije sam radio na izdavanju našega Evanđelistara, jer se osjeća razlika u jeziku prijevoda Evanđelistara, ovdje ću samo nabaciti jedno moguće novo ime čovjeka koji je mogao sudjelovati u pripremanju Evanđelistara.

Fra Ivan Galić Macedonac, član franjevaca trećoredaca, spominje se kao vrstan poznavalac staroslavenskoga jezika i Stjepan Ivančić misli da je svojim sposobnostima i znanjem mnogo toga pridonio na tom području i na stručnom uzdizanju svoje zajednice.[28] U Zadru fra Ivana Macedonca nalazimo u raznim spisima od godine 1502. do 1511.[29] Međutim, fra Ivana Macedonca nalazimo u Splitu kao javnog učitelja, gramatika, na gradskoj školi u razdoblju od 1493. do 1495.[30] U nekim dokumentima navodi se u Splitu samo kao fratar Ivan Macedonac, a u jednom dokumentu nalazimo da je fra Ivan Macedonac oslovljavan kao »ordinis Sti Francisci«, bez specifikacije da li pripada maloj braći, konventualcima ili opservantima. Nisam nigdje pronašao da je pripadao bilo kojem od samostana franjevaca prvoga reda, bilo konventualaca bilo opservanata. Ako je fra Ivan Macedonac, trećoredac iz Zadra prvih godina 16. stoljeća istovjetan s fra Ivanom Macedoncem u Splitu iz godine 1493-1495, čini mi se kao velika vjerojatnost da bi baš fra Ivan mogao biti jedan od pomagača fra Bernardina Drivodilića u pripremanju našega Evađelistara za tisak.

Zaključak

Iz priloženog dokumenta doznajemo da je fra Bernardin Drivodilić bio vlasnik Evanđelistara, tiskanoga godine 1495. u Veneciji. Broj od 173 primjerka Evanđelistara daje nam naslutiti da se većina tiskanih primjeraka naše inkunabule nije raspačavala iz Venecije, nego da je velik dio naklade (ako ne i cjelokupna naklada) dospio u Split. Kako je daljnje raspačavanje teklo, ne možemo ništa zaključiti. Zanimljivo bi bilo znati je li za ovo izdanje (tiskanje) bilo potrebno i dano dopuštenje generalne kurije franjevačkog reda. Budući da se nije našao nikakav spomen o odobrenju tiskanja, nije li i to jedan od razloga da se fra Bernardin u trenutku uoči smrti praktično nalazi pravno izvan franjevačkog prvog reda.

Nije nevjerojatno da je dio izdane naklade Evanđelistara bio rasprodan u razdoblju od njegova objavljivanja godine 1495. do godine 1499. u prosincu, kada se u podrumu bačvara Radoslava još čuvaju 173 primjerka u vlasništvu nedavno preminulog fra Bernardina.

Nadam se da će svi ovi podaci, kao i nabacana pitanja, dati budućim istraživačima više poticaja u daljnjim istraživanjima naše izdavačke tiskarske djelatnosti u njenim prvim godinama.

BILJEŠKE

1. DONAT FABIJANIĆ, Storia dei Frati Minori, Vol. II. Zadar, 1864 (str. 135). Fabijanić drži da je pripadao samostanu sv. Marije na Poljudu (opservanta), zabunom donosi da je štampao »hrvatski misal« godine 1495. MARIN OREB, Zaslužni članovi... Split, 1973 (str. 191—192), drži da je član franjevaca konventualaca i da je pripadao samostanu sv. Franje u Splitu. KSENIJA REŽIĆ, Nepoznato o Poznatome (Bernardin Splićanin — o 485. godišnjici njegova Lekcionara) u ČAKAVSKA RIČ, 1—2, Split, 1982 (str. 23—31), autorica drži da je izdavač fra Bernardin Marković, redovnik franjevac konventualac. Za obilniju literaturu vidi KSENIJA REŽIĆ, u HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON 1 A—Bi, Zagreb, 1983 (Bernardin Splićanin str. 703—705).
2. MARION A HABIG, The Franciscan book of saints, Chicago, 1979 (str. 366—370).
3. JOSIP KOLANOVIĆ, Prilog povijesti hodočašća u kasnom srednjem vijeku, u Croatica christiana periodica, Br. 9. God. VI. Zagreb, 1982 (str. 23).
4. HISTORIJSKI ARHIV ZADAR (unaprijed HAZ), Splitski arhiv, kutija 46.
5. HAZ Splitski arhiv, kutija 13 (Svešč. 1, str. 148r), 12. XI. 1475.
6. HAZ Splitski arhiv, kutija 16, Svešč. 1, str. 108r-v, 30. V. 1478.
7. HAZ SZN, Antonius Barba, Sv. I, Svešč. 1, 14. X. 1491.
8. HAZ SZN, Johannes Franciscus Grisinus, Sv. II, Svešč. 10, 1. II. 1494.
9. HAZ Splitski arhiv, kutija 27, Svešč. 11, str. 6.
10. HAZ, Splitski arhiv, kutija 27, Svešč. 11, str. 5 (dokumenat bez datuma).
11. HAZ, Splitski arhiv, kutija 30, Svešč. 3, str. 2v (10. VI. 1497).
12. JOSIP BADALIĆ, Inkunabule, Zagreb, 1952. GRGA NOVAK, Povijest Splita, Sv. III. Split, 1978. Na str. 1491. donosi krivo, vjerojatno po Donatu Fabijaniću, o fra Bernardinu »koji je 1495. g. štampao u Veneciji prvi glagoljski misal«.
13. KSENIJA REŽIĆ, o.c.
14. Fra Bernardin Marković u bilježničkim spisima spominje se u Splitu kod samostana sv. Franje (konventualaca), kroz cijelo treće desetljeće 16. stoljeća. cfr. HAZ, Splitski arhiv, kutija 59, Svešč. 5/V, 15. listopada 1524. (str. 7r), HAZ, Splitski arhiv,
15. HAZ, Splitski arhiv, kutija 31, Svešč. 14 (str. 37v.—39r.). Vidi ovdje PRILOG A i B.
16. Vidi ovdje Prilog A.
17. Vidi ovdje Prilog A.
18. Vidi ovdje Prilog B.
19. Vidi ovdje Prilog A.
20. TOMO MARETIĆ, Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od god. 1495, Zagreb, 1885. (str. 201).
21. Vidi ovdje Prilog A.
22. Vidi ovdje Prilog A.
23. Vidi ovdje Prilog A.
24. HAZ, Splitski arhiv, kutija 31 (10. XII. 1499).
25. ANDRE JUTRONIĆ, Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, Knj. 34. Zagreb, 1950 (str. 10, 25, 40 i 53).
26. HAZ, Splitski arhiv, kutija 52, Svešč. 5 (10. V. 1497). Gospođa Veronika ud. pok. »Cubre Drivodiglich de Brachia« na 11. srpnja 1528. u Splitu mijenja jednu svoju kuću pokraj crkve sv. Apolinara za nekoliko komada zemlje izvan Splita s braćom Dujmom i Nuzarelom, sinovima pokojnoga gosp. Federica iz Placencije, građanima Splita. cfr. HAZ, Splitski arhiv, kutija 61, Svešč. 4/I (str. 221 r).
27. SAMOSTAN SV. FRANJE — SPLIT, Arhivska knjiga »Katastik iz 1624« (str. 2r).

28. STJEPAN IVANČIĆ, Povijesne crte... Zadar, 1910 (str. 114).
29. HAZ SZN, Johannes de Monteferto (1501.1598), Sv. I, Svešč. 2 (10. V. 1502), i Sv. I, Svešč. 2 (31. VII. 1504) i drugdje. cfr. STJEPAN IVANČIĆ, o.c. Dokumenti A Br. XLII. (3. IX. 1511).
30. GIUSEPPE PRAGA, Tomasso Negri de Spalati, Umanista e uomo politico del sec. XVI. (str. 161—162) u ARCHIVIO STORICO, per la Dalmazia, Anno VIII, vol XV, fasc. 88. Roma, 1933.

PRILOG A

Die 8 decembris 1499.
Hoc est inventarium omnium et singulorum bonorum mobilium quondam Ven. domini fratris Bernardini Drivodilich de insula Brachie de ordine S. Francisci nuper deffuncti in territorio Pole: ut asseritur: reppertorum in domo Radoslavi botarii de Spalato confectum mandato Magnifici Domini Comitis: Ad petitionem Radoslave relicte Iurai Drivodilich matris prefati deffuncti in cannipa videlicet ipsius Radoslavi Et primo Una capsa talponi parva in qua fuerunt repperta bona infrascripta. Videlicet
— Unum paramentum ab altare paratum cum eius stola et reliquis fulcimentis bambosine albe
— Una camisa de nuove aparamento cum eius stola et manipulo et cingulo et cohopertorio super caput quo apparatur presbyter ad altare
— Media cortina parva ab altare tele rubee picte
— Una tavola longa et duo tavaglioli novi
— Una capsam a corporali sirici viridis aureati cum perlis et frochis cum duobus corporalibus
— Unus busolus cum hostiis intus
— Una (?) serici viridis cum croseta cum friso aureata que ponitur super capite presbyteri ad altare.
— Una capsa magna albesti: in qua fuerunt repperta bona infrascripta
— Una spata illyrica magna
— Unus arcus os (..)
— Unus scha(..) lignea facta cum nonnullis offitiolis intus
— Una vag (..) a cultelo corii depincti
— Viginti tres volumina diversorum librorum parvorum sine tabulis
— Una (..) ferri (..)
— Unus (..) enis magnis plenus capis magnis maris (?)
2(38r)
— Capsa una magna talponi (....) infrascriptorum
— LIBRI CENTUM TRIGINTA QUINQUE AD STAMPAM EVANGELIORUM EPISTOLARUM ET PREFATIORUM INDULGENZIARUM SERMONE ILLYRICO NON LIGATUM
— LIBRI TRIGINTA OCTO AD STAMPAM SUPERSCRIPTARUM INTERPRETATIONUM LIGATI CUM TABULLIS COHOPERTIS TOTIS CUM CINEAMINE RUBEO: EXCEPTIS DUOBUS COHOPERTIS CORIO ALBO
— Sermones Nicolai de Lyra ligatus cum tabulis et fundelo ad stampam
— Iuvenalis et Terentius cum comentis ligatus cum tabulis et fundello.
— Primus Nicolai de Lyra cohopertus tabulis et fundelo.
— Opera Ovidii ligata cum tabulis et fundello.
— Compilatio decretalium ligatus cum tabulis et fundello
— Decretum ligatum ligatum cum tabulis et fundello.
— Virgilius cum comento ligatus cum tabulis et fundello.
— Epistole Ovidii cum comento ligato cum tabulis et fundello
— Profetie et Euangelia in carta edina ligatam
— Epistole Marci Tulii ligate cum tabulis et fundello.
— Quoddam opus in carta edina ligatum sine titulo
— Valerius Maximus in carta edina ligatus
— Confessionale ad stampam ligatus sohopertus corio
— Quoddam opus beati Hieronymi in carta edina ligatus cum tabulis cohopertus corio rubeo
— Meditationes divi Augustini ligatae cum cohopertis rubeo corio

— Lager (?) ligatus tabulis et fundello ad penna sine titulo
— Quoddam opus in carta edina ligatum sine fundelo sine titulo
— Ordinarium vite religiose in carta edina ad pennam ligatum

38v
— Opus lamentationis Dni nostri ad pennam lig(..)
— Duo breviaria in carta edina non ligata ad stampam
— Duo libri ad pennam sine titulo ligati.
— Rubr. (..) pontifitii
— Legenda S. Francisci in carta edina ligata
— Unus liber in carta edina ad pennam ligatus cum corio
— Nonulle carte cum quaedam bula
— Duo offitiola antiqua in carta edina ligata ad pennam
— Una C sacha paternostri lignae
— Precepta regule fratrum minorum in forma offitii parvi ligata ad pennam
— Liber quorundam miraculorum in carta edina ligatus
— Una spata in domo predicta — Quas res (?) fuerrunt
— Unus lectus plumeus parvulus — habere penes se in domo

Jacobus Jiugoevich placearius
Nob. Ser Laurentius Michaelis de Grisogonis

PRILOG B
(str. 38v)
Die 10 decembris 1499
Factum fuit innventarium aliorum bonorum ultrascripti qu. domini fratris Bernardini reppertorum in domo Radoe et Catharine pizochararum habitantium in burgo per me Antonium de Olzignano (?) ultrascriptum presentibus nob. Ser. Laurentio Michaelis et Jacobo Jugoevich placearo testibus etc.
— Et primo lectus unus parvulus plenus cimatura
— Unum capizale plume
— Unus cusenell (..) (?)
— Unus cus(..)us corii cimature
— Una Cap(..)la parva
— Unus ofitiolus parvus ad stampam in carta edina ligatus
— Una chaldaria maior et una parvula
— Unus (..)ara(..)lus tenere galedarum viginti quatuor
— (.....)
— (..... str. 39r. nečitljivo dva redka)

Uspomene

Mnogi koraci u životu vode čovjeka kroz neslućene opasnosti i po rubovima neuočljivih ali prisutnih ponora. I tek kada izmine opasni put, čovjek se osvrne, shvati kada je prošao i što mu se sve moglo zgoditi.

Petar se često osvrtao. Na strmine, na krivine, na požare. Osvrne se, pa ga obuzme tuga. Tada uzdiže pogled k suncu. Osjeća da mu je omrzla tmina. Ne voli ni besanu noć. Ne voli tamu. U mraku se kuje urota. U tami se začinju životi, ali i okončavaju. U mraku se roče razbojnici. Mrak je isto što i busija. A iz busije vreba zločin, smrt.

Uvijek je nastojao o prošlosti razglabati u sebi hladnokrvno i bez cmizdrenja. A opet, istovremeno je s nekom okorjelom odbojnošću i neodoljivom sjetom gledao na mnoštvo stranaca svoje biografije na kojima se dešavahu lomovi i rastanci. Ipak, više je volio snove, takve koji su protkani s nečim što je bilo, što se samo donekle poklapa s bivšim, ali porubljene srebrom ili sunčanim sjajem, ili u obliku simbola i uljepšanih spletova...

Izminule noći usnuo je Amaliju onakvu, kakvu je prvi put sreo. Onu Amaliju, koju je bez trunka grižnje savjesti u svoje vrijeme preoteo Janezu.

Stajala je kraj njega, zdrava, mlada, s tijelom koje je očaravalo svojim fluidom i svježinom. Prolazili su nekakovim alejama, cvjetnjacima kraj neke plave vode, kraj dubokosjene šume, slikovitim predjelima kakvi se u zbilji ne mogu nigdje sresti. Bili su zagrljeni, pripijeni jedno uz drugo, osjećao je toplinu i zov njene mladosti, polegli su na travu, jednako skupa, sljubljeni, u nježnom gugutanju...

Odjednom je duhnuo nekakav ledeni vjetar i namah je udarila krupna kiša. Amalija je prestrašeno vrisnula. Njeno lice se naglo mijenjalo. Poprijedjela je kao da u njoj nema kapljice krvi. I njene usne, sočne i vrele, postale su modre. Na licu joj se pojaviše bore, ispod očiju tamni kolobari, ruke su joj drhturile, stas se povio, vitkoća tijela iščezla, a cijela joj pojava odjednom poružnjela, dok je u zažarenim očima zasjalo nešto kao — mržnja.

A on se nadade u bijeg. Ona je za njim vikala, preklinjala ga da se vrati, ali on je bježao sve do neke vode, tu je pronašao čamac, uskočio u njega, zaveslao i prevezao se na drugu obalu.

Probudio se, a ono sviće zora. Bio je sav u znoju. Obrisavši znoj s čela i s očiju, razmišljao je o snu, o njegovu sadržaju, uviđajući da u njemu ima neke simbolike koja se podudara sa stvarnošću. Zar se nije zanosio ljepotom mlade žene u ono prvo vrijeme, sve dotle, dok se nije počela podvrgavati hirovima banalne svakodnevice, volji svojih roditelja i uplivu fatalnoga Tomaša? Zar nije pobjegao iz vrtloga kasnije nastalih zbivanja, u kojima je trebalo svakodnevno činiti sve nove i nove kompromise i vršiti manevre u znaku uzmaka i poraza? Tada je pobjegao »na drugu obalu,« pobjegao je s manijačkom odlučnošću, bezobzirno, na najčudniji način i na zgražanje sredine u kojoj je dotle pokorno živio i djelovao.

Otada je prošlo mnogo godina.

Ono što ga najviše čudi, pa upravo i jedi, jest to gorko osjećanje što se javlja u njemu kadgod se sjeti toga bijega i toga rastanka s dotadašnjim životom. Za razliku od mnoštva uspomena koje davne proživljuje pozlaćuju i uljepšavaju, njegov raskid s Amalijom bio je pun tamnih sjenki i uvijek bi ga bacio u sjetu i tmurno raspoloženje.

Pokatkad, međutim, javlja mu se jedno čisto sjećanje na seljanku Anku, s kojom je proživio samo nekoliko sati u sjeni vodenice. Njen lik je pred njegove oči izlazio blistav, bijel. Vidi joj nježnu figuru, prsa u blagom nadimanju, usne koje mame, ruke što se svijaju oko njega i sklapaju kao dva cvijeta, osmijeh blag i topao, oči pune bistre nebeske plaveti...

Ili povratak u Pariz. Povratak u mislima. U onaj sivi Pariz za vrijeme njemačke okupacije, u onaj Barbin atelje s velikom staklenom stijenom (koju su svaku večer zamračivali velikim papirnatim zastorom), k onim malim djevojkama što su mu znale navraćati (zbog vekne kruha ili kojeg obarenog krumpira), k njima, što su živjele kao noćne leptirice... Sve mu se u svijesti prelijeva kao nekakav kaleidoskop šarenila u kojemu prevladavaju sjenke i sivilo.

No, ponekad taj njegov Pariz izazove u njemu osjećaj nelagodnosti. Bio je u Parizu, proživio ondje izvjesno vrijeme, ali kao da i nije ondje bio. Zaplašen i strašljiv, danima nije izlazio iz ateljea. Jedva bi dočekao da mu tkogod svrati. Mali Kinez bio je jedini čovjek koji bi ga uspijevao izvući u okolicu, u prirodu, gdje bi se njegov strah djelomično rasplinjavao.

I taj čudni Kin-Pjao često mu se mota u mislima. U ono vrijeme izazivao je njihovo čuđenje: zbog svoje skromnosti i posebnog načina života, za njih u mnogo čemu neshvatljivog. Danas ga tek shvaća i razumije njegove riječi, kako čovjek kroz odricanje i u znaku skromnosti može spoznati prave vrijednosti života i opstojanja. Kin-Pjao je postojano bio u stavu tihog zgražanja nad mnogim pojavama naše svakodnevice. Čudio se lakomosti i lakoumnosti. I svemu što je prelazilo granice osnovnih potreba za životni opstanak i trajanje. Jeo je malene obroke, rabio smirene riječi, govorio stišano, s blagim smiješkom na usnama, imao je samo jednu djevojku, i tražio od nje samo jedno: da bude samo njegova djevojka. Neshvatljivo za onaj velegradski život i ono vrijeme.

Danas istom shvaća Kin-Pjaoa i njegovu veliku dušu: njegovu filozofiju skromnosti i odricanja. To, što je sada u njemu, u njegovu mozgu, kao da je baštinjeno od tog naoko bezličnog Kineščića.

Neki dan donio mu Ivan namirnice. Na jednom listu iskidane talijanske ilustracije spazi poznati lik. Barba. Uz Ivanovu pomoć stade prevoditi tekst ispod slike. Članak je govorio o Ivanu Fijorinu-Barbi, o njegovoj izložbi slika u Milanu, o uspjesima, o prošlosti, čak i o Parizu. Spominje se i Barbina suradnja s Pokretom otpora, govori se o bijegu iz Pariza ispred hapšenja, o odlasku u Italiju dok je zemlja bila još u ruševinama i plamenu, boravak u Bariju, prijelaz k partizanima u crnogorskim brdima...

Danas je Barba u Dubrovniku, živi ondje tiho, uravnoteženo, održao je niz izložbi, stekao veliki ugled, priznanja, nagrade... Dobar plivač. I trkač na podulje staze. Čovjek koji je dorastao vremenu.

Ponovo se duhom prenio u Pariz. Na um mu padoše neke zanimljive zgode. Sjetio se zgode kad je Barba banuo u atelje i počeo se hvalisati kako je kupio jednu skupu odjevninu. Tu se zatekao i Kin-Pjao.

— Zašto si kupio tako skupu stvar? — pita ga Kinez.

— Zato — reče mu — što je Englez rekao da nema toliko novaca da bi kupio jeftino.

— Englez ima pravo — odvrati Kin-Pjao. — Za njega radi pola svijeta. Ili točnije, radilo je u doba kad je nastala ta uzrečica. No ni ta mudrost nije više aktualna.

— Zašto pijete alkoholna pića? — pitao je jednom Petra.

Petar nije znao što bi mu odgovorio. Odgovorio je Kinez:

— Zbog navike, zar ne?

— Vjerojatno je tako. Zbog navike, razumije se. Kao što i ti zbog navike piješ svoju limunadu.

— Da. I ja to činim zbog navike. Premda je i potrošak za limunadu sasvim izlišan. Ali vi pijete alkoholna pića i time oštećujete i svoj organizam, i svoj džep. A to su dvije štete.

— Ne mogu se stvari tako jednostrano objašnjavati — bunio se Petar.

— Uzroci alkoholizma su različiti. Konačno nije svatko alkoholičar ako dnevno ispije tek koju čašu. Neki zbilja piju od navike, zbog strasti, radi duševnih potresa, osamljenosti, straha...

— Je si li vidio da životinja pije rakiju?

— Nisam — reče mu. — Mačka pije mlijeko.

— Neće rakiju — nasmiješi se Kinez zadovoljan sa svojom na brzinu ishitrenom prispodobom.

U to je banuo Barba i shvativši, grohotom se nasmijao. Onako visok, jak, zgrabio je Kin-Pjaoa obim rukama ispod pazuha i zavrtio ga oko sebe.

— Jesi li vidio, momče, što je sila! Mogao bih te baciti kroz prozor na ulicu. Kao loptu. A ja pijem votku, gin, šljivovicu, mastiku i drugo, dok jedem svinjetinu i gutam ljutu papriku — sve od reda. A k tome svake nedjelje mijenjam curu.

— To je rasipništvo koje se prije ili poslije ljuto osvećuje — i dalje je poučavao Kinez. — Meni je dosta skroman obrok bez alkohola, plus moja Mimi.

— A jesi li ti dosta njoj? — uzvikne Barba.

— Ako je skromna i razumna, jesam.

— A ako nije skromna i razumna? Šta tada?

Kin-Pjao se nasmijao i nije odgovorio.

Zasvirala je zračna uzbuna i svi su se raspršali na razne strane.

Tuga nahrupi iznenada i obrva bijedno ljudsko srce, pa kako se boriti protiv nje?

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Zbornik KAČIĆ.** Br. 16, Split 1985.
2. **Zbornik POLJICA.** Br. 10, Gata 1985.
3. **Mladi teolog** 1/86: Sarajevo 1986.
4. **Tomislav Dorotić: U PUSTINJI LJUBAVI (pjesme).** Đakovo 1986.
5. **RADOST (kršćanski časopis za žene) 1/86.** Osijek 1986.
6. **Anton Trstenjak: ČOVJEK U TJESKOBI, HKD,** Zagreb-Đakovo 1986.

Ivo BALENTOVIĆ

Tuga nailazi

(Nastavak)

Ranije bi se znao često puta sjetiti matere, i razmišljajući o njoj, o svom djetinjstvu — rastužio bi se. Kako živi? Gdje je? I da li je uopće živa? Saznavši sve o njoj, naime da je umrla, u njemu je zavladao mir, u stvari smirenje, jer ga je prestao kopkati crv savjesti da je staricu zanemario, bolje reći posve zaboravio. Na oca je rijetko kada mislio, jer ga se nije niti sjećao. Ali mati je — mati. Premda između njega i one pogurene suhonjave švelje što je tavorila u pokrajnjoj ulici gradića (kamo je kao odrastao svratio samo nekoliko puta i to na brzinu, obično na jedan ili dva dana) nije bilo onakvog odnosa kakav se obično zamišlja da bi trebao postojati između matere i sina. Čudno je to bilo, ali njegova mati nije htjela za njega učiniti gotovo ništa (onda, kad se teško probijao u gimnaziji), čak niti ono što je u stvari mogla. Pomagala ga baka, njena mati, koja je bila udovica, penzionerka u susjednom mjestu, s nekim malim posjedom u rasulu. Baka je mjesečno davala novčani prilog, predajući novac materi, koja je uvijek dio toga novca zadržavala za sebe.

Kako je rastao, tako se povećavahu i potrebe. Materini prihodi iz igle zbilja su bili skromni. A bakina pomoć odmah poslije mature koju je s mukom položio, polagano se gasila. Mati kao da se tome poradovala. Ona nije bila za to da nastavi studije. Govorila mu je neka se prihvati kakvog činovničkog posla. Zašto bi morao biti profesor, govorila je, kad profesori žive mizerno? Ona je, pričala je, kao cura imala momka, prvu ljubav, koji je bio u školi pravi lumen, profesor, latinista, predavač i orator, ali je uvijek imao zakrpljene hlače i prodrte laktove. I nije se htjela za njega udati, makar ga je voljela. Udala se za njegova oca, jer je u početku dobro stajao, a što se poslije propio i umro mlad, eh, to ipak nije mogla predvidjeti.

Sentimentalna provincijska historija.

Danas stoji na obali morskoj i razmišlja, i misli kako je, možda, moglo sve biti drugačije i bolje, samo da su životna zbivanja i okolnosti bile drugačije. Ali — nisu. I da li bi zbilja imao što više od života da je, na primjer, ostao na svom prvotnom putu? Tko tu može dati određeni odgovor? Nitko. Konačno, on je bio i ostao beskućnik, pauper, to mu je bio i otac, koji je, prema materinom pričanju oženivši se započeo graditi kuću, ali je skrenuo s puta i sve je propalo. Pa i on je često puta razmišljao o tom izvjesnom fenomenu zavičajne ljubavi, ukorijenjenosti u tlo, gdje su prethodno iznikle i ostale generacije, o tom pomalo romantičnom lokal-patriotizmu, koji je možda zbilja neka snaga i neka moć, ali za kojega on zbilja nije znao.

Konačno, njegova mati je proživjela jedan kompletan život, iako prilično bohemski, skromno, ali umrla je u osamdeset i petoj, i, prema pismu Živankinom, imala je »lijepu smrt«.

Motrio je more kako se mreška i čavrlja među kamenjem, kao da nešto priča pod blagim dahom maestrala.

Prolazili su čamci i vedri glasovi.

Dan se polako gasio. Koji je to njegov dan u ukletoj Sabininoj uvali? Doista suviše je lijen da to utvrdi.

U čamcima su plovili mladi, najćešće zagrljeni, priljubljeni jedno uz drugo, i nisi mogao raspoznati koje je muško a koje žensko, imali su podjednako duge kose, i govorili su raznim stranim jezicima.

Kad bi se slučajno tko od tih stranaca zaustavio u njegovoj uvali, on bi s prilično srdnje što mu remete mir na dva tri jezika vikao da je to »zabranjena zona«, a oni su, razumijevajući ili ne, malko u njega zjapali, ali hitro i poslušno odlazili.

Dan je polagano umirao, a njegova tuga bila je u njemu jednako prisutna. Nekad je, sjeća se, starac Luka Mudri s Crne vode znao reći da tugu treba od sebe otjerati. On se s time slaže, ali, i to treba znati i — moći. Ali svi ti što se u čamcima smiju, ne misle poput njega — na smrt i na tamnicu. Oni, na svoju sreću, niti ne slute da koračaju između svjetla i tame, po uskome rubu stalnog rizika: biti ili ne biti. Oni ne misle na ružne glasove koje svakodnevno servira crna kronika; oni, najzad ne znaju što im donosi sutra, neizvjesno i tajanstveno sutra. Ne, oni ne slute da smo svi — i stari i mladi — pred tamnom stijenom Neizvjesnosti, pred zidom Tajne, pod znakom upitnika, ali, dakako i nade. Oni niti očajavaju, niti se nadaju. Tek žive, traju. To je taj čar i ta vrijednost mladosti. Oni ne znaju... Blago njima, to jest svima koji ne znaju...

(ulomak)

Josip RADIČ-PLANINIĆ

Nezavršena pjesma

Huk u daljini
čvorak na grani
jesmo li sami

očevi naši
jutrom izgiboše
dugi dani
bez poruke

u meni jedan izvor
snaga
što kaplje u nebo baca

Rajmund KUPAREO

Smrt na amerikanski način

»U našoj velikoj tuzi ponovno ćemo uskrsnuti za radost bez koje čovjek ne može živjeti... A Bog postoji, jer Bog daje radost, to je njegova velika povlastica«

F. M. Dostojevski: BRAĆA KARAMAZOVI

Priznajem da me je slučaj o kome ću govoriti sjetio engleskog pisca, obraćenika na katolicizam, Evelyna Waugha (1903-1966) i njegovog romana *The Loved One* (1948), koji bi u slobodnom prijevodu značio *Voljeni pokojnik*. U njemu Waugh, na sebi svojstven i osebujan način, iznosi neobičnosti pogrebnih poduzeća u Kaliforniji.

Dogodilo mi se to za vrijeme prvog posjeta rodbini u Tacomi, saveznoj državi Washington, gdje su živjela dva brata moje pokojne majke i drugi potomci obitelji Beritić. Moji su ujaci još prije prvog svjetskog rata ostavili Vrbosku na Hvaru i prihvatili poziv očevog brata koji je već bio u Tacomi, da u Americi započnu novi, bolji život. A tamo je već bila i njihova starija sestra, udata za našeg otočanina. I tako je tih Beriticha, starijih i mlađih, bilo već toliko da bi oni sami sa svojim obiteljima mogli napučiti našu opustjelu Vrbosku.

Moj stari »barba« Kuzma bio je sretan da mi može pričati o svojim mladim danima u Vrboskoj. Čak i poslije pedeset godina provedenih u Tacomi on je sanjao o Vrboskoj. Svake bismo večeri ostali sami u toploj kuhinji i razgovarali.

— Znaš ti, moj mali, govorio je zamišljen i sjetan, mi nismo imali polja. Bili smo ribari. Još pamtim mjesta gdje se kriju škrpine i druge ribe (on ih je nabrajao kao pravi stručnjak. Mučan je to bio posao. Danas pak svi žele što više uloviti, a što manje raditi. Kao i ovi moji sinovi. Ni jedan ne želi biti daleko od kuće, a kad koji put moraju do Aljaske, čini im se da idu u Japan ili Kinu. A ja ti ni danas ne mogu bez ribarenja. Ova nesretna reuma prikovala me uz kuću, ali sam ipak iz inata (»dešpeta«, rekao je on) kupio mali motorni čamac da mogu bar koji put na more i da vidim ima li još ribe u ovoj našoj luci. E, moj mali, kad sam ja stigao u Tacomu nije bilo ni elektrike ni tople vode, ni svega ovoga blaga Božjega koje uživaju naša djeca. Ali bilo je ribe, puno ribe. Ah, oni salmuni (losovi) u uvali Tacome! Da si bacio zrno kukuruza, sigurno bi palo na glavu nekog salmuna. Toliko ih je bilo. A danas ih nema ni u oceanu. Polovili ih modernim mrežama, a što je najgore uništile ih tvornice svojim otrovnim otpacima. Danas

jadne salmune moraju umjetno gojiti u rasadištima, a kad ponarastu, onda ih bace u ocean. Sve je umjetno u ovoj Americi. I djecu hrane mlijekom iz ljekarnice da im majke ostanu mlade. A meso drže u hladnjacima i po dva mjeseca da im omekša. Jadne ribe izgledaju kao bakalari kad ih izvadiš iz hladnjaka. A meni riba ne prija ako nije svježa«.

Više nije išao u ribolov ni iz »dešpeta«. To su činili njegovi već odrasli sinovi, koji više nisu bili ribari od zanata, nego iz zabave. Bili su studenti raznih kolegija, jer je bolje biti činovnik i imati stalnu plaću nego lutati pustim oceanom i ovisiti o nesigurnom ulovu. Ipak bi »barba« Kuzma bio sretan kad bi se sinovi odlučili koji put na ribolov u luci. Dočekivao ih je u kasnoj noći da vidi što su ulovili. Ako bi donijeli srdelica, znao bi me usred noći probuditi vičući:

— Mali, siđi! Imamo svježe ribe!

I dok sam se spuštao s gornjeg kata, on je pržio ribu pjevuckajući neku starinsku vrbovsku pjesmu. Kad sam mu dao znak da šuti, jer da će probuditi ujnu, on je odmahnuo rukom: »Ah, pusti je! Neće se probuditi. Amerikanke tvrdo spavaju. Pa vidio si je. Debela je kao »bracera«. Ali dobra mi je. Njezina je majka iz Milne na Braču. Ovo je prviput da se Brač i Hvar slažu« — govorio je smijući se i prostirao stolnjak.

Tako bismo ja i »barba« Kuzma po drugi put večerali u kasnoj noći. Kadikad bi nam se pridružio njegov najstariji, oženjeni sin koji je govorio i »naški«. Htio je čuti što razgovaramo o tom dalekom kraju gdje je tata proveo svoju mladost. Nick se razlikovao od ostale braće jer je volio more, ali njegovoj ženi to nije bilo po volji, pa je ostao na kopnu i namjestio se kao činovnik u nekom poduzeću. A njegove dvije djevojčice bile su najveća radost »barba« Kuzme. Začudo, te su mališanke razumijevale njegov bodulski govor i bile sretne kad bi ih »nono« stavio na krilo. »Ne boj se! — znao bi mi reći. — Ovo su tek prve lastavice, a doći će i »gardelini« (češljugari), jer je raca Beritićih uvijek bila plodna.«

On bi još rado dugo pričao, ali ja sam morao rano ustati, pak sam ga prekinuo:

— »Barba« — to ćemo sutra nastaviti, ali ja moram u u krevet — govorio sam dižući se sa stolice.

— Još nije ni ponoć, a već ideš spavati. Ja ti zaspim u zoru, ako uopće zaspim, jer me bole kosti. Blago vama mladima!

— Moram u »Aquinas School« radi svete mise. Časne nemaju kapelana, pa su sretne da mogu rano prisustvovati misi i poći na posao. A i susjeda Mary, koja me odvede autom do samostana, mora u College na predavanje.

— Ovu sam kuću zapravo otkupio od njezina ujka.

— Dobro, dobro, barba! — prekinuo sam ga, jer sam znao da ne bi prestao do zore pričati o svim potankostima otkupa kuće. — To ćete mi sutra rastumačiti, a sada vam želim laku noć!

— Laku noć, laku noć! — govorio je dok sam se penjao uz stepenice.

»Aquinas School« bila je zapravo »High School«, naša srednja škola, a vodile su je sestre dominikanke. Nju su pohađali svi moji rođaci. Gospođica Mary je dolazila svako jutro točno u šest i pol da mene i ujnu odveze do samostanske kapele. Mary je također imala hrvatske krvi u sebi, jer joj je majka bila rodom iz Staroga Grada na Hvaru. Razumjela je ponešto hrvatski, ali nije govorila. Njezin je tata bio protestantske vjeroispovijesti. Dobar i pošten čovjek. Obitelj je živjela u slozi i ljubavi. Kad sam jednom Marynoj majci čestitao na toj sreći, nije se baš mnogo razveselila. Čak su joj se i suze pojavile u očima.

— Da oče! Moj je muž odličan suprug i otac, ali...

— Što, ali? — zapitao sam znatiželjan.

— Željela bih da i na drugom svijetu budemo zajedno.

— Pa zašto ne? — rekao sam dosta odlučno.

— On ne vjeruje što ja vjerujem. Svi mi kažu da sam sretna, čak i župnik, s kojim se moj muž sprijateljio. Herb me svuda prati, pa i u crkvu. Rekao je župniku da bi želio nešto učiniti za crkvu, a ovaj mu je predložio da skuplja milostinju za vrijeme službe Božje. Šalio se misleći da će Herb odbiti, ali on je to prihvatio. Tako vam on svake nedjelje sakuplja milostinju. A vjernici su darežljivi, jer znaju da on nije katolik.

— Pametan župnik! — rekoh smijući se. — Nije zaludu Irac.

Nasmijala se mojoj dosjetki.

— Ja se ipak nadam da će mi Bog ispuniti želju i da ćemo biti jedno ovdje i u vječnosti.

— U to ne sumnjam — rekoh.

Njezina me kći jednog jutra upoznala sa sakristankom, sestrom Edith. Ova je poznavala sve moje rođake i pokojnu rođakinju Tinu, umrlu u cvijetu mladosti.

— Bila je pravi, pravi anđeo — rekla mi je jednom poslije mise.

— Šteta da nisam i ja — nadodah šaleći se.

— Svi to možemo biti s Božjom milošću. Na zemlji smo da se čistimo i postanemo bijeli kao anđeli.

— Ta ja već imam bijeli habit.

— Kao i ja — prekine me dobra sestra. — Ali zato još nisam anđeo. Osim toga ja sam Irkinja. A Irci, kaže se, ostaju dugo u čistilištu.

— Irci su dobri katolici, zar ne, sestro?

— Kad ne bi imali nekih mana, i oni bi bili anđeli.

— Na primjer?

— Previše vole whisky.

— Pa to je dobro za optok krvi, pogotovo starijim osobama.

Zašutjela je. Na njezinu naboranu licu pojavila se tuga. Uzdahnula je duboko. Tko zna koje su uspomene uskrsle tog časa u njezinoj duši. Došla je kao mlada učiteljica iz daleke Irske i svoj život darovala Bogu i Americi. Kad više nije imala snage poučavati, prihvatila je mjesto sakristanke da bude bliže oltaru i anđelima, kako mi je sama priznala.

Jednog jutra, poslije svete mise, pozvala me starješica da bih jednoj sestri koja je bila na umoru dao bolesničko pomazanje i odrješenje.

Navrat-nanos obavih svoje potrebe i opet, iza prokletih željeznih vrata. Nastavi se nevolja i bogomolja. Dan se oduljio kao Mandino ime — uzeh šah... Nema ništa za čitanje. Knjige su mi oduzete. Srećom ostaviše mi molitvenik. Moli, čitaj, prebiri misli. Već dobrano smračalo. Stražar upali žarulju na hodniku, nema prekidača u ćeliji. Vrijeme je večere. Isti obrednik kao i za ručak. Oko devet sati jako zazvoni električno zvonce, svjetla se ugasiše, spavanje. To me nije iznenadilo jer sam već poznavao dnevni raspored. Poslije molitve legoh, san neće dugo na oči.

Začuh u hodniku jaku zvonjavu. Upali se svjetlo, hitro skočim, grabim metlu, metem i stresam u kantu. Uredim krevet po propisu, zategnem plahte i dotjeram rubove kao britvu. Čuje se otvaranje i zatvaranje vrata. Malo zatim uđoše k meni poručnik i stražar, zaviriše, pogledaše i odoše. Domalo se opet vrata otvoriše. U porciji crna kava, dobro zašećerena, udrobi i kusaj. Opet WC i tišina. Krivo mi je što ne mogu vidjeti ni kuhara koji mi donosi obroke. To potraja iz dana u dan — petnaest dana. Ubi me samoća. Jednom dnevno izvedu me u šetnju na pomno ograđeno dvorište. I tu sam sam sa stražarom. Obnedalo se jesti, nitko me ne brije. Stražari, doduše, počeli uljudnije sa mnom ophoditi. Ulazili su u moju sobu na razgovor i cigarete. Dva puta sedmično išao sam u kantinu u kojoj se moglo kupiti koješta za osobne potrebe.

Petnaesti dan oko jedanaest sati stražar će uljudno: — Spremite se. Odvede me u sobu broj dvanaest. Zatvori vrata i ode. Soba bijaše dosta velika s četiri »dvokatna« kreveta. Razgledam. Ima kovčega i drugih stvari. Očito tu još netko odslužuje zatvor. Jedva čekam kad će večer da vidim nekoga od ljudi i, nakon toliko šutnje, prorazgovaram.

Odista je teško biti sam. Pismo veli: »Jao samcu.« Uhvati me nekakav val radosti. Navečer dođoše trojica. Sunce me obasja. Iznenađeni, prijateljski se rukovaše sa mnom. Bili su radoznali i predstavih se. Odoše na večeru. Kuhar uđe, donese večeru, sjede pokraj mene da malo popričamo. Upoznasmo se i kuhar ode. Poslije večere ugodno smo besjedili. Tko je koliko i zašto osuđen? Ja im rekoh da se ja i sudac istražitelj nismo mogli sporazumijeti. On je tvrdio da sam ja riječima i djelom protuustavno prelazio na njegov teren gdje mi nije mjesto. Tako zaslužih zatvor.

Vjerujem da u sebi nije bio zao. Nije me on predao sudu nego tadašnja vremena. Tako ugodno razgovarasmo dugo u noć.

Kako je lijepo biti među ljudima. Od tada sam zavolio čovjeka i to mi mnogo znači. Po isteku kazne izađoh u grad s osjećajem kao da prvi put kročim u svijet. Velika je blagodat biti slobodan. Narod veli: »Bože, zdravlja«, a ja dodajem — i slobode!

Dubravka PETEK

Na putu u Oz

Opera je završila točno u ponoć. Gledaoci se razišli, svakog je već čekala opremljena kočija. Kako bijah spora i nesnalažljiva, ostadoh posljednja. A uokolo ničeg doli pustih polja i šuma. Sve se žarulje pogasiše, osim jednog zaboravljenog lampaša, u čijem svjetlu ugledah usku cestu. Krenuh njome, ali nešto me je stalno usporavalo i kočilo mi kretanje. Otkrih da je cesta, naime, pomična traka koja se okretala u smjeru suprotnom od onog kojim sam htjela poći. Vraćala me na polazišnu točku. Uostalom, zašto ne? Tamo, kamo se uputih, očekivala me neizvjesnost u pustoši i nepoznata šuma, a ako se vratim, bit ću u sigurnosti kazališne zgrade, opustjele i napuštene doduše. U zaklonu njenih zidova mogu se uvijek nadati da će raskošne odaje opet jednom zablistati, a pozornica se otvoriti za novu čaroliju. Pa i moje bijele svilene rukavice ostale su u predvoruju opere! Kako sam ih mogla zaboraviti? Već radi njih morala bih se vratiti!

Pustih, dakle, da me traka vozi svojim putem i nađoh se ponovno nadomak čistine s koje sam krenula. Ali, zgrada opere bijaše iščezla. Tražila sam je pogledom, no ne bijaše ničeg osim mraka i pustoši. Tad osjetih da mi nešto hladi stopala. Možda je samo mrzlina noći ili vlažno bilje, a moje noge u svilenim papučicama nenavikle na iznenađenja tame? Ne, ne bijaše privid. Preda mnom, u golemoj zemaljskoj rupi, u poluzamućenoj vodi koprcahu se morski psi. Ribnjak se svakim trenutkom sve više povećavao. Još sam uvijek stajala na traci koja me neumoljivo vukla u usta pomamnjelih izgladnjelih riba. Voda je već preplavila i tlo duž obiju strana pomične ceste.

U mraku nazreh na drugoj strani brežuljak. Bijaše od meke zemlje, gline, ilovače, lako bi se mogao urušiti, lako bi se s njega moglo skliznuti, ali ipak, kad bih samo mogla doprijeti do njega, možda bih mogla poduzeti nešto za svoj spas. Ali nemoguće je preskočiti na drugu stranu, moja snaga nedostaje, spretnošću se nikad nisam mogla podičiti, a umor me sputava. Ribe su već iskakale iznad površine vode želeći me što prije proždrijeti. I tad — ne, nije mi se učinilo, s brežuljka se pružala jedna ruka, jedan dlan širio je i grčio prste, dozivao me želeći mi pomoći. Jedna slabašna, skoro dječja ručica činila je sve da mi pomogne. Prihvatih tu ruku, jer bijaše to ljudska ruka, i prebacih se na drugu stranu, više svojom vlastitom snagom, nego li pomoću tog dobrog bića.

Bijah spašena na brežuljku, bar zasada. Čovjek koji mi je pružio ruku čučao je držeći svjetiljčicu. Vidjeh da je to skoro dječak, pomalo zbunjen i nesiguran, upita me:

— Jesi li dobro? Mogu li ti pomoći?

— Hvala. Već si mi pomogao. Ne mogu ti se odužiti, jer moram dalje.

— A kuda ćeš? Kamo si naumila?

— Ne znam točno put, ali čeka me jedna daleka točka.

— Pa, sad smo prijatelji. Mogao bih dio puta s tobom.

— Ne, ne moraš me pratiti. Hvala ti na pomoći, ali osjećam da sad mogu dalje i sama.

— Zar ti smetam?

— Ne, ne smetaš. Samo, teško je pratiti me. Ja uvijek idem opasnim putem, je li to sudbina, nagon ili sloboda, ne znam, ali drukčije se ni ne može ako se želi doprijeti onamo kamo sam ja naumila. A i ja sam neugodan suputnik. Vrlo neugodan. Mogla bih te uništiti.

Mladić se nasmiješio držeći da pretjerujem, da brkam svijet izmaštan u knjigama i običan život (a to je zapravo bilo i točno: granice tih dvaju svjetova nikad mi nisu bile jasne, a zašto da i budu).

— Sad smo prijatelji. Ja ti zbilja hoću pomoći, samo mi pruži priliku. Reci što želiš, odluči nešto.

— Zbilja? Spreman si mi pomoći? Tad ukradi sa mnom zeleni kamen!

— Zeleni kamen? Pa dobro, ukradimo taj zeleni kamen!

— Jesi li svjestan kakva je to zamršena i opasna pustolovina?

Mihovil se (to bijaše njegovo ime) nasmijao: — Ja imam, znaš, suvišak pokretne snage, moram se uvijek nekamo kretati, nije važno kamo; toliko sam nestašan da bi me samo uzica mogla spriječiti da ne odlutam. Za pustolovinu sam uvijek spreman. Hajd'mo!

Kako je njemu sve bilo jednostavno! Premda sam znala da nije pošteno prešućivati niti najmanji dio istine, nisam više htjela ukazivati na opasnost pothvata. Željela sam zeleni kamen, željela sam ga strasno, i to je u ovom trenutku bilo najvažnije.

Razdanilo se, i ja sam vrlo brzo i lako pronašla njegovo skrovište. I ukradosmo ga, ukradosmo zeleni kamen. Zamisao bijaše moja, razrada pojedinosti pothvata također, ali bijaše to takav kamen kojeg nitko ne može ukrasti sam.

Bila mi je poznata nadaleko čuvena ljepota i vrijednost smaragdnog dragulja, ali tek kad je ugledah shvatih zašto je tako dobro skriven, tako dragocjen, tražen od onih najistančanijeg ukusa i tako nepristupačan: bijaše ljepši od ičeg viđenog, od ičega vidljivog. Privlačio je svjetlosne zrake, koje se umnažahu lomeći se njegovim žarištem i zrcaleći se na njegovim kristalnim plohama.

— Lijep je, reče Mihovil. Kako si ga našla?

— Ti si mi pokazao put.

— Ja? Hm. Pa, sad kad ga imamo, što ćemo s njim?

— Ništa, odgovorih i smjestih kamen u džep svojih hlača.

— Ne bismo li ga pokazali ljudima? Podijelili s drugima? Zar takvu dragocjenost da zadržimo samo za sebe? Možda da ga razbijemo, umnožimo; želio bih podijeliti kristaliće kamena svim divnim ljudima kojih sigurno negdje ima. Ja znam gdje žive, već poznam neke, a nadam se da ću ih još naći.

Sutjela sam. Podijeliti moj kamen s drugima? Razbiti ga? Kakve li zamisli! Jesam li ja sebična? Ja hoću kamen za sebe, čitav, netaknut, neoskvrnut prisutnošću drugih. Možda zato jer sam bolje od ikog poznavala njegovu vrijednost i znala uistinu cijeniti to blago. Uostalom, jedna od osobina kamena bijaše i to da mu sjaj i ljepota rastu u skladu sa zanosom koji mu poklanja onaj koji ga posjeduje. A ja sam voljela zeleni kamen. Iz njega je u meni strujao život, iz mene u njega umnožena svjetlost. Ni u čijem posjedu kamen ne može biti toliko dragocjen kao u mom.

Mihovil nije mogao potpuno shvatiti čarobna svojstva kamena i čaroliju koja proistječe iz suodnosa dragulja i ruku koje ga dotiču. Previše ruku, previše očiju, kamen će se zamutiti. Slegnuo je ramenima i, vjerujem, po prvi put se upitao da li je dobro učinio pruživši mi ruku. Po prvi put je na-

slutio težinu i zamršenost pustolovine i ozbiljnost mojih upozorenja. Ali, bilo mu je stalo da još neko vrijeme bude uza me. Nikada neću moći dokučiti zašto mu je bilo toliko stalo. Pokušavala sam to razjasniti pitanjima koja za njega bijahu nešto potpuno novo i mučno, jer on nije navikao misliti i osjećati u krajnostima, sukobljavati se s vrtlozima i olujama. Zaboli ga čitavo tijelo, potekoše suze. Bi mi ga žao, ali bi mi žao i mene. Osjetih da bi bilo bolje da nisam upravo njemu pokazala ljepotu zelenog kamena. Poželjeh da su me progutale ribe ljudožderke i tako zavazda okončale jedno mučno postojanje. Ili da sam se izgubila u pustoši i zaspala od umora, ne probudivši se više. I rekoh mu to, a on ponovno zaplače. Oh, kad bar ne bi bilo tih njegovih suza, kad bi barem preda mnom stajao žilav muškarac, a ne ovaj nedozreli dječak, nesposoban da se bilo s čim suoči i uhvati u koštac!

Morala sam okončati te mučne krugove. Pokušah ga ostaviti jednom zavazda, ali on me je slijedio. Nisam ga smjela otjerati, jer to bi ga ubilo, iako ne znam zašto. Njegovi razlozi, toliko slabiji od mojih, imali su za njega uvijek pogubne posljedice, i, što je najgore, on ih je pokazivao. Ja sam patila, ali stiskala zube ili grizla od bola.

Trebalo je otići nekamo dalje, rastresti se. Odlučismo poći na nedaleku livadu, gdje se ljudi svih vrsta zabavljahu, plesahu, ispijahu omamljujuća pića. Mihovil se začas umiješao među gomilu, plesao je, zabavljao se, šalio. Bilo mu je dobro, ugodno. On je tragao, tražio je nešto još posve neodređeno, i ugoda je bila dio njegova traganja.

Stajala sam po strani i promatrala. Nesvjesno posegoh rukom u džep i primijetih da u njemu više nema kamena. Pogledah uokolo. Kamena ne bijaše nigdje u blizini. Počeh lutati nasumce livadom. Osjetih da svjetlost kamena dopire iz neke ruševne i nečiste drvene kućice. Približih se. Bijaše to — zahod. Šumski razbojnici pronašli su kamen koji je ispao iz mog džepa, oblijepili ga gustim tamnosivim smolama i sakrili pod grede na stropu tog najnečistijeg od svih mjesta. Srećom to na vrijeme primijetih; kradom izvukoh kamen i vratih mu negdašnji sjaj. Ali, uz kamen razbojnici su bili postavili i pakleni stroj. Pokušala sam učiniti nešto da onemogućim njegovo razorno djelovanje; nisam bila sigurna jesam li uspjela, stoga se brže-bolje udaljih.

Trebalo je bježati. Mnogi su željeli kamen. Mnogi su polagali pravo na njega. Bilo je opasno posjedovati ga. Napokon, on bijaše ukraden. Komu je uistinu pripadao? Šumskim razbojnicima? Državnim vlastima? Nisam znala, ali osjećala sam da sukob samo što nije izbio. Razne će se skupine zaratiti radi kamena. Ali ja ću im izmaći. S kamenom, dakako, jer ne želim ga se odreći, od koga god bio ukraden, komu god pripadao i kakva god ga sila pokušavala oteti od mene.

Na livadu pristizahu vozila obojena u zeleno. Znala sam da su u jednima razbojnici, u drugima zaštitnici zakona, i da i jedni i drugi koriste zelenu boju ne bi li se prikazali kao punopravni vlasnici kamena; usput su se i međusobno zavaravali. Sukob je bio u začetku, a da mnoštvo na livadi još ništa nije primjećivalo. Neopazice sam odmicala prema čistini na kojoj sam se nadala pronaći bar privremenu sigurnost. Međutim, prije nego što se potpuno udaljih, primijetih malo po strani od gomile jednog kosookog čovječuljka. Nikada, nikada nisam mogla doznati kakve se misli skupljaju i razvijaju iza tih poluzatvorenih očiju koje vrlo pažljivo promatrahu sve oko sebe, ali znala sam dobro da se u njega uvijek mogu pouzdati. Znao je sve o krađi kamena, šutio, i da ga na smrt muče ne bi odao tajnu. »Yushi«, rekoh mu, »pođi Mihovilu, reci da se ne približava zahodu, jer tamo je pakleni stroj. Mogao bi ga raznijeti. Reci mu da se čuva.« Yushi klimnu glavom: »Dobro, kraljice.«

Nisam se više osvrtala. Yushi će upozoriti Mihovila, to znam, jer njegova

je glava uvijek bistra i odana, no Mihovil ga možda neće čuti, a ako i čuje možda neće shvatiti svu ozbiljnost upozorenja. Ili će jednostavno zaboraviti što je čuo. Zabavljat će se, lutati među mnoštvom tragajući za nečim, a ne znajući za čim, doticat će sve što mu se učini zanimljivim, jer on, znatiželjno dijete, upoznaje svijet dotičući i kušajući sve što ga privuče, ne znajući da je opasnosti i nečistoće mnogo i premnogo, i ne znajući je prepoznati. (»Ja sam učenik, ja tek učim, samo učim!« — često je govorio, i stoga ga ponekad nazivah skupljačem dojmova, ideja i ljudi). Otići će do zahoda, dotaći tu nečistu kućicu i biti u trenu uništen. To je skoro neizbježno. A žao mi je. Zaista mi je žao, jer toplina njegovog dlana utisnula se zavazda u plohu mog kamena, koji je imao i to svojstvo da upija toplinu ljudskoga dlana, ako ona nije lažna. Međutim, ja nisam mogla poći u mnoštvo spašavati Mihovila. Njegov i moj put bijahu vrlo različiti i mimoilazili su se. Preda mnom je stajalo nešto mnogo važnije: spasiti se, sačuvati zeleni kamen i doprijeti do jedne daleke, daleke točke koju nikad nisam izgubila iz vida (a bijaše to zapravo rodna zemlja zelenog kamena).

No prije svega trebala sam preskočiti veliki zid. S onu stranu zida, mišljah, bit ću sigurna. »Yushi«, obratih se opet kosookom čovječuljku, »pomozi mi da preskočim zid.« Yushi mi, kao i uvijek, pomogne. Nađoh se na drugoj strani zida i, kako mi se činilo, na sigurnom. Yushi me upita: — A Mihovil? Mihovil? — On više nije važan. On ne smije više biti važan.

Otputih se prema čistini. Tu je već odavno stajao neki ruševni i od mnogih zaboravljeni hram. Vjerojatno je jednom davno bio važan, možda su se u njemu prinosile i svečane žrtve, štovali bogovi, ali već dugo bijaše potpuno beznačajan, zanemaren. Iznenada nešto mi na tom hramu privuče pozornost. Učini mi se da su zidovi obnovljeni, a tamo gdje prije sve bijaše zaraslo u bujad i bršljan, uzdizalo se golemo stubište. Neka osobita svjetlost zasvijetli se iznad stuba, najprije slabašno, kao da se netko zabunio, a onda sve jače i jače. Ugledah tri čovjeka u zelenim uniformama kako stupaju niza stube. Iza njih četiri potpuno ista, pa pet, pa deset. Redovi ljudi u zelenim uniformama, koje ni najoštrije oko nije moglo razlikovati, stupali su svi poput jednog, sve mi se više približavajući. Iznenada se zaustaviše, a jedan od njih istupi i poče govoriti dubokim i dostojanstvenim glasom: »Mi smo vojska svjetlosti. Mi smo vlasnici kamena kojeg si ukrala!« Gledala sam i slušala kao opčinjena, ali jedna misao stalno mi je odvlačila pažnju od vojske svjetlosti: »Da je barem Mihovil uza me!« Napola okrenuh glavu, nastojeći odvratiti tu misao i ugledah kako neka ruka odmiče zavjesu u zidu koji sam maloprije preskočila. Mihovil je stajao pokraj mene. — Napokon, i ja sam sudionik u toj krađi! — prošaptao je.

— Ti si sljedbenica svjetlosti! — govorio je čovjek u zelenoj uniformi. — Predaj nam kamen i pridruži se našoj vojsci! Tako ćeš, postavši našim članom, moći bolje služiti svjetlosti, u koju si i dosad vjerovala i slijedila je, a bit ćeš, kao i svaki od nas, punopravna suvlasnica kamena. Imamo tek jedan uvjet: predaj nam tog dječaka. Ubit ćemo ga, neće mnogo patiti. On ti ništa ne treba značiti. Jer tko je on uistinu? Što je on u odnosu na tebe, sljedbenicu Svjetlosti, hrabru junakinju?

Smijala sam se pitajući: — Zar uistinu možete živjeti u takvoj zabludi? Vjerujete li vi zaista u to? Vjerujete li da vojska može slijediti svjetlost? Dosad sam dvojila, ali sad se osvjedočih: ne, kamen nisam ukrala, jer ja sam jedina punopravna vlasnica zelenog kamena. Nikada, nikada se u vojsci ne može slijediti svjetlost! Ostajte mi zbogom! Kamen je moj i ostat će moj. A ovog vam dječaka ne mogu prinijeti kao žrtvu, jer on je dio svjetlosti, iako to ne zna.

— Dođi, Mihovile, — obratih se tad svom pratiocu. Moramo potrčati, brže, brže, jer progonit će nas, toga si valjda svjestan? Klimnuo je glavom, kao i obično, kao da je sve što se zbiva nešto tako jednostavno i samo po sebi razumljivo, a onda počesmo bježati.

Trčali smo puni života, kao dvoje djece koja ne znaju razliku između igre i zbilje — za njih je igra nešto zbiljsko, a životna zbilja igra. Igra im se čini opasnom pustolovinom, a životna pustolovina napetom, ali bezopasnom igrom.

Nađosmo se napokon na nekom otočiću koji nas je bar na trenutak mogao zaštitit od potjere. — Imaš li kamen? — upita Mihovil. — Imam i odsad ću ga dobro čuvati.

Mali kosooki čovječuljak, koji je pripremio za nas ovaj otočić, bio je također ovdje. — Yushi, upitah, zar nisi otputovao u Murnau?

— Da, kraljice. Odmah. Čekam plimu. I plima nadođe, Yushi zaroni u valove i izgubi se.

Mihovil i ja ostadosmo sami na otočiću. Rekoh tom trenutku: — Stani, tako si lijep! — Ali, moje riječi nisu imale nikakvu čarobnu moć, ni pogubnu ni blaženu, jer ja ne sklopih nikakvog ugovora. Magla, koja je štitila otočić od vanjskog svijeta, razišla se i on je ponovno postao dijelom kontinenta. Pokazalo se da stojimo na glavnom trgu nekog gusto napučenog grada, oko nas su žamorili nebrojeni glasovi, razlijegali se zvuci zvončića i orguljica, odbijao sat na tornju kićene vijećnice, gledaoci zastajali promatrajući paradu starinskih figura, vjerujući prividu da se može zaustaviti trenutak u neumoljivom tijeku vremena. Može li se skupljati savršene trenutke? Može li se živjeti od tog najljepšeg od svih privida? I smije li se?

Mihovil se vratio u mnoštvo. Znatiželjan dječak, žedan da upije sve što ga privuče. Možda će za deset godina biti napokon zreo, možda će biti mrtav, a možda će ostati isti kakav je i sada, tek će njegova zbirka dojmova, misli i divnih ljudi biti bogatija. Hoće li se sjećati zelenog kamena i čudne pustolovke koja ga toliko puta bijaše dovela do ruba bolesti? Je li ikad uistinu spoznao njegovu vrijednost, je li ikada bio prožet nezemaljskom svjetlošću koja je jedino trajna u vječnoj mijeni? Možda mu ponekad u svijesti bljesne tračak sjećanja, možda mu pogled bude privučen zelenim kamičcima na koje naiđe lutajući i dalje besciljno — on, dakako, neće znati da su sve to krivotvorine, jer pravi dragulj ostao je kod mene, zavazda, i nitko mi ga više neće oduzeti. Jer, ja nastavljam kročiti prema svojoj dalekoj točki, iz koje zrači život, svjetlost, koja je rodna zemlja zelenog kamena.

Miroslav MAJNARIĆ

Bliže ili dalje

Uhvatio se, konačno, i on za pero. Od kokoši.

Otkrića su stvar budućnosti dok ne postanu sadašnjost.

Pobrkao je sve planove i onda je stvar ispala baš kako treba.

Bio je marljiv i svaki čas podvlačio crtu pod tuđe račune.

Što je knjiga? Na jednu hrpu naslagana gomila rečenica.

Laž je negativ istine.

Stalno se nešto bunio i cvrkutao, baš kao vrabac u svojim svatovima.

Legao on nauznak i otplovio mislima kao guska u maglu.

Ciljevi su primamljivi ali ograničeni bedemom lijenosti.

Misli su kao muhe. Teškom ih mukom skupiš u šaku a začas ostaneš bez ijedne.

Bio je kao riba na suhom. Što si mu dulje pričao, to je više zijevao.

Neki su slavu stekli na kredit.

Nalikovao je komarcu: saznao si da je bio tu tek kad te je počelo svrbjeti.

Pamet nabavljenu na *kredu* vrijeme začas izbriše.

Preci se s nama rukuju preko tuđih leđa.

Čim bi on počeo svoju priču, odmah si znao koliko je sati.

I nepismen ti može uzeti mjeru.

Ne valja odmah potrošiti sve čuđenje zbog čudnih stvari, jer će još biti novih čuda.

Među brbljavcima šutljivac postaje štediša.

Toliko je bio namazan raznim mastima da nije ni osjetio kako se fino ispekao.

Žali se narod na slabu potkovanost. Nema tko koga potkivati.

Gledamo gore a spotičemo se dolje.

Nečim se moraš hvaliti: ako ne prošlošću, onda budućnošću.

Uzalud tovar zlata na ramenu ako su noge glinene.

Za kule u zraku ne treba nikakva dozvola.

On ne zna čitati, ali ipak zna kad mu se crno piše.

Bio je kriv tek koliko ima crna pod noktom. Nezgoda je u tom što je to bio konjski nokat.

Isti čovjek u svakom padežu drukčije izgleda.

I najveća istina ipak se podmazuje makar malom neistinom, jer bi inače izgorjela na vatri razuma.

Čovjek se odijeva ili razodijeva riječima baš kao odjećom.

Dok se, jadnik, okrenuo, oni već otplesahu oko njega cijelo kolo.

Gutao je njegove riječi kao pečene golubove.

Lako je biti naknadno pametan, ali što to vrijedi kad ti je vihor već odnio kapu.

Događaji su manje-više uvijek isti samo su njihovi izvršitelji drugi.

Tomislav DOROTIĆ

* * *

Srčika
ko pelin gorka
oklopljena
na suncu spržena
zaboravljena u travi
čuva klicu nade

u život želi

Savršeni Svijet

Mirno teku rijeke. Zelene se polja. Čuje se ptičji pjev. Vlada sklad. Sve je idealno.

Prvi su to dojmovi Savršenog Svijeta.

Moram priznati, imao sam tremu. Čitav sam život o ovome sanjao, a sada je sve tu. Na dlanu.

Ne znam kako se to zbilo! Je li to sve san ili java? Možda nesvjestica! Ili trans! Teško je reći, ali činjenica je tu. Ja sam se našao u Savršenom Svijetu.

Krenuo sam asfaltiranim putem. Sunce je pripeklo. Bilo mi je svejedno idem li lijevo ili desno. Nisam nikoga ni poznavao. Trebalo je nekoga susresti, potražiti objašnjenje. Gdje sam? Nisam li možda umro? Je li ovo koma? Možda vječnost! Ili me je neki zakon drogirao? Ali samo naprijed! A u ovom slučaju, to je, bilo kamo! Sam s prirodom ne mogu razgovarati. Moram nekoga pronaći. Grabio sam.

Kad se spuštao sumrak iz daljine se primicao automobil. Konačno netko, pomislio sam. Iznenađeno sam stao. Razočarao sam se kad sam vidio da je automobil prepun. Nije bilo smisla zaustavljati ga. Okrenuo sam mu leđa i nastavio dalje.

Automobil se zaustavio ispred mene. Jedan od putnika je izišao i ponudio mi svoje mjesto. Čudno sam ga pogledao.

»Što! Vi ovdje izlazite?« — upitao sam.

»Ne. Ja izlazim zbog vas. Na vama je red!«

Ništa mi nije bilo jasno! Nisam htio ući. Mislio sam da se radi o šali. Moj nudilac briznuo je u plač. Kakva je ovo sprdnja, pomislio sam. Nudilac je pao na koljena i počeo ridati. Bio je uvrijeđen. Primijetio sam da i ostali brišu suze. Zahvatila me je izbezumljenost. Gutao sam pljuvačku. Je li sve ovo neka predstava? Otkud ovakva samilost? Što hoće ovi ljudi? Jesu li pripadnici neke sljedbe? Tko im je isprao mozak?

Ljudi su izašli na cestu i popadali po zemlji. Zazivali su oprost. Nisam znao o čemu se radi!

Uskoro sam shvatio. Munja je proparala nebo. Sve se zamračilo. Odjednom, grad. Veličine oraha! Uskočio sam u automobil. Pozivao sam ostale, ali uzalud. Klečali su na podu i trpjeli udarce. Čak se ni rukama nisu štitili!

Opet je munja proparala nebo, i prestalo je. Kao da ništa nije ni bilo!

Raskrvavljenih glava podizali su se s asfalta. Gledali su me sa strahom. Nisu htjeli moju pomoć.

»Hoćeš li sada sjesti?« — upitao me moj nudilac.

Iako ništa nisam razumio, sjeo sam. Automobil je produžio u noć, a moj nudilac je ostao u daljini.

Svi smo šutjeli. S radija je dopirala vesela glazba. Drijemao sam. Traže me! Očuh glas spikera:

»Dragi slušatelji, prekidamo redoviti program. Danas je došlo do grubog narušavanja naše Harmonije. Naš vječni mir bio je na trenutak poremećen. Odbijena je ljubav! Nepoznati čovjek odbio je ponuđeno mjesto u automobilu. Nije htio sjesti! Odmah smo bili kažnjeni. Štete su znatne. Na području Mirnih

Snova uništena je sva ljetina. Voćnjaci su opustošeni. Po naredbi Velikog Harmona, preporučuju se zazivi! Umoljava se stanovništvo da neznancu izlazi u susret. Nepoznati su njegovi običaji i preporuča se pažljivo ponašanje! Nastavljamo redoviti program!«

Grlo mi se stezalo. Kakva je ovo zemlja? Zemlja dobrote! Reda! Ljubavi! Ili fanatizma! Nisam znao.

Čim sam zakašljao, suputnici mi pružiše maramicu. Uzeo sam je i zahvalio. Bili su oduševljeni. Bio sam izljubljen.

Rekao sam da ne znam što je sa mnom. Otkud sam? Gdje sam? Kako sam tu dospio?

Čudno su me gledali. Ništa nisu govorili o sebi. Išli su u grad Red.

Izljubismo se na rastanku. Natrpaše me darovima, a bilo je i novca. Nisam htio odbiti iz straha.

Nikad nisam vidio tako čiste ulice. Grad je sjao. Bio je prepun cvijeća, vodoskoka, zelenila. Malenim tratinama skakutale su vjeverice. Djeca su im davala hranu.

Pojavio sam se u parku. Bilo je nekakvo veselje. Mnoštvo ljudi. Svi su bili čisti i uredni. Mirisali su. Odisalo je toplinom.

Čim sam zamijećen, mnogi se u me zagledaše. Počeli su se oko mene okupljati. Bio sam u centru pažnje. Nelagodno sam se osjećao. Opet me obuzela nejasnoća. Sjetio sam se radio-spikera. Prešavši rukom po licu, shvatio sam što ih začuđuje. Bio sam neobrijan. A za to, valjda ima razlog.

Moglo se očekivati ono što se dalje zbilo. Iz mnoštva je izišla jedna mlada žena u bijeloj haljini. Nosila je značku u obliku cvijeta. Mirno je sjela i nježnim glasom upitala:

»Brate, kakav te problem muči? Mi ćemo ti pomoći. Zajedno smo jači!«

Objasnio sam da mi nije jasno kako sam tu dospio. Htio bih razgovarati s nekim psihijatrom.

Iznenadio me njen odgovor.

»Liječnik!? Kod nas nema bolesnih! Mi smo iskorijenili bolest. Mi smo društvo zdravih ljudi. Stvaramo banke zdravih embriona i odabiremo najbolje za staranje. Kod nas se sve unaprijed zna. Dostigli smo apsolut. Postoji opća ljubav. Ljubav kao pojam. Svi se volimo. Nema braka. Ne postoji odnos rodoskrvnuća. Ukinuli smo obitelj. Društvo. Klase. Mi smo narod Harmonije. Svatko ima svoje zaduženje. Ispasti iz svog određenog toka znači povrijediti pravilo reda. Individualna ljubav je zabranjena. Postoji samo ljubav kao univerzum. Volimo se svi!«

To pamtim, dalje samo san. Mrak.

Dolazio sam svijesti. Budio sam se. Riječi mlade djevojke odzvanjale su mi u ušima. Protrljao sam oči i vidio da se nalazim u krevetu. Na prozoru je cvrkutala ptica. Zelenjele su se krošnje stabala.

Razgledao sam oko sebe. Bio sam u stanju svejednosti.

Vrata se otvoriše. Uđe čovjek u bijelom ogrtaču.

»Kako je mladiću?« — upitao je.

»Gdje je ona djevojka? Dovedite mi je!«

»O, već mladić na djevojke misli! Neka, znak je to da ćete uskoro vani!«

»Ali to je zabranjeno! Bit ćete kažnjeni! Nema individualne ljubavi!«

Čovjek u bijelom ogrtaču slatko se nasmijao.

»Hladan tuš ne bi vam škodio!«

Mlaz hladne vode dobro me stresao. Počeo sam sve oko sebe prepoznavati. Svijest se vraćala. Pa ja sam još jutros pošao po novine! Kakva Harmonija! Kakav Red! Ja sam u bolnici.

Ali neka! Da nisam prelazio ulicu, nikad ne bih bio u Savršenom Svijetu!

Josip BERKA

Gdje je Antun Mihanović spjevao »Lijepu našu«?

Prošlogodišnji »Marulić« objavio je u svom 2. broju moj članak o 150-godišnjici Mihanovićeve »Horvatske domovine«. Kako sam u tom članku želio dati samo analizu i karakteristiku te pjesme i kratko prikazati kako je ona postala hrvatska himna, sada ću, dok smo još zaokupljeni uspomenama na velike preporodne događaje (izložba »Hrvatski narodni preporod« još traje), progovoriti o još nekim značajnim pojedinostima u vezi s tom našom dragom pjesmom i njezinim autorom. U tu svrhu poći ću malo u prošlost, i to u godinu 1935. kad se slavila stota obljetnica hrvatskog preporoda i »Lijepe naše«.

Te je godine — dakle pred pedeset godina — u sklopu proslave, koju je organiziralo tada poznato kulturno društvo »Braća hrvatskog zmaja«, bilo predviđeno i otkrivanje spomenika hrvatskoj himni i njezinu pjesniku, i to u Zelenjaku kod Klanjca — jer se općenito držalo da je u tom kraju Mihanović spjevao »Horvatsku domovinu«.

Dan uoči same proslave — 23. studenoga 1935 — izašlo je posebno izdanje »Zagorskog lista«, tjednika za prosvjetni i gospodarski napredak Hrvatskog zagorja, u kojem se pozivaju rodoljubi da dođu u Hrvatsko zagorje, na mjesto »koje je inspiriralo Antuna Mihanovića da spjeva Horvatsku himnu...« I zbilja se slijedeći dan (24. studenoga), iako je bilo hladno i kišovito vrijeme, skupilo oko velikog spomen-obeliska u Zelenjaku silno mnoštvo ljudi koje je pod morem kišobrana napeto slušalo snažan govor tadašnjeg narodnog zastupnika Hrvatske seljačke stranke Milutina Mayera...

Ali — poslije te proslave počeli su se u zagrebačkom tisku javljati glasovi da Mihanović »Lijepu našu« nije zamislio u Hrvatskom zagorju (Zelenjaku), nego da mjesto postanka te pjesme treba tražiti negdje drugdje... Pod konac tridesetih godina izišao je u »Obzoru« članak (potpisan šifrom) u kojemu je izneseno mišljenje da je Mihanović tu pjesmu spjevao »na Rijeci ili na Trsatu«. Malo iza toga ja sam u časopisu »Hrvatska mladost« izrazio svoje neslaganje s tim mišljenjem rekavši da tu tvrdnju »obara sama pjesma« koja nigdje ne spominje more, nego se divi planinama i ravnicama i na koncu apostrofira rijeku Savu i Dunav...

Moj članak izazvao je sveučilišnog profesora dra Franju Fanceva da u božićnom broju »Hrvatskog Naroda« od 24. XII. 1941. objavi svoj odulji osvrt »Za punu istinu o pjesniku hrvatske himne Antunu Mihanoviću Petropoljskome«.

Prvi dio toga osvrta govori o širiteljima »Vodnikovih bajki i neistina«, tj. o onima koji se još uvijek služe pogrešnim Vodnikovim podacima za Mihanovićevu biografiju, napose za njegovo školovanje i prve političke službe. — Dalje, u jednoj povijesnoj digresiji, iznosi i druge neke »bajke« koje se odnose na kulturni i politički život hrvatskog naroda (otvaranje hrv. sveučilišta itd.).

Prešavši napokon na pjesmu »Horvatska domovina«, kaže za nju da je

tiskana novim pravopisom..., a onda dodaje kako je »već i Ignjat Brlić u svom jednom pismu istaknuo neobičnost te pjesme... koja je krasno napisana, ali za najveću stranu tmasto, to jest bit će samo od oštroumnijih razumljena.« — Ne znam kakvu je vezu prof. Fancev našao između citiranih Brlićevih riječi i dalje citiranih mojih rečenica iz članka u »Hrvatskoj mladosti«: »Da je Mihanović svoju pjesmu zamislio na Rijeci, jamačno bi se više divio ljepoti mora, a ne planinama, ravnicama i poljima...« Svakako je čudan spoj tih citata!

A sada pogledajmo kako je prof. Fancev došao na misao da je Mihanović »Lijepu našu« spjevao na Rijeci.

Gajeva »Danica« zatekla je Mihanovića na Rijeci gdje je on 1934. godine dobio službu visokog upravnog činovnika. A budući da je već i prije toga pristajao uz ideje mladih preporoditelja, poslao je »Danici« svoju »Horvatsku domovinu« (s još nekoliko pjesama) koja je objavljena 14. ožujka 1935. godine. Ta je činjenica navela prof. Fanceva na zaključak da je spomenuta pjesma i »ispjevana« na Rijeci, a svoj zaključak obrazlaže ovako:

»Od godine 1834. Mihanović je kao gubernijalni tajnik stalno boravio na Rijeci, pa ako je pjesmu 'Horvatska domovina' doista ispjevao na početku g. 1835, kako se to redovito tvrdi, tada je ona mogla biti ispjevana samo na Rijeci, čime se najlakše objašnjavaju njeni čakavizmi *'vele* gore, *veli* ljudi'. — No 'ta pjesma nije ispjevana na temelju nadahnuća samo jednoga kraja, nego ju je evociralo duhovno gledanje skupnosti ljepota svih hrvatskih zemalja... možda u času pjesnikova povratka iz Amerike, a na to upućuju i riječi 'mi smo, pobre, v domovini'!«

U navedenom, doduše, ima nešto zanimljivo, pa donekle i istinito, ali nije dovoljno uvjerljivo i nema jače dokazne snage. Osim toga je godina povratka Mihanovićeva iz Amerike pomiješana s godinom objavljivanja pjesme (1835). Međutim, činjenica da je Mihanović svoju »Horvatsku domovinu« *poslao* Gaju iz Rijeke, ne mora značiti da ju je tamo i napisao, odnosno *spjevao*. Mogao ju je sastaviti prije preuzimanja tajničke službe u Rijeci, tj. u vrijeme svog stalnog boravka u Hrvatskom zagorju — kod sestre udate Briglević u Malom Trgovišću, gdje je boravio od 1832. do druge polovine 1834. godine.

Što se tiče čakavizma »vele... veli...«, njih pjesnik nije upotrijebio zbog utjecaja čakavske sredine, nego mu ih je diktirao stih osmerac u kojem je spjevana cijela pjesma, inače bi na tom jedinom mjestu morao upotrijebiti deseterac »velike gore, veliki ljudi«.

Posljednji stih osme kitice »Mi smo, pobre, v domovini!« ne mora biti aluzija na povratak u domovinu, nego se može shvatiti i kao zaključna misao u slikanju životne dinamike iznesene u toj strofi, a takve zaključne misli imaju još i četvrta i šesta kitica: »To je naša domovina!« i »Evo t' naške domovine!«

Ako bismo prihvatili misao da je tu pjesmu — kako je rekao prof. Fancev — evociralo duhovno gledanje skupnosti ljepota svih hrvatskih zemalja, opet bismo i to »duhovno gledanje« radije smjestili u kraj kakav je npr. Hrvatsko zagorje negoli u Rijeku. Jer kako bi pjesnik — da je pjesmu spjevao u Rijeci — mogao gledati ljepote hrvatskih zemalja, a da među njima ne vidi i jednu od najizrazitijih i u tom trenutku njemu najbližu ljepotu — more!? A u toj se cijeloj pjesmi more uopće ne spominje, dok se apostrofiraju Sava i Dunav!

Kad pročitamo pažljivo cijelu pjesmu, vidimo da je njezin sadržaj vezan isključivo za kontinentalni dio naše zemlje, tj. za unutrašnje njezine predjele, pa je sasvim razumljivo što tradicija postanak »Lijepe naše« veže uz takav

kraj kao što je Hrvatsko zagorje. A tu je Mihanović, kako smo već spomenuli, proveo dvije godine svog života, tj. sve do odlaska u Rijeku (u drugoj polovini 1834. god.).

Stoga nam ne preostaje drugo nego — vratiti se mišljenju i vjerovanju da je Mihanović za »Horvatsku domovinu« dobio inspiraciju u svojem i našem dragom Zagirju... »možda šetajući baš bujnim zelenim klancem«* gdje mu je podignut spomenik.**

---

* Vjekoslav Klaić; Sutla (HRVATSKO KOLO, 1910, str. 125).

** Ovaj članak je napisan djelomice prema navedenom osvrtu prof. Fanceva u »Hrvatskom Narodu« iz g. 1941. i mojem »Odgovoru« koji uredništvo istoga lista — iz obzira prema prof. Fancevu — nije htjelo tiskati, nego mu ga je poslalo. Zamoljen od uredništva, ja sam profesora posjetio i s njim prijateljski cijelo to pitanje raspravio. A kako ovaj »Odgovor« iz 1942. g.,krivnjom uredništva »Hrvatskog Naroda«, nije onda objavljen, ovdje sam iznio glavne njegove misli.

Pavao DESPOT

Sudbina »neposlušna« čovjeka

I kad mislim: nikog nemam,
ništa nigdje neću naći,
ti se javiš, krhka, tiha,
a tako mi mnogo značiš...

Pobijeđen malo prije,
Čudak postah samom sebi,
te me do tog dovedoše
da bez tebe s nadom ne bih...

Teško s njima, o ljubavi,
ti ne brini, samo šuti!
Ne pitaj me što me muti,
što su oni na me ljuti.

Htjeli su me popeti
do svojih visina,
pa sad love poslušni
»neposlušna« sina.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Stvarna i nestvarna stvarnost

Suvremeni hrvatski pisac Stjepan Ćuić nije toliko poznat i popularan koliko je dobar iako se o njemu relativno dosta pisalo. Da nije apostrofiran kao negativan primjer u nekim čudnim raspravama, još manje bi bio poznat. Za sve svoje knjige našao je izdavače, ali nije našao potrebno mjesto u kritici i javnom postojanju. Svakako, on je za to najmanje kriv. Važno je da mu nije dosadilo biti čovjek i da nije legao u svoju ravnodušnost, u pomanjkanje svijesti o sebi.

Literarni i vanliterarni obrisi

Ćuić nije za prazni estetizam i za književnost u kojoj nema čovjeka. Njemu je jednako važan i izraz i motiv. Piše koncizno, uz prisustvo mekane patetike i lirskih raspoloženja. Njegovi tekstovi su više ili manje simbolični, slojeviti i bogati dubinskim tonovima. U njihovim parodijsko-metafizičkim slojevima nalaze se suprotnosti i teškoće, tamne i zagonetne magle, površinske i banalne jasnoće svakodnevnih ljudskih stanja.

Daleko od paradnog pomodarstva, Ćuić je sav u novim konceptima forme, etike i razmišljanja, u blagim i diskretnim tonovima kojima protestira protiv ideoloških manipulacija, protiv čovjeka koji uskraćuje slobodu drugom čovjeku. Njegovi stavovi mogu zbuniti čitaoca, ali su nezaobilazni poticaji za razmišljanje.

Ne zanima ga ni umjetnička ni društveno-politička moda koja živi od neliterarnih infuzija i egoističkih interesa nego metaforičko sjedinjavanje mišljenja i činjenica. On znade da je prazna književnost, pored velike tehnike, samo prazna književnost.

Vješto je izbjegavao avanture takozvane moderne, avangarde i angažirane književnosti, opredijelivši se za čisti literarni kvalitet, za složeno, dublje i slojevito djelo koje prekoračuje vremenska i programska opredjeljenja.

Ćuić nije za apsolutnu nego za konkretnu ljepotu u okviru pravilnog i simetričnog, izazovnog i deformacijskog ponašanja ljudi. Jedna od rijetkih stvari koju on ne voli je politički monstrum iz bilo koje i bilo čije politike, osobito ako ta politika traži da se čovjek tendenciozno ponaša i da bude tuđi zvučnik.

Kod njega nema nedostataka istinitosti, iako se njegova djela često spotiču upravo na tim nedostacima. Zašto? Zato što on nedostatke istinitosti vješto prevladava psihološkim i literarnim finesama koje vode do uvjerljivosti.

Kad je ostao bez radnje, onda se eseističko-feljtonski prepuštao valovima riječi, nizovima misli i asocijacijama.

Piše i misli, živi i piše drugačije od ostalih pisaca.

Ako se književnost shvati kao psiho-socijalnu i filozofsku komunikaciju autora sa svijetom u okviru težnje za srećom iz odbačenosti, potlačenosti i neslobode, ništavila i suosjećanja, dolazi se do apsurda. I Ćuić dolazi do apsurda, ali njemu apsurdi pomažu da u čovjeku vidi podzemne slojeve i kretanje više istine.

Ćuić uočava različite društvene i ljudske situacije, analizira ih, produbljuje i stvara poetiku situacije, polazeći od shvaćanja da se čovjek dešava i kreće samo u društvenim i svojim situacijama. Njegove inspiracije potječu iz grube životne prakse, iz njegove sposobnosti da se suoči s idejama i sukobima u vremenu i društvu.

Zanima ga odbačeni čovjek koji misli, upropašteni život i kobni društveni okvir, svjetlucanje nepokorenog duha i površina razbijenog vremena, život bez iskrenosti i ljubav bez vjernosti — sve što se može pojaviti kao sok iz živog života. Shvatio je da književnost mora biti u službi društvene istine, a ne trenutak i potvrda vladajuće politike.

Ne okupiraju ga razlomljene strukture teksta nego razlomljene strukture života i čovjekovo padanje pod teretom načinjene stvarnosti. Tražeći istinu u događajima, smislom te događaje povezuje sve dok ne dopre do nelagodnog osjećanja. Ne ide prvenstveno za tim da stvori čudesne literarne dragulje, jer je njegov cilj: čudo života. Ne misli na književne mjere nego na životne vrtloge i slapove stvaralačkog i rušilačkog čovjeka.

S teškom svakodnevicom i sa zvjezdanim životom ispod ruke hoda na sve četiri strane čovjekove sudbine i traži na mutnim političkim poljima ono što se naći ne može. To je kobno i dobro. Kobno je zato što ne može reći ono što bi trebao reći, a dobro je zato što spašava od zaborava barem mali dio istine.

Nacionalne i estetske probleme promatra u okviru pojedinca, a ne izvan ili iznad njega, jer mu to omogućuje da se nacionalno i estetski opredjeljuje, da bude konkretan i uvjerljiv.

Njegove tekstove moglo bi se shvatiti kao literarno-političke metafore koje kažu ono što ne kažu, a ne kažu ono što kažu. Te i takve metafore, putem mistificiranja vode: ili do čitaočeva nesnalaženja, ili do razmišljanja o sadržaju u kojem se nalazi ključ za razumijevanje.

Nije uvijek jasno što je htio reći svojim bajkama. Njegove namjere nisu uvijek prepoznatljive, jer njegova lica nastupaju s rezervama i sakrivenim istinama koje ne mogu ili ne smiju pokazati.

Ono što njegova lica rade pripada samo njima i zaboravu, ali istovremeno je i podatak o mogućim stanjima u antiljudskom vremenu. Ta lica znaju da je život stalan a smrt neizbježna, ali ne znaju kako se može najbolje živjeti i umrijeti, ne mogu osvojiti ni život ni smrt za svoju sreću.

U Ćuićevim tekstovima susrećemo i otuđenje, ali nije uvijek jasno o kakvom otuđenju se radi i kamo je to otuđenje usmjereno. Nije jasno da li se radi o otuđenju zbog slomljenosti, ili opreznosti ili protesta.

Nestvarnost kao stvarnost

Od iluzija i stvarnosti, od sna i otuđenosti, od zabluda i krivina, od nevjerojatnih i nemogućih stanja, Ćuić znade stvoriti vjerojatne i moguće. stvarne i nestvarne stvarnosti koje se isprepliću i vidljivo i nevidljivo sve do izbijanja na čistine na kojima žive više ili manje shvatljive, čak i onda kad djeluju kao bajke koje nisu bajke.

Poput nobelovca Claude Simona, Ćuić stvara nove činjenice i odnose u

kojima ima i činjenica, i imaginacije, i mašte — u okviru bajke koja nije ono što jest, ili u okviru stvarnosti koja je pretvorena u svoju suprotnost.

Ćuić je pisac od krvi, mesa i osmišljenog mišljenja. Uronjen u živi život, katkada u njegove površinske a ne dubinske dijelove, traži moguću a ne opasnu istinu, daleko od svakakve i svačije pomodnosti, od intelektualnog nepoštenja i neurotičkog ponašanja. Kao takav ne može pobjeći i ne bježi od ideološkog i političkog prokletstva koje u zamršenim labirintima prakse satire čovjeka i onda kad hoće ono što neće i kad neće ono što hoće, ili kad zaobilazi klopke u kojima ga netko hoće uloviti kao miša.

Vjerojatno u želji da izbjegne prisutne opasnosti, ili zbog nečega drugoga, Ćuić rado pretvara stvarnost u čudne izmišljotine koje žive realno i maštovito, kao bajke i činjenice — zajedno s čovjekovim uspomenama, snoviđenjima i bijegovima od ljudi koji neće s njim da budu zajedno. Ako to imamo na umu, možemo razumjeti njegovo nastojanje da čovjeka shvati u slijepoj i gluhoj noći društva i društvenog uređenja, u mističnom i nemističnom očaju, u suprotstavljanju kojekakvim napadačima.

Ćuićev čovjek katkada izmisli nešto svoje, vjeruje u to kao da doista postoji i nesretan je kad mu zavidnici to oduzmu jer ne prihvaćaju ničiju istinu osim svoje. No, ima kod Ćuića i takvih pojedinaca koji se ponašaju po principu: što će nam izmišljeni svijet kad imamo dosta i postojećeg svijeta.

Socijalni miris Ćuićeva pripovijedanja nadvladava političku praksu i svodi je na ogoljenu frazu koja ne živi ni tamo gdje je rođena, ali koja se kao krtica probija u prisutnost vladajuće istine, u revolucionarne laži i feudalnu svijest političkih bogova.

Oko politike

U Ćuićevim djelima ima politike, ali on nije politički pisac. Njegova politika pokazuje da je s njom povezan toliko koliko s njom živi, a živi u dubokoj povezanosti — i onda kad je odbacuje, i onda kad se protiv nje bori. Pitanje je samo koliko ona odražava činjenično stanje i koliko ga može (smije) odraziti.

Njegova politika nije nadomjestak za očaj, za protest, za slugansku podređenost, za nalickano lice i za manipulantsku prijevaru. Jednostavno, ona je dio životne stvarnosti, uhvaćene pod određenim, Ćuićevim kutem na prostoru između stvarnosti i mita.

Ne bi se moglo reći da Ćuić izbjegava glavne probleme vremena i društva, ali ne bi se moglo reći ni da ih do kraja uočava i analizira, posebno u političkoj sferi. Ono što on radi više je politički razlomak nego politika, više je literarno nezadovoljstvo nego politički protest. Ostaje dojam da nije rekao ono što je mogao ili trebao reći. Ako uzmemo u obzir ovo i ono, to je razumljivo.

Sva Ćuićeva djela su politički obojena i time pokazuju da su izrasla iz ranjenog i uzavrelog života koji nije uvijek onakav kakav misli da jest i kakav bi htio biti.

Vlast i položaj pojedinca u njoj, demokratičnost i humanost političkog sistema, problem nacionalne i političke prakse, čovjekovi lomovi i vrludanja u svakodnevnim političkim prilikama, neuvjerljivost političkih uvjeravanja — to je ono oko čega se Ćuić literarno vrti, ali diskretno, nealarmantno, u malim dozama i oprezno.

Ćuić znade da na području politike postoje mnoge i različite istine, ali on govori samo o nekim, o onima najtišim i najmanje opasnim.

O tekućoj politici, u zatvorenim političkim sistemima, ne može se svatko

izjašnjavati — ili zbog toga što istina ne pripada svima, ili zbog toga što vladajući sloj nameće svoju istinu, ili zbog toga što je o istini opasno govoriti. Čini mi se da se Ćuić ipak izjašnjava — doduše na zamagljen način.

Ako bismo govorili o piscu i njegovoj odgovornosti za prikazivanje političkih prilika, Ćuić bi dobro prošao, jer se nalazi među malim brojem pisaca koji ipak govore i o političkoj istini.

O krupnim političkim problemima Ćuić ne govori, ali govori o specifičnoj političkoj praksi i o pojedinačnim sudbinama u konkretnim političkim prilikama. Očekivati od njega više, danas, bilo bi nerazumno.

Kao svakom dobrom piscu i Ćuiću je veliko, pa i u političkom smislu, ono što je veliko pojedincu o kojem govori.

Ćuić nije ni polemičar ni kritičar, on je više od toga: analitički slikar — doduše s prigušenim bojama.

Daleko od seksa i praznine

Ćuić je pisac koji nije pao u klopku seksa i praznine, otuđenih riječi i besmisla, jer nije duhom siromašan. Njega zanima čovjek u društvu i društvo kao ideološko-politička struktura, što znači da ga ne zanimaju manijački i šizofrenički kompleksi na manijački i šizofrenički način.

Kao ozbiljan pisac Ćuić se ne sakriva iza bučnog prostakluka, atraktivnog konformizma i gomile blještavih riječi koje žuljaju jedna drugu i koje su daleko od bilo kakvog saopćavanja. Shvatio je da izlaz nije bijeg u nezrelu i pubertetsku nekritičnost nego slikanje čovjekove sudbine u društvu i vremenu.

Bio-bibliografski podaci

Rođen je u ravnici i među brdima, u selu Bukovici na Duvanjskom polju. Drugi svjetski rat je bio upravo pred završetkom kad se on rodio: 1. travnja 1945. Kad je odrastao do škole, i osnovne i srednje škole radile su punom snagom, pa je, radoznao i poslan u njih, krenuo u Bukovicu, Duvno i Osijek. Na tom putu nosile su ga želje da dođe do znanja i boljeg kruha.

U Zagrebu je na Filozofskom fakultetu studirao grupu: jugoslavenski jezici i književnost, odnosno ruski jezik i književnost. Studij nije završio. Živi i radi u Zagrebu, pored ostalog i u »Vjesnikovoj« kući.

Objavio je: »Iza bregova« (pripovijetka; izdalo Narodno sveučilište »Božidar Maslarić«, Osijek 1965); »Staljinova slika i druge priče« (pripovijetke; izdao Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb 1971; drugo izdanje 1975); »Tridesetogodišnje priče« (pripovijetke; izdao Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1979); »Dnevnik po novom kalendaru« (roman; izdao Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb 1980); »Tajnoviti ponor« (roman za mlade; izdala »Mladost« Zagreb 1981); »Orden« (roman, IRO »August Cesarec«, Zagreb 1981).

Nagrađivan je više puta. Za knjigu »Staljinova slika i druge priče« dobio je nagradu SKOJ-a u Zagrebu 1971. i lista »Mladost« u Beogradu 1972. »Večernji list« u Zagrebu nagradio ga je za kratku priču 1975. godine, a isto tako, zbog istog razloga, »Zijo Dizdarević« 1979. godine.

Čuić zna vidjeti, misliti i pisati. Ne bježi od čovjeka i njegove sudbine. Putem nejasnoće ide do jasnoće, a putem jasnoće do nejasnoće.

Emocije i strasti uspješno kontrolira i podvrgava nastojanju da osmišljeno istakne ljudske i životne senzacije.

Najplodniji je u razgovorima sa svojom dušom — u koju život ulazi na sve moguće načine.

Pisanje je njegova radost i onda kad mu je teret; ono je njegovo utočište u kriznim danima.

Koliko u njemu ima Kafke, posebno u »Staljinovoj slici i drugim pričama«, a koliko njega, o tome se može govoriti, ali unaprijed je, po mome mišljenju, moguće reći da je Čuić samo Čuić, to jest svoj i poseban.

Tomislav MARETIĆ

Travanj

Proljetna kiša.
Kroz prozor ulazi u
sobu hladnoća.

Vatromet munja
u proljetnoj noći. —
Cvijeće na kiši.

Poslije pjesme
slavuj uzleti s grane. —
Latice trešnje!

Mladi maslačci
još se ne darivaju
radosnom vjetru.

Visoka krošnja. —
Grlica dugo leti
na istom mjestu.

Noćna svjetiljka
osvijetljuje donje
lišće kestena.

Proljetna kiša
stopila se u parku
s vodoskokom.

Igra na vodi:
napol plove, napol lete
divlje patkice.

Noćas i mjesec
i zvijezde slušaju
kreketanje žaba.

Na kolnik pao
konjski izmet — širi se
miris sijena.

Divlji busen
gušen stjenjem od prkosa
procvjetao!

Odapeta vlat
trave! — Skakavac nesta
na horizontu.

Vlak protutnjao
preko željeznog mosta! —
Opet zrikanje...

Zvjezdana noć. —
Zrikanje odjekuje
na kraj svemira.

T. M.

Požeški povjesničar

Već godinama, nekako povučeno i bez velika publiciteta, povijest Slavonske Požege i njezina kraja proučava Filip Potrebica (rođen 1933. u Cicrini kraj Trebinja; školovao se u Slavonskoj Požegi i Zagrebu, gdje je doktorirao). Svoj je posao on umio prijegorno uskladiti s dugogodišnjom profesurom na požeškoj gimnaziji (od 1983. predaje metodiku nastave povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Osim toga, bio je među pokretačima »Požeškoga zbornika«, »Vjesnika« Historijskog arhiva i Muzeja Požeške kotline, »Almanaha« požeške gimnazije, časopisa »Traženja« i lista »Omladinska riječ«. Surađivao je u njima i u drugim požeškim i zagrebačkim stručnim i znanstvenim publikacijama. U popriličnom nizu svojih članaka, rasprava i knjiga Potrebica je posvjedočio svoju profesionalnu ljubav i sposobnost, pokazao kako u osami svoga grada vrijedan i ozbiljan čovjek može mnogo pridonijeti njegovoj lijepoj kulturnoj tradiciji te ostaviti trajan trag u znanosti svoje domovine. Dugogodišnje istraživanje političke, kulturne i gospodarske povijesti Požege i Požeške kotline Potrebica je osobito u posljednjih nekoliko godina sintetizirao u nekoliko tematskih knjiga.

Više je radova Potrebica napisao o požeškoj i svojoj gimnaziji (Godišnji izvještaji požeške Gimnazije, *Godišnji izvještaj požeške Gimnazije šk. g. 1963/64*, Slavonska Požega 1964; Požeška gimnazija od osnutka do formiranja Academiae Poseganae (1699-1760), *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb 1971; Gimnazija u Slavonskoj Požegi, *Požeški zbornik III*, Slavonska Požega 1971. i dr.), pozabavio se kako izgledom svoga grada (Trgovi, ulice i parkovi Slavonske Požege, zbornik *Požega 1277—1977*, Slavonska Požega 1977) tako i požeškim knjižnicama (Povijest knjižnica Požeške kotline, Zagreb 1976). Noviji mu je rad iz povijesti školstva »Povijesni pregled poljoprivrednog obrazovanja u Požegi (1885—1985)« u zborniku *Sto godina Poljoprivredne škole u Slavonskoj Požegi* (Slavonska Požega 1985, 21-48). Prateći povijest stare Ratarnice ne samo kao prinos poljodjelskoj proizvodnji u Požeškoj kotlini nego i kao dio općenita nastojanja »za kulturni, obrazovni i gospodarski razvoj« Hrvatske i njezina stručnoga školstva, Potrebica je pregledno i dovoljno iscrpno opisao sve razvojnice škole do naših dana i ovako ocijenio njezinu ulogu: »Stogodišnji uspješan rad na obrazovanju stručnjaka za poljoprivredu i prehrambenu industriju neprocjenjivi je doprinos unapređenju gospodarske djelatnosti u Požeškoj kotlini. Ratarnica je u svim fazama svoga razvoja bila izvorište napretka u poljoprivrednoj znanosti i tehnologiji, uzor dobrog gospodarenja. Za sve vrijeme pridonosila je društvenom, kulturnom i sportskom životu kako u gradu Požegi tako i šire.«

God. 1983. u Kutjevu je izišla Potrebičina knjiga »Povijest vinogradarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini« (str. 197) u povodu 750. obljetnice postojanja podruma u Kutjevu. Pisac prati, na temelju izvora i literature, razvitak vinogradarstva i podrumarstva od najstarijih vremena do danas, a

osobito u posljednjih stotinu godina, ne zaboravljajući na opći povijesni i gospodarski okvir. Uz to je na početku dao pregled starije literature (Milan i Zdenko Turković, Julije Kempf, Stjepan Koydl i dr.). Počeci uzgoja vinove loze u požeškom kraju mogu se tražiti u tami predrimskoga doba, pa se s više sigurnosti o vinogradarstvu može govoriti u doba Rimljana, koji su Požešku kotlinu nazvali Vallis aurea (Zlatna dolina). Ni seoba naroda ni turske provale nisu prekinule obradbu vinograda, proizvodnju vina a ni njegovo uživanje. Crkveni redovi i feudalci u visokom srednjem vijeku, muslimanski vlasnici (putopisac Evlija Čelebi spominje »vrlo poznate vinograde«) i franjevci za turske vladavine, isusovci (kojima je kutjevački prihod omogućio utemeljenje gimnazije) i vlastelini nakon oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti, moderni vinogradari (Turkovići su kutjevačko imanje podignuli do uzorna dobra) i napokon društveni vlasnici (PPK Kutjevo) svi su nastojali razviti tu korisnu i unosnu gospodarsku granu, dobiti i održati kvalitetu vina, sačuvati tradiciju i graditi budućnost kotline, koju su u srednjem vijeku zvali i Vallis honesta, u vrijeme kada su 1232. cisterciti udarili temelje požeškom podrumarstvu, osnovavši naselje i podrum u Kutjevu te općenito podižući poljodjelstvo. Čitajući knjigu, možemo pratiti ne samo sudbinu vlasništva i vlasnika nego i prilike onih koji su u svojem anonimnom znoju podizali i održavali vinograde. Knjiga je koliko spomenik požeškom vinogradarstvu, njegovim vinima, nosiocima napretka i stručnoga rada toliko i svim onim kmetovima, pripadnicima raje i seljacima čiji potomci i danas kopaju istu zemlju i njeguju vinograde. Čitajući je spominjemo se i svih uživalaca glasovitih požeških vina, od rimskih vojnika i kolonista do srednjovjekovnih plemića i redovnika, od naših »turaka« koji su, kako je pisao Smičiklas »pili vino i rakiju« do naših djedova i nas samih. Pisac je tekst začinio i stihovima kojima je popraćen običaj krštenja mošta. Knjiga je tiskana na finu papiru i bogato ilustrirana.

»Požeška županija za revolucije 1848—1849« (Zagreb 1984, str. VIII+307) Potrebičina je monografija (doktorska disertacija) o znamenitom razdoblju u hrvatskoj i požeškoj povijesti. U prvim poglavljima pisac rekonstruira društveno-gospodarsku strukturu Požeške županije (tada oko 64000 st.) i grada Požege (oko 2000 st.). Ocrtava hrvatski seljački kraj s obrtničkim središtem s nešto pripadnika trgovačkog, činovničkog, plemićkog i svećeničkog staleža. Zaokružuje sliku siromašnoga kraja, mučena daćama, glađu i boleštinama, područja na pragu modernoga doba koje se sluti u ukidanju feudalnih odnosa, bojažljivim počecima manufakturne proizvodnje i sve snažnijoj društvenoj i narodnoj svijesti, usprkos općenitoj kulturnoj zaostalosti (10 seoskih škola pored već stare i prilično utjecajne gimnazije, koja je mnogo značila za slavonski kulturni život, osobito za požeško građanstvo i razvoj narodnjaštva). Na tom temelju pisac dalje prati razvoj političkih prilika u kriznom razdoblju 1848—1849. Požeška županija prednjačila je ispred slavonskih županija u prihvaćanju narodnog pokreta u njegovim glavnim programatskim točkama: cjelokupnost hrvatskih zemalja (uputila je »braći Dalmatincima« od Pule do Dubrovnika poziv radi sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom) i državnopravni položaj Hrvatske, mjesto i uloga hrvatskoga jezika u javnome životu te društvene reforme. Potrebica piše kako su Požeška županija i grad Požega »prvi od svih županija i gradova prišli borbi za nacionalna prava i već sredinom ožujka 1848. spremno i jedinstveno opredijeljeni dočekali revolucionarna zbivanja u Monarhiji«. Poslije su se »priklanjali hrvatskim županijama, Hrvatskom saboru i priznavali i podržavali vlast bana Josipa Jelačića. Stoga od samog početka narodnog pokreta 1848. požeška županija bila je narodnjačka i odlučno je stala protiv mađarske vlade i njenih pristaša u Hrvatskoj i Slavoniji. Narodnjaci u požeškoj županiji prednjačili su svojom aktivnošću u narodnom pokretu u Slavoniji i Hrvatskoj, ali su ipak pri tom vodili računa o svojim društvenim i gospodarskim interesima.«

U tome političko-nacionalnom okviru Potrebica ispituje splet klasnih interesa, postupke staleža za velikih društvenih promjena, seljačke nemire i djelovanje pojedinaca, osobito branitelja seljačkih probitaka, suca Josipa Žuvića. On ocjenjuje i programatski spis »Želje i zahtivanja naroda Županie požeške« kao radikalniji program u slavonskim prilikama, iako program nije išao predaleko u korist seljaka, čiji se položaj — unatoč ukidanju kmetskih odnosa — pogoršavao zbog rata, poreza, služenja u Narodnoj straži, besplatnom radu na putovima i šančevima, samovolji oblasti i drugome, što je uvjetovalo da zemlja ostane neobrađena i što je vodilo u nove sukobe. Knjiga je ozbiljan prinos poznavanju prilika u Hrvatskoj tih godina. I kako su one bitne za moderan razvitak hrvatskoga naroda, tako je ova monografija nemimoilazan dio literature o njima.

Posljednje Potrebičino djelo jest monografija »Obrt u gradu Požegi, Požeškoj kotlini« (Slavonska Požega 1985, str. 270). U njoj je opisao još jednu bitnu sastavnicu gospodarskoga života požeškoga kraja, a u gradu Požegi do novijega je vremena obrtništvo bilo prva gospodarska grana. Povijest obrta prati pisac od osnivanja cehova potkraj XVII. st. do njihova ukidanja 1872, zatim od tada do 1918, pa 1918—1945. i nakon rata. Na temelju izvora i literature potanko opisuje vrste obrta, rad i strukturu obrtnika te njihovu organiziranost. Prvo doba je nekako najzanimljivije i u požeškoj povijesti najizrazitije. Nakon odlaska Turaka grad se počeo razvijati u obrtničko i trgovačko središte, napose za vladavine Marije Terezije kada 1765. postaje slobodnim kraljevskim gradom. Krznarski, krojački, opančarski, čizmarski, kovački i drugi cehovi radili su s domaćim sirovinama i sputani cehovskim regulama i sigurnošću davali malome slavonskom gradu materijalnu podlogu, karakterističan izgled i živopisnost. I kada su se cehovi već priklanjali svome kraju, u polovici XIX. st. više od dvije trećine požeških građana živjelo je od obrta. Nakon ukidanja cehova pružila se prilika i požeškim obrtnicima da se bolje i suvremenije organiziraju. Ipak — unatoč osnivanju Prvoga požeškog obrtničko-radničkog društva (već 1873) i zatim obrtničkih zadruga u okolici — obrtništvo u cijelosti nije iskoristilo suvremene mogućnosti kako zbog nedostatka kapitala i smionijeg poduzetništva, tako i zbog slabije stručne podloge i općenitih hrvatskih prilika. Ipak, među prvima u Hrvatskoj požeški obrtnici osnivaju Mjesnu organizaciju Saveza hrvatskih obrtnika kako bi razvili obrtništvo. Podružnica je djelovala do drugoga svjetskog rata. God. 1932. osnovano je Udruženje zanatlija kotara i grada Slavonske Požege s podružnicama u Pleternici, Kutjevu, Kaptolu i Požeškom Brestovcu. Ono se pokazalo korisnim i aktivnim uključujući obrtnike u sva gospodarska i društvena zbivanja Požeške kotline. Pisac opisuje i društveno-politički rad, školovanje, kulturnu i športsku djelatnost obrtnika. Najposlije pokazuje kako je industrijski razvoj u XX. st., a osobito nakon drugoga rata, znatno ugrozio obrtničku proizvodnju privatnika i nije je mogao u potpunosti zamijeniti, pa pisac kaže kako obrtnici prema svojemu današnjem udjelu u gospodarskom životu dokazuju kako obrtništvo nije preživjelo i da ima budućnost. Knjiga je lijepo opremljena i ilustrirana.

Potrebičini članci i knjige zainteresirat će ne samo povjesničare i stanovnike Požeške kotline. Oni su dobro štivo za sve ljubitelje domaće povijesti i hrvatskih krajeva. Oni su također solidna znanstvena podloga, kako piscu tako i svim budućim istraživačima požeške povijesti, njezinoj sintezi i potpunijem poznavanju hrvatske povijesti.

Miroslav MAJNARIĆ

Magla

Nije uvijek lako uhvatiti maglu, dapače, iz toga se i sastoji sva neprilika. Pokušavaš to učiniti, to jest da je uhvatiš na najzgodniji način, ali ti stanu na rep i onda: zna se. Zato se preporuča hvatati je poneki put još prije nego se pojavila.

Diviš se majstorima zamagljivanja, onima koji odgovornu stvar obaviju tako dobrom maglom, da imaju priliku utrošiti dobar dio radnog staža za dotično odmagljivanje. Ali nije dosta samo zamagliti i — gotovo. Važne su tu sve one fine razlike: nešto treba dobro zamagliti, nešto slabije, a nešto nikako, dok ima stvari koje treba zamagliti dvostruko. Netko vidi maglu baš pred nosom, a netko u daljini, pa mora nositi odgovarajuće naočale.

Magla je, tako reći, viša sila, pa se ne osjećaš nimalo kriv ako u njoj zgaziš kakvog mrava. Drugim riječima: zašto hoda po magli, zašto nije ostao u svom mravinjaku.

I u napisane materijale zna se uvući podebela magluština, pa se za vrijeme čitanja diže čitav oblak magle, lebdi u zraku jedan čas i opet sjedne na iduću rečenicu, baš poput vrane na kukuruz. A kod pričanja mnogim slušačima znade magla ući u uši, pa im onda cijeli dan šumi u glavi.

Nikad se sasvim sigurno ne zna što se sve krije iza te nesretne magle i u što se neprijatno tamo može zagaziti. Ali pravi snalažljivac se uvijek snađe, iz takve magle izađe zdrav i čitav i još donese nečiju kožu.

Netko vidi sve u magli, pa nije siromah kriv što ne zna odrediti koji je džep pravi i u njega turnuti ruku. Isto tako može glavom udariti o gredu pa da bude sam sebi kriv, a tako može i njega nešto udariti po lubanji, pa je onda magla kriva. I u prvom i u drugom slučaju glavi je svejedno.

Što se tiče prodavača magle, njih ima priličan broj. Na njima ne oskudijevamo, a može se reći da je zaposlenje stalno, pošto kupaca ima koliko ti srce želi. Ona se smješta i u kosti, i u meso, i u blagajnu, a da se ne govori o njoj u raznim planovima, nacrtima, računima i drugim lijepim sastavcima.

Sve u svemu, maglovit može biti dan, maglovita može biti noć, kao i sva godišnja doba i ne mora nas zato boljeti glava. Kraj svih tih magli, na kraju krajeva, važno je za zdravlje, da kojim slučajem nekoga od nas ne pojede magla. Za drugo ćemo lako.

Stanislav ŠODAN

Primijetiti život

— On je skroz lud! — urlao je njegov otac. Majka ga je smirivala: — Moramo mu pomoći!

— Za ovakve idiote, spasa nema! — nije se dao otac.

— Ovdje ima posla za liječnike! — zaključio je djed.

— Previše je individualan! — dobacila je tetka.

— Nije to u pitanju! — rekao sam.

Svi su me začuđeno gledali.

— Čovjek je primijetio život! — dodao sam i otišao.

— I ovaj je lud! — čuo sam dok sam silazio niz stubište.

Sumrak se spuštao. Polako sam koračao. Znao sam da i mene kad tad čeka ovakav sud. Dan procjene. Tada treba svima istresti istinu o sebi! Kad te počnu normama i statusima vagati! A njih: što je više, tebi je sve teže!

To je počelo slučajno. Gledao sam se u velikom ogledalu moderne češljaonice. Vješte ruke vršile su raspored dlaka na mojoj glavi. Razna tehnička pomagala zujala su mojom kosom. Stavljao sam glavu u različite položaje. I konačno, šum mirisa ukazivao je da je sve gotovo. Glava je bila spremna za javnost.

— Lijep čovjek! — čuo sam iza leđa ženski glas.

Uskoro, opet sam bio pred ogledalom. Razbacao sam kosu rukama.

— Zašto se nisi počešljao? — upozoravao me je autoritet.

Obrijao sam glavu.

— Ovo je manijak!

— Nemojte tako, tko zna što mu je?

I tada, znao sam sve. Problem je unutra, a ne vani. U glavi je bit, ali okolo glave se gleda. Za mene je zagonetka bila riješena. Promatrao sam okoliš i vidio da je sve uređeno izvana. Sva ponašanja su vanjska. Sporedne stvari su os svih odnosa. I one sve vode! Čak i život!

Ogledalo je dalo odgovor. Dalje je bilo lako. Poput frizure i ljudski životi su bili frizirani. Dovoljnost je bila mjerilo življenja. Katalozi su nudili frizure, a programi su ispunjavali dovoljnosti. Trebalo je samo izabrati i vanjštinom postojati. Život je šminka.

Shvatio sam da je i moj život programiran. Odredili su mi ga razni autoriteti: i povijest, i običaji, i norme, i institucije, i ljubavi bližnjih, i brige daljnjih, i ...

Sve je to fasada. Obična žbuka. A ispod, krije se život, onaj koji se osjeća, život do kojega stiže um, a čija spoznaja je surova. To je bolna spoznaja za onoga koji svoju glavu hoće vidjeti bez ogledala, i jedina mogućnost...

Jer ima jedan crv — crv sumnje — koji tjera na otkriće sebe i kome je dovoljnost stega. Stoga brižni, koji čuvaju postojanje, ne daju tom crvu da živi. Smatraju takvu glavu, poput jabuke, pokvarenom. I stoga je friziraju. Varaju oči i ne daju sumnji zraka. Ali ipak, poneko se pokvari! Ode u sebe i vidi sve oko sebe.

I tada je skroz lud, ili je, možda, samo primijetio život.

Tone OTOČAN

Bonaca ko ulje

I

Bonaca ko ulje:
dragom, do Lošinja,
obamrlost sinja;
tek vru uz kraj vrulje...

Poslije nevere,
od Modre do Dobre,
pretražuje Lovre
peći i gružere.

Od Laze Vrtića
do Braničevice
nigdje hobotnice!

Pred pramcem kaića
špari i baraji
ko da je za Kraji.

II

Strast ga naprijed tjera;
kud se Mišnjak stere
mrtva su jezera
i prazne sargere:

nigdje podlanice!
(Po ribini smrde
tek suhe podnice).
Zavesla do Skrde...

Bježe strelimice
žotre i žotralji,
drozlji i modralji;

sitniš hrpimice,
spužve i koralji;
nigdje hobotnice!

III

Ne pomaže Lovru
ni pjesma ni psosti:
(ne nada se dobru)
još mu suhe osti.

Od novaljske luke
doveslo do Skrde,
na rokoču ruke
žuljave i tvrde...

Sunce slatko bode,
ubodi ga bodre
i dubine modre;

željan gutlja vode,
pljunuo u žulje;
bonaca ko ulje!

TUMAČ RIJEČI:

bonaca — mirno more; nevera — oluja; Modra, Dobra — imena uvala; peć — obitavalište hobotnice; gružera — obitavalište gruga — grug — ugor, gruj (riba); kaić — čamac; špar — riba; baraj — riba; jezero — obitavalište raznovrsne ribe; sargera — obitavalište saraga (sarag — riba); podlanica — lovrata (riba); žotra, žotralj — knez (riba); drozalj — drozak (riba); modralj — lumbrak (riba); osti — ribarski alat s harpunom (višezubim) na motki; rokoč — rukohvat vesla.

Josip BUTURAC

Povijesni počeci Bjelovara

Povodom monografije Stjepana Blažekovića: Bjelovar

Stjepan Blažeković je napisao, a SIZ Kulture Bjelovar 1985. izdao monografiju: *Bjelovar*. To je knjiga većega formata, ima 387 stranica, tiskana je na finom Kunstdruck-papiru kod tiskare »Prosvjeta« u Bjelovaru, ukrašena je mnoštvom slika u boji i u crno-bijeloj tehnici. Posebno se ističu starije zemljopisne karte bjelovarskoga kraja, koje se čuvaju u stranim arhivima kao bakrorezi, i nekadašnje razglednice i crteži Bjelovara grada. U knjizi se nalazi marljivo sakupljen velik broj povijesnih događaja i podataka iz kulturne, političke, gospodarske, socijalne i ratne povijesti od prethistorije do naših dana. Na kraju knjige u »Prilozima« objavljena su dva značajna rada: Božidara Gerića, *Povijesni razvoj bjelovarskog kraja od prethistorije do srednjeg vijeka;* Mr. Ljerke Biondić, *Planski razvoj grada Bjelovara i obrada graditeljskog nasljeđa historijske jezgre.*

Rado priznajem velik trud i pokazan uspjeh u monografiji: *Bjelovar*. No, kako sam se i sam bavio istraživanjem povijesti Bjelovara, ne mogu ne vidjeti i nedostatke u toj monografiji. I sam pisac S. Blažeković svjestan je tih nedostataka, kad u Predgovoru piše: *»... ali je to još uvijek nedostatno prema onome što bi se moglo i trebalo istražiti i obznaniti.«* U knjizi na str. 111. kaže se da Josip Buturac ne spominje naselje koje bi prethodilo današnjem Bjelovaru. Pisac očito misli na moju radnju »Povijest RKT župe Bjelovar« (1970). U toj radnji na str. 2-4, 7. prikazao sam povijest naselja Jakobove Sredice (Jakobserdahel) u XV. stoljeću s napomenom da su Jakobove Sredice (danas Velike i Male Sredice) vjerojatno obuhvaćale i područje današnjega grada Bjelovara. Danas pak mogu sa sigurnošću tvrditi, a što ću i ovdje dokazati, da je srednjovjekovna gospoštija (dominium, Herrschaft, vlastelinstvo) sa sjedištem u Jakobovim Sredicama obuhvaćala i područje današnjega Bjelovara gdje se tada nalazio posjed naselje (possessio) BELOBLATJE.

Ime Jakobove Sredice dolazi od feudalnoga gospodara *Jakoba*, praoca obitelji Jakobović, i od toga što su se u ovom naselju — trgovištu održavali tjedni sajmovi svake *srijede*. Hel (ili Hely), nastavak uz riječ »serda« (srijeda), madž. riječ, znači: mjesto. Praotac Jakob možda je onaj Jakob, koji je bio nekada feudalni gospodar u Konjskoj (kod Rovišća) i imao sina Dominika, unuke Ladislava i Nikolu, praunuke Blaža i Petra, koji su bili povezani s feudalnim posjedom Gudovec. Potpuno i pouzdano rodoslovlje ovdašnjega plemstva nije moguće sastaviti.

Jakobove Sredice — sjedište župe

Trgovište Jakobove Sredice imale su svoje trgovce i obrtnike. Tu su se svake srijede sastajali ljudi iz okolice da prodaju i kupuju robu, rukotvorine

i stoku. Ovuda je prolazila cesta od Križevaca i Rovišća prema Cigleni, Severinu, Stupčanici i Podborju (koje se zvalo i Četvrtkovec zbog sajmova četvrtkom; danas je to Daruvar). Ovo trgovište u Jakobovim Sredicama spominje se često u dokumentima od 1357. do 1494.

Župa sv. Martina u ovom naselju zabilježena je u najstarijem popisu župa Zagrebačke biskupije 1334, a vjerojatno je da je postojala i davno prije. Kasnije zapisana je u dokumentima 1421, 1439, 1479, 1501, 1510, 1529. Poznata su i imena nekih župnika, kapelana i prebendara: 1419-1421. župnik Jakob, sin Grgura, rodom iz Jakobovih Sredica; 1439. župnik Benedikt i kapelan Klement; 1468. prebendar Petar; 1501. župnik Đuro i kapelan Matija; 1510. kapelan Đuro. Godišnji prihod župnika iznosio je 1427. 15, 1429. 10 maraka. Župa je propala za turskih pustošenja na početku XVI. stoljeća.

Susjedne su župe bile ove: Sv. Nikola Klokočevac (1334, 1501), Sv. Petar Gudovac (1334, 1452, 1458, 1501, 1505), Sv. Marija Korenovo (1334, 1501, 1507), Sv. Benedikt Plavnica (1262, 1334, 1422, 1488, 1501; danas Stare Plavnice), Sv. Martin Plavnica (1334, 1495, 1501; vjerojatno danas Gornje Plavnice). Sve to dokazuje da je ovaj kraj bio gusto naseljen i proživljavao stanovito blagostanje.

U razmjerno kratko vrijeme od pola stoljeća dale su Jakobove Sredice Zagrebačkom kaptolu pet *kanonika*. 1) Dionizije Valentinov 1418. kanonik je u Baču s godišnjom plaćom od 18 maraka, 1418-1422. u Zagrebu s plaćom od 12 maraka i prihodima župe Sv. Jurja u iznosu od 28 for., 1422. kantor u Čazmi s plaćom od 50 for. Sudjelovao je na nezakonitom crkvenom saboru u Bazelu 1431-1537. pa zato nije mogao ponovno doći u Zagrebački kaptol. — 2) Ivan Egidijev, brat plemića Martina iz Jakobovih Sredica, 1422. kanonik je u Zagrebu s plaćom od 6 maraka i ujedno župnik župe Sv. Križa u Slobočini (Moslavina), kasnije postaje kapelan kralja Žigmunda, 1426-1429. lektor je do smrti u Zagrebačkom kaptolu. — 3) Jakob Grgurov kanonik je u Zagrebu 1421. s plaćom od 8 maraka, a zadržao je i službu župnika u Jakobovim Sredicama s prihodima od 6-10 maraka. — 4) Dimitrije, *artium liberalium magister, decretorum doctor*, vikar zagrebačkoga biskupa. — 5) Mirko, rodom iz Jak. Sredica, kanonik je u Zagrebu oko 1478. — Sve ovo dokazuje da su Jakobove Sredice potkraj srednjega vijeka bile za ono vrijeme važan kulturni centar, koji je svoje sunarodnjake slao na školovanje u inozemstvo, u Italiju i dr.[1]

Gospoštija Jakobove Sredice

Ova gospoštija obuhvaća prije svega područje današnjih naselja: *Velike i Male Sredice* koje su smještene jugozapadno od Bjelovara, udaljene samo pola sata hoda od središta toga grada. Hatar obadviju Sredica ima samo 965 jutara zemljišta. Međutim, gospoštija Jakobove Sredice sadržava šire područje, u kojem se nalazi više manjih posjeda-naselja, pa tako i Beloblatje na mjestu današnjega Bjelovara. Ne zna se gdje je u ovim Sredicama stajao plemićki dvorac. Bio je valjda građen od drva, pa mu se tako za turskih pustošenja zameo svaki trag. Ime Jakobove Sredice dolazi od toga što se nekadašnji gospodar zvao Jakob, i da se pokaže razlika od drugih Sredica, jedna je ležala sjeverno od današnjeg Bjelovara u župi Mosti, a druga kod Narte (Čazma).

U upravno-političkom pogledu ova je gospoštija do sredine XIV. stolj. pripadala rodovnoj župi ili županiji Rovišće, poslije toga vremena distriktu ili kotaru Rovišće, a županiji Križevci koja se proteže od Kalnika Podravinom i Moslavinom sve do Pakraca i Orahovice.[2]

Kako je i kada rovišćanski ili de Konzka plemić *Jakob* priskrbio sebi i svom rodu posjed u Jakobovim Sredicama, nije poznato. Zna se da je njegov sin *Dominik* nastojao prigrabiti što više posjeda.

G. 1407. križevački župan Petar Cheh de Sarow povjerava Čazmanskom kaptolu da *Stjepana* Petrova i *Martina* Egidijeva, obojicu iz Jakobovih Sredica (de Jakowzerdahel), uvede u posjed *Domyanteleke* (Damjanova poljana). Tome se doduše protivi Filip de Basta, ali pred sud ne dolazi. Prema tome, g. 1407. u Jakobovim Sredicama posjednici su zemlje dvojica: Stjepan i Martin. Ne zna se, u kakvoj su rodbinskoj vezi s rečenim Jakobom ili nisu ni u kakvoj.[3]

G. 1409. gore spomenuti *Stjepan* i Brckovi sinovi vode parnicu zbog posjeda *Koren* (danas Korenovo). U parnici sudjeluju i plemići iz Korena Chala Novakova i Mihael Barnabin. Zaslugom miroljubivih susjeda stranke su se nagodile pred Čazmanskim kaptolom i podijelile međusobno sporan posjed Koren.[4]

G. 1422. spomenuti kanonik *Martin* Egidijev de Jakozerdahel jedan je od kraljevskih ljudi koji su uveli pavline iz Streze u šest kmetskih selišta i livada u *Klokočevcu*.[5]

Feudalnoj gospoštini Jakobovim Sredicama doskora je pripao i posjed-naselje koje se zove *Beloblatye*, a odgovara današnjem Bjelovaru. O tome svjedoči isprava kralja Žigmunda od 18. XII. 1423. On daje *Jakobu i kanoniku Martinu*, sinovima Egidija de Jakozerdahel, zbog njihovih zasluga u ratovima protiv Turaka, Bošnjaka, Venecije i Husita, posjede: *Dyaneseva zela* (Dijanaševa sela), *Beloblathye*, *Kis-Megyurechye* (Malo Međurječje), *Pleterna*, *Pychhege* (Pičev brijeg), *Damyantheleke*. Spomenuta isprava čuva se u dva primjerka: jedan se nalazi u Arhivu Hrvatske u Zagrebu DMV br. 196. drugi je u Arhivu JAZU u Zagrebu D-IX-17 (Zbornik Hist. instituta JAZU vol. 2, str. 360). Međurječje leži kod Čazme, a Pleterna je kod Gudovca.[6]

G. 1431. *Dominik*, sin Grgurov, i njegov brat, kanonik *Jakob*, obojica iz Jakobovih Sredica, podigli su tužbu protiv Ders-a iz Topolovca koji im je porušio mlin na potoku Velika i počinio štete u tamošnjoj njihovoj šumi.[7]

G. 1435. plemići u Jakobovim Sredicama nisu htjeli priznati rečenom kanoniku *Jakobu* pravo na dio tamošnjega posjeda. Oni se nisu htjeli pokoriti ni kraljevoj odredbi, pa je ban Herman Celjski (1423-1435) odredio da ih Čazmanski kaptol pozove na sud.[8]

G. 1452. rečeni se spor završio tako, da je kanonik Jakob de Jakozerdahel uveden u dva kmetska selišta, osam livada i *kuriju* u Jakobovim Sredicama.[9]

G. 1454. *Benedikt*, sin Petrov, iz Jakobovih Sredica, primio je u zalog dva kmetska selišta u naselju *Drasowcz* (Dražovac). To se naselje nalazilo kod Jakobovih Sredica i Miletinca.[10]

Dimitrije de Jako Zerdahel, artium liberalium magister, decretorum doctor, vikar Zagrebačke biskupije, potvrdio je rektora crkve sv. Trojstva u Glavnici 1457, izdao je svjedočanstvo o patronatu u Gornjoj Stubici 1457, a 1458. podijelio je župu sv. Petra u Gudovcu svećeniku Grguru iz Miketinca uz suglasje patrona magistra Petra iz Gudovca i Ladilsava Đurina iz Miketinca.[11] (O tom Petru kasnije posebno!)

G. 1462. Ladilsav Antunov iz Korena daje *Blažu Briga* de Iakozerdahel i magistru Petru de Gudowcz u zalog posjede *Plavnicu Sv. Benedikt i Kathyncz* (Katince) za 315 zlatnih forinti. Spomenuta Plavnica odgovara danas Donjoj Plavnici, a Katinci danas selu Kakinac kod Rovišća. Dakle, oko g. 1462. javlja se plemićka obitelj Briga kao posjednik i u Jakobovim Sredicama, a davno prije u Miketincu i u drugim okolnim naseljima.[12]

U ovo doba Stjepan Bathor, kr. sudac, piše Zagrebačkom kaptolu o plemićkoj parnici zbog posjeda Sv. Benedikt-Plavnice, *Jakozerdahel, Belolathye* i dr. Sadržaj parnice nije pobliže poznat.[13]

G. 1463. završila se parnica između pavlinskog samostana u Strezi koji dobiva tri selišta u Bikalju i šumu u Ilincu, te Blaža *Brige* iz Jakobovih Sredica i magistra Petra iz Gudovca kojima su dopala dva selišta u Katincima ili Kaćincima.[14]

G. 1465. Margareta, udova iza pok. Ivana, literata Baranić de Belovarcz, tuži *Blaža Briga* de Iakozerdahel koji joj je oteo neke posjede. Čini se da se radi o obitelji koja potječe iz Belovara kod Moravča i o posjedu Gostović kod Vrbovca koji se tada zove i Belovarec.[15]

Od 1468-1477. *Blaž Briga* iz Jakobovih Sredica i magister Petar iz Gudovca složno i uspješno vode parnicu za posjede Kupino i Žabnica.[16]

G. 1473. kralj Matija potvrđuje *Jakobu, Martinu, Bartolu, Tomi i Dominiku*, sinovima Grgura, de Jakozerdahel, posjede *Dyancheva zela, Belublathya, Kys Megyurechye, Pleterna, Pichahege, Damianteleke* (Damjanova poljana). U sličnoj ispravi, gore rečenoj, od g. 1423. spominju se svi ovi posjedi, a u ispravi od g. 1431. Dominik i Jakob, Martinovi sinovi. Prema tome, posjedovno stanje od 1434. do 1473. nije se bitno promijenilo, braća Dominik i Jakob poživjeli su dosta godina, a u naselju Jakobovim Sredicama žive u isto vrijeme dvije plemićke feudalne obitelji.[17]

G. 1469. *Blaž Briga* tužio je Wolfganga iz Bednje zbog počinjena nasilja. O čemu se zapravo radi, nije poznato.[18]

G. 1482, 19. kolovoza, *Ivan*, sin pok. Blaža Briga de Iakozerdahel, određuje pred Čazmanskim kaptolom magistra Petra iz Gudovca, viceprotonotara regni Sclavoniae, svojim baštinikom u posjedima *Plavnica Sv. Benedikt, Jakobove Sredice, Ilinci, Kaćinci i Belowarcz* u križevačkoj županiji i *Sosomberg* (Sušobreg) u zagrebačkoj županiji, ako bi on — Ivan umro bez potomka. Kralj Matija protivio se ovakvom ugovoru-darovnici, jer je Ivan Briga osuđen od Slavonskog sabora, a njegova imanja zaplijenjena (konfiscirana). Kralj je spomenute posjede darovao Franji i Davidu iz Dubrave. Petar iz Gudovca u svoje i u ime Ivana Briga prosvjeduje protiv kraljeve darovnice kojom se daruju spomenutim ljudima iz Dubrave posjedi: Sv. Benedikt, Kaćinci, Ilinci, Jakobove Sredice i Sušobreg. Kralj nalaže Čazmanskom kaptolu da spomenutu dvojicu Dubravaca uvede u posjede Ivana Briga. Međutim, to su spriječili brojni pristalice magistra Petra. Konačno, sličan se nalog izdaje banu Blažu Magyar te plemićkim sucima križevačke i zagrebačke županije.[19]

Čini se da je poslije mnogo prepiranja uspio, inače spretan i uporan pravnik, magistar Petar iz Gudovca. Čazmanski kaptol u mjesecu siječnju 1483. izvješćuje da je po nalogu kralja Matije uveo spomenutoga Petra u posjede: Plawnicza Zenthbenedek, Ilyncz, Kathyncz, Iakozerdahel, Sosomberg et Belowarcz. Svakako je značajno, da je Blažu Briga i magistru Petru uspjelo sretno završiti parnicu za posjed Belovarec ili Gostović u svoju korist. Još iste godine 1483, 19. rujna, kralj Matija nalaže Čazmanskom kaptolu da magistra Petra uvede u sve njegove posjede. Tako su se pomirile dvije pravdoljubive osobe: kralj Matija i magistar Petar.[20]

U Jakobovim Sredicama imao je dio posjeda *Toma Briga* de Jakozerdahel. On je taj svoj posjed dao kao miraz svojoj kćeri Elizabeti koja se udala za *Blaža*, sina pok. Nikole de *Progowcz* (Prugovec kod Kloštra u Podravini). G. 1486. palatin Mirko de Zapolya nalaže Čazmanskom kaptolu da i u taj posjed uvede magistra Petra i njegova sina Stjepana.[21]

G. 1491. zagrebački biskup *Osvald* tražio je od kralja Vladislava da mu podijeli posjede. Jakozerdahel, Plavnicu Sv. Benedikt, Miletinec, Koren vrh,

Sv. Lovru, Rasinju i dr. Ne zna se što je navelo biskupa da tako nešto traži. Međutim, protiv biskupova zahtjeva prosvjedovali su rođaci Petar Bochkay de Razinya i magister Petar de Gudowcz, i to s uspjehom.[22]

G. 1496. vlasnik je posjeda u Jakobovim Sredicama *Đuro Šimunović* (Symanffy) de Jakozerdahel, starinom iz Miletinaca. On se požalio podbanovima Stjepanu Bradach de Lodomercz i Ivanu Gywlay na magistra Petra de Gwdowcz i njegova sina Stjepana što su Đurina podložnika-jobagiona *Marka Beloblaczy* sa stokom otjerali u selo (villa) Pleterna i ondje zadržali bez nade da to vrate. Iz ovoga se može zaključiti da je obitelj Šimunović zajedno s Jakobovim Sredicama posjedovala i posjed Beloblatje.[23]

Iste godine 1496. žalio se Đuro Simonfi de Jako Zerdahel i protiv nasilja u selu (villa) Lubkocz, u križevačkoj županiji (možda Lubena kod Gradeca).[24]

G. 1507. Đuro Simonfy ima u Đurđevcu 3 dima poreza, 1512. u Preseki 2 dima, 1513. ondje isto toliko, 1517. u Gornjoj Stubici 3 dima, 1517. u Preseki 2 dima, 1517. u Lipincu i Milošovcu 2 dima, 1520. u Preseki 3 (2 su opljačkana od Turaka) dima. Obitelj Simonfi imala je u isto vrijeme svoj posjed i u *Miletincu* kod Gudovca.[25]

Spomenuti Đuro, sin Petra Simonfy de Mylethynch, imao je još 1493. posjed u Miletincu, ali je želio svoje posjedovanje proširiti, pa je osumnjičen, da je sebi nasilno prisvojio dvije sesije u Katincu i dio šume u posjedu Plavnica Sv. Benedikt. Palatin Stjepan de Zapolya odredio je za to istragu, za koju ne znamo kako se završila. Te je posjede kralj Matija nekada darovao magistru Petru iz Gudovca i Blažu Briga de Jakozerdahel.[26]

G. 1502. *Stjepan* iz Gudovca, sin Petrov, daje pred Čazmanskim kaptolom *Iliji* de Bwsthyncz, provizoru jajačke tvrđe (castri Iaycza) i njegovu tastu literatu *Filipu* i *Đuri* iz Jajca posjede, koje je otac Petar dobio od kralja: *Jakozerdahel, Werh* (u Gudovcu) i *Gregoryancz*. Stjepan je to učinio radi pomirenja da bi valjda završio neki spor i parnicu.[27] Tako su Jakobove Sredice jednim dijelom poslije više godina prešle u nove ruke.

G. 1504. poslije smrti *Benedikta*, sina *Petra* de Jakozerdahel, Stjepan iz Gudovca dobio je od kralja posjed Pawloczencz. Međutim, ban Ivan Korvin 13. siječnja 1504. u Križevcima je prisilio Stjepana da se odrekne rečenoga posjeda i prepusti ga Tomi de Ezek i ženi mu Uršuli, kćeri pok. Andrije de Pawloczencz.[28] Ništa potanje ne znamo o Petru i Benediktu, ocu i sinu, kao posjednicima u Jakobovim Sredicama.

G. 1507. izbila je svađa u Jakobovim Sredicama između Ambrozija, kmeta podložnika Stjepana Gudovečkog, u kući Bartola Rathecz, kmeta podložnika Đure Bonthussowcz), i Pavla, bratića gore rečenoga literata Filipa, a svekra Elizabete, kćeri pok. *Tome Briga* de Jakozerdahel. Zbog te svađe Stjepan Gudovečki podnio je tužbu, pa su podbanovi Ljudevit de Pekher i Franjo Nelipić iz Dobre Kuće, plemićki suci Križevačke županije, proveli istragu i utvrdili krivnju optuženih. Konačni ishod parnice nije poznat.[29]

G. 1512. *Blaž de Progowcz*, gore spominjani, dao je svoj dio u posjedu Jakozerdahel u zalog Stjepanu Gudovačkome. Spor je i među njima nastao, jer je Stjepan sebi neovlašteno prisvojio neke stvari na Blaževu posjedu u Jakobovim Sredicama.[30]

G. 1513. Zerdahel i Koren, posjedi Filipa literata, gore spomenutog, imaju 15 dimova poreza. G. 1517. Zerdahel i Koren, vlasništvo Stjepana i Mirka literata, imaju 15 dimova. G. 1520. Zerdahel i Koren Mirka literata imaju 5 dimova.[31]

Poslije g. 1520. u sačuvanim i pristupačnim dokumentima Jakobove Sredice više se ne javljaju. One su vjerojatno bile više izložene turskim pljačkaškim pohodima već u trećem desetljeću XVI. stoljeća. Nalazile su se na promet-

noj cesti, bez tvrđe kao zaštite i zbjega, s lakše pokretnim stanovništvom (plemići, građani).

Magistar Petar u Gudovcu i sin mu Stjepan

Petar se rodio u *Rovišću*. Otac mu se zvao Toma de Roycha alias de Chernkowcz (Crnković), a brat *Matija*. Petar je polazio pravne nauke na nekoj inozemnoj visokoj školi i stekao naslov *magistar*. Na školovanje potakla ga činjenica što su njegovi zemljaci predijalci nekada vodili dugu i tešku borbu za svoje povlastice, a u novije vrijeme takvu su borbu imali rovišćanski građani. U toj borbi dobro im je poslužio Petar, inače notar bana Ulrika Celjskog, pa su mu oni darovali iz zahvalnosti dvije livade. Vidi se to iz isprave od 18. svibnja 1454. rovišćanskoga suca Petra Krznarića *nomine omnium civium seu hospitum de Roycha*. Tu se osobito ističe borba *in processu de libertate eorum contra regem et nonnullos magnates*.

G. 1456. 15. ožujka, kralj Ladislav darovao je Petru i njegovu bratu Matiji posjed *Gudovec* (Gudowcz alio nomine Werh et Pleterna). Taj je posjed nekada imao *Pavao* Nikolin, a kasnije (1442-1452) *Antun* de Gwdowcz koji je umro bez djece, pa je posjed dopao kralju u ruke. Po kraljevu nalogu Čazmanski kaptol uveo je Petra u gudovečki posjed, pa će se Petar od sada do smrti zvati *Petar Gudovečki* (de Gwdowcz). On je tako postao poznata i ugledna ličnost, nastojao je steći i prigrabiti sebi što više posjeda, ali glavni njegov posjed ostao je Gudovec. Gudovečki je hatar i danas u ovome kraju najprostraniji, ima 4.290 jutara. Petar se za svoga života mnogo družio s obitelji *Briga* iz Jakobovih Sredica i s *Petrom Bočkajem* iz Rasinje.[32]

Petar Gudovečki 1458. zajedno sa ženom Margaretom primio je u zalog posjed *Gerdinyancz*, vlasništvo Ladislava iz Miketinca. Primao je tako i kasnije razne zaloge u zemljištu. Ukoliko pojedini posjednici nisu mogli zalog iskupiti, Petar je postao vlasnik založenoga posjeda. To se često događalo, pa se tako Petar silno obogatio i postao najbogatiji posjednik onoga kraja. No kako s bogatstvom raste i pohlepa imati što više, Petar se upleo u razne posjedovne parnice od kojih je neke izgubio. Punih 40 godina parničio se Petar u suradnji s Blažom Briga iz Jakobovih Sredica protiv pavlinskog samostana u Strezi i tek se 1503. s pavlinima pomirio i otete im posjede vratio.[33]

Petar Gudovečki sudjelovao je 7. III. 1492. na saboru u Budimu i tu potpisao povelju kojom 63 »baruna, velikaša i plemića kraljevina Hrvatske i Slavonije« svojim potpisima i pečatima prihvaćaju tzv. požunski mir tj. pomirenje između kralja Vladislava i cara Maksimilijana (R. Horvat, Povijest Hrvatske I, Zagreb 1924, 187).

Petrov sin *Stjepan Gudovečki* pošao je očevim putem i nastojao što više povećati svoju imovinu. Oženio se s kćerkom Petra Bočkaja iz *Rasinje* koja mu je zacijelo donijela bogat miraz. Već 1495. izgrađena je *tvrđa* u Gudovcu *(castrum Gwdowch)* zbog nemirnih vremena i turskih provala *(ultimis rerum perturbationibus et Turcarum incursionibus ad castrum Gwdowch)*.[34]

G. 1493. Stjepan pokušava s tastom Petrom Bočkajem zauzeti neke posjede u *Hedrihovcu*, ali je bio spriječen prosvjedom kod Čazmanskoga kaptola.

Od 1497—1500. vodi se parnica u kojoj se Stjepan Gudovečki žali banu Ivanu Korvinu zbog nasilja i pljački protiv *Ilije Bošnjaka*, provisorem curiae castri Iaycza, zatim protiv njegova tasta *Filipa, Đure Zermegh* iz Buščinca, *Pavla Markovića* iz Miketinca, Petra Limarića iz Svištovca, Stjepana de Bykalya, Doroteje, udove Nikole iz Komarnice. Završetak parnice nije poznat.[35]

G. 1512—1513. optužen je Stjepan Gudovečki, što je sebi prisvojio posjede

Petra de Konzka: *Pongračovec i Vražja Gorica*, vinograd Kostanjevec; što je zadržao sebi povelje na taj vinograd i nije ih vratio vlasniku vinograda.[36]

G. 1515, 9. veljače, Stjepan Gudovečki, daje u zalog Ljudevitu de Pekker dio posjeda *Aladariovec* za svotu od 150 forinti. Ukoliko do 24. II. 1515. ne bi zalog iskupio, za tu istu svotu bit će založen i posjed Plavnica Sv. Benedikt.[37]

G. 1517. Stjepan Gudovečki, vjerojatno zbog dugova, namjerava »darivati« 6 kmetskih sesija u posjedu *Donje i Gornje Orešje* Petru Lacoiću de Laczowelcz. Stjepanove kćeri *Elizabeta i Ana* prosvjeduju pred Zagrebačkim kaptolom protiv namjeravane očeve darovnice smatrajući se oštećenim zbog očeva lošega gospodarenja.[38]

G. 1518. Stjepan Gudovečki prosvjeduje kod Zagrebačkoga kaptola zbog pokušaja kanonika *magistra Ivana* de Megwreche da sebe i svog brata uvede u posjedovanje *trgovišta Gudovec* (oppidum Gwdowcz). Vjerojatno da je trgovište, neovisno o gospoštiji Gudovec, davalo dobre prihode koje vlastelin Stjepan nije htio izgubiti.[39]

Zanimljivo je da je 1492. kralj Vladislav naložio Čazmanskom kaptolu da uvede *Petra Bočkaja* u posjedovanje *kaštela* (in dominium castellorum) *Gudowcz et Oresya*. Petar je bio Stjepanov tast, pa se valjda radilo o nekom zalogu.[40]

Zanimljivo je i to da *župa sv. Petra* u Gudovcu ima 1452. svoje kmetove (coloni), a 1505. dva patrona-kolatora: Stjepana Gudovečkog i *Pavla Markovića* iz Miketinca koji je valjda posjedovao dio posjeda Gudovec.[41]

U poreskom popisu na početku XVI. stoljeća zabilježeno je da Stjepan Gudovečki na svojoj gospoštiji Gudovec i ostalim pripadajućim posjedima ima 1507. 100 *dimova*, 1513. 64, 1517. 75, 1520. 80 dimova. U isto vrijeme župnik u Gudovcu ima 1495. 2 dima, 1507. 2 dima, 1517. ovdašnji prebendar 1 dim. Ne može se pouzdano definirati sadržaj dima.[42]

Misli se da je *dimnica* daća koju plaćaju slobodni ljudi neplemići hrv. ug. kralju. To je primitivan oblik poreza na jednu nastanjenu kuću (dohodarina). Plaća se u naravi i u gotovu novcu. Ovaj porez dokazuje neposrednu podređenost slobodnjaka kralju.

G. *1543.* gospoštija Gudovec plaća daću na 70 dimova. Tada su nastanjene gospoštije: Rovišće, Konjska, Međurečje, Cirkvena, a nisu nastanjeni Ivanić, Moslavina. Međutim, *1554.* u poreskom popisu ne spominju se više sela i gospoštije koje su Turci uništili (Gudovec, Rovišće, Cirkvena, Hagenj.)[43]

Grad-tvrđa (castrum) Gudovec se nalazio 200 metara sjeveroistočno od današnje kapele u Gudovcu, a 50 metara zapadno od potoka Plavnice. Prema opisu Božidara Gerića, grad je bio smješten na centralnom uzvišenju, promjera 47 metara, a okruživala su ga tri koncentrična niza nasipa i jaraka s obrambenim linijama, koje su bile pojačane kulama na obližnjim uzvisinama.[44]

Najstariji poznati feudalni gospodar u Gudovcu bio je gore spomenuti Pavao de Gudoucz. On je 1426. uveden kao suvlasnik, uz druge plemiće, (Đuro iz Štefanovca kod Sv. Petra Čvrsteca, Matej Briga, Mirko iz Klokočevca) u posjede *Klokočevec, Plavnica (Sv. Benedikt). Oliverh* (dio Gudovca). Sve ovo baštinili su kasnije Petar i Stjepan Gudovečki, otac i sin.[45]

Kao što smo vidjeli, oni su kao feudalni gospodari u Gudovcu stekli veći broj posjeda i tako unaprijedili i samo naselje Gudovec. Njihovom zaslugom ovdje je stvoreno trgovište s trgovcima i obrtnicima koji su se vjerojatno ovamo doselili iz Jakobovih Sredica. One očito na kraju XV. stoljeća gube na važnosti. Kad se turska pogibao sve više približavala ovome kraju, otac i sin jednako su se brinuli da se u Gudovcu izgradi tvrđa za obranu.

Na temelju svega iznesenoga možemo slobodno kazati da su današnjem gradu Bjelovaru prethodila u kasnom srednjem vijeku dva naselja, najprije

Jakobove Sredice, a kasnije Gudovec. Ovisilo je to o prilikama onoga vremena i mjesta, i posebno o ličnosti magistra Petra koji je bio »viceprothonotarius regni Sclavoniae« i »vicarius temporalis episcopatus Zagrabiensis.« Poslije turskog pustošenja ime se Gudovec još dugo pamti i bilježi na zemljopisnim kartama XVII. stoljeća.

Ostala naselja u okolici

Klokočevec se spominje g. 1262; 1334. župa; 1424, 1426. Ivan i Nikola su vlastelini; 1478. Petar Gudovečki; 1495. Franjo ima 4 dima, župnik 3 d.; 1513. Jose Tersek ima 5 dimova, župnik 1 dim; 1517. Jose Tersek ima 4 dima, župnik 1 dim, Ivan Sampwzych 5 dimova, ud. Čavlovina 2 dima. Sačuvane su ruševine utvrđenog plemićkog dvorca.

Plavnica (Sv. Benedikt) ima župsku crkvu sv. Benedikta, pa se naselje po njoj često piše »Sv. Benedikt«, za razliku od druge Plavnice tj. Gornje Plavnice gdje je bila župska crkva sv. Martina. Vlastelin je 1422. Stjepan; 1517. župnik ima 2 dima. Plavnice su vjerojatno tada uključene u gospoštiju Gudovec.

Koren (Korenovo) ima 1334. župsku crkvu sv. Marije. Vlastelini: 1449. Elizabeta, ud. iza pok. Antuna literata i sin joj Ladislav; 1461. Ladislav Antunov; 1494. Mihael Horvatić ima 2 dima, Benedikt Powsych 7 dimova; *1507.* Gašpar Hwzar ima 3 dima, župnik 1 dim; *1513.* udova Ladislava Alchy 3 dima, Detrik 4 dima, Toma literat 6 dimova; *1517.* 4 plemića imaju zajedno 10 dimova; g. 1520. Toma literat ima 5 dimova, Gwrko 2 dima.

Miletinec je zauvijek nestalo naselje, a nalazilo se zapadno od Gudovca prema potoku Velika. Vlastelini: 1390. Martin Ivanov, 1395. isti Martin, 1400. Stjepan Dimitrijev, 1407. Đuro i Matej (Martinovi sinovi prozvani Buga de Myletynch), 1439. Ladislav, 1451. Petar, Janko i Matija Briga, Juraj Šimunović, 1457. Đuro Matijin Briga, 1464. isti, 1465. isti Đuro i Ivan Dobičak, 1468. Antun Kopšić i Matija Brzorad, 1469. Đuro Šimunović oteo zemlju Đure Briga, 1478. Đuro Ivanušić i Klement (palatinovi izaslanici u parnici), 1493. Đuro Petrov Simonfy (Šimunović), Andrija i Ivan (kraljevi izaslanici kod uvođenja u posjed). G. 1501. spominje se u Miletincu župa B. D. Marije sa župnikom Matejem. G. 1505. Pavao Marković patronsku ili kolatorsku službu vrši u župi Gudovec.

U popisu poreza g. *1495.* spominju se ovi posjednici u Miletincu: Andrija Simonfyw ima 5 dimova, Đuro Fiksarić 3, Nikola Zerketh 2, Klement 2, Mihael literat 1, Mihael Morws 2, Ivan Zermek 1, Mikloš župnik 3, Ladislav Dombičak 2 dima, Petar Draneth, plemićki sudac, 5 dimova. — *1513.* Grgur Sekira 5 dimova, Nikola Vicetić 1, Nikola Osel 2, Keleminca 2, Ivan Keleminčić 2, Đuro Grečić 1, Ivan Zrakar 4, Ivan Simonfy 1, Đuro Zekel 1, Zulica 1, Petar Svaštić 1, Ivan Svaštić 1, Ivan Zenek 1, Benedikt Drogh 1, ud. Ilije Bošnjak (s Aladariovcem) 21, Stjepan Bradač 1, Dobičjak (s Komarnicom) 12, ud. Petra Dobičjak 2, Đuro Golec 1, Ladislav Krečnjević 4, Ivan Krenjtić 1 dim.

Na temelju popisa poreza može se zaključiti da je naselje Miletinec imalo g. 1495. 9 posjednika-plemića koji su zajedno plaćali 21 dim poreza; 1513. 19 posjednika s 43 dima; 1517. 19 posjednika s 45 dimova. To su uglavnom jednoselišni plemići. Koji imaju više od 1-2 dima, imaju to zato što drže još i neki veći posjed izvan Miletinca. Postoji svakako sličnost između ovdašnjih jednoselišnih plemića te kalničkih plemića-šljivara i rovišćanskih predijalaca. Za turskih ratova ovdašnje je malo plemstvo izginulo ili se preselilo u sigurnije krajeve, pa je tako s Miletincem nestalo i stanovništvo i samo ime.[46]

G. 1423. spominje se prvi put u dokumentima ime feudalnoga posjeda **Beloblatye** na mjestu današnjega Bjelovara. Taj je posjed pripadao gospoštiji i trgovištu Jakobovim Sredicama koje odgovaraju današnjim Velikim i Malim Sredicama.

G. 1430. spominje se Ladislav de **Belawar** uz župsku crkvu BMV de Falcos u vesprimskoj biskupiji. Ovo nema veze s našim Bjelovarom.[47] 1446, 1512, 1542. spominje se naselje Belovar na cesti Sesvete — Zelina. Postoji i danas, nema veze s našim Bjelovarom.[48]

G. 1673. na Glavačevoj geografskoj karti zabilježeno je ime izvidnice (vigilia) Belovacz što odgovara današnjem Bjelovaru.[49]

G. 1704. katolička župa Veliko Trojstvo zove se drugim imenom **Bjeloblacka** jer se nalazi na istoimenom potoku. Međutim, novonastala sela Klokočevac i Bjeloblacka (Bjelovac, Bjelovar) pripala su župi sv. Magdalene u Gornjim Plavnicama ili Kapeli.

G. 1756. počinju se graditi u Bjelovaru zgrade za vojnu krajinu.

G. 1758. nastanili su se ovdje pukovnici Križevačke i Đurđevačke pukovnije sa svojim stožerima.

G. 1761. dolaze u Bjelovar pijaristi Česi, braća Hubert i Ignacije Diviš, koji ovdje otvaraju školu u vezi s vojnom upravom.

G. 1769. pijaristi vrše neke dušobrižničke poslove s odobrenjem kapelskoga župnika.

G. 1772. osnovana je župa u Bjelovaru. Uprava župe povjerena je pijaritima. Oni je tu vrše do 1790.[50]

* * *

Ovim završavam svoje kratko opisivanje povijesnih početaka grada Bjelovara. Ostavljam mlađima zadaću da što bolje prouče dokumente još neobjavljene, bečkih i drugih arhiva i što više osvijetle tamnu stariju povijest bjelovarskog kraja. Novija arhivska građa, nastala u XVIII. i XIX. stoljeću u samome gradu Bjelovaru, ponajviše je uništena. Zato je izučavanje ovdašnje povijesti tako otežano. I ona se mora izučavati podalje od Bjelovara, i to u Zagrebu, Beču, Štaj. Gracu i Budimpešti.[51]

BILJEŠKE

1. Dočkal Kamilo, Srednjovjekovna naselja oko Streze, Starine JAZU, knj. 46, str. 145—202. — Buturac Josip, Povijest Rimokatoličke župe Bjelovar, 1970. — Buturac Josip, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, knj 59, 70—80.
2. Buturac Josip, Rovišće, 1975, 14.
3. Stipišić-Šamašalović, Isprave u Arhivu JAZU, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2—5, br. 1338, 1351, 1353.
4. Ondje, br. 1389.
5. Dočkal, 167.
6. Isprav e JAZU br. 1655.
7. Ondje br. 1806.
8. Ondje br. 1896.

19. Ondje br. 2224.
10. Ondje br. 2268. — Dočkal, 155.
11. Ondje br. 2357, 2368, 2390.
12. Ondje br. 2488.
13. Kaptolski arhiv Zagreb, ACA 124 br. 27.
14. Isprave JAZU br. 1463. — Dočkal, 151.
15. Isprave JAZU br. 2562, 2575. — Buturac Josip, Vrbovec, 1984, 161.
16. Isprave JAZU br. 2651, 2652, 2730, 2834—2838.
17. Ondje br. 2772.
18. Ondje br. 2687.
19. Ondje br. 2976, 2977, 2978.
20. Ondje br. 2987, 2996.
21. Ondje br. 3059, 3065, 3872.
22. Ondje br. 3166, 3177.
23. Ondje br. 3356.
24. Ondje br. 3365.
25. J. Adamček-I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976, 31, 49, 54, 80, 89, 100, 123.
26. Isprave JAZU, br. 3248.
27. Ondje 3625.
28. Ondje 3698.
29. Ondje br. 3872.
30. Ondje br. 4017.
31. Popisi 61, 96, 129.
32. Dočkal, 158. — Buturac, Rovišće, 39—42. — Isprave JAZU br. 2031, 2134, 2206, 2271, 2314, 2315, 2338, 2565.
33. Ondje br. 2402, 2553, 2671, 2681, 2929, 3027, 3252, 3314, 3317, 3435. — Dočkal, 158—162.
34. Isprave JAZU br. 3308.
35. Ondje br. 3227, 3401, 3437, 3525, 3526, 3533, 3534, 3536.
36. Ondje br. 4025, 4069, 4075.
37. Ondje br. 4153.
38. Ondje br. 4292.
39. Ondje br. 4337.
40. Ondje br. 3177.
41. Ondje br. 2206, 3771.
42. Popisi str. XIX, 13, 29, 61, 96, 130.
43. Paičić Stjepan, Moslavina i okolina, Zbornik Moslavine, Kutina 1968, str. 34—35.
44. Blažeković Stjepan, Bjelovar, 1985, 318.
45. Isprave JAZU br. 1722.
46. Ondje, vidi podatke po godinama! — Potpisi 13, 28, 29, 61, 62, 96, 129, 130. — Dočkal, 150, 158—162, 174, 175, 183.
47. Lukcsics Pavao, Diplomata pontificum saec. XV. tom. I br. 1352. — Bösendorfer Josip, Crtice iz Slavonske povijesti, Osijek 1910, 5.
48. Dobronić Ljerka, Po starom Moravču, Zagreb 1979, 113, 132. — Isprave JAZU br. 2074, 4030, 4715.
49. Glavač Stjepan, Zemljovid Hrvatske iz god. 1673, Sarajevo 1937.
50. Buturac Josip, Povijest RKT župe Bjelovar, 10—17.
51. Buturac Josip, Starije — bolje osvijetliti! Neke zamjerke monografiji »Bjelovar« autora Stjepana Blažekovića, Bjelovarski list 25. X. 1985. str. 7.

Od školskih priredaba do operne scene

(Razgovor s Verom Grozaj)

Htio bih, cijenjena gospođo, ponajprije reći ovo: istinska nam je čast što će u našoj reviji biti objavljen razgovor s vama kojoj je ime zlatnim slovima upisano u noviju povijest hrvatske opere. Bio sam i sâm svjedokom mnogih vaših sjajnih uspjeha i rado se sjećam kako sam vam — da navedem samo jedan doživljaj — s đačke galerije zajedno sa svima oko sebe oduševljeno aplaudirao nakon bravurozno izvedene poznate Michaeline arije (u Bizetovoj operi »Carmen«); taj ste simpatični lik oživotvorili s toliko topline i s takvim skladom pjevanja i glume da je do danas ostao neizbrisivo prisutan u sjećanju

G. Bizet: »Carmen«
(Michaela: Vera Grozaj, don José: Josip Gostić)

svih vaših štovalaca. I u svim drugim brojnim svojim ulogama uvijek ste bili izuzetno neposredni i svagda se osjetilo da pjevate iz duše i srca. A sada dozvolite da otpočnemo s razgovorom na koji ste tako susretljivo pristali. Slažete se, vjerujem, sa starom i poznatom istinom da su djetinjstvo i roditeljski dom presudni činioci u formiranju svakog čovjeka. Biste li nam rekli barem nešto iz tog perioda svoga života?

Rođena sam u Sisku, ali sam zagorsko-ličkog roda. Otac Maks (pekarski obrtnik) bio je iz Krapinskih Toplica a majka Terezija r. Pavlović porijeklom iz Jezerana. Rodila sam se i rasla u mnogočlanoj obitelji. U kući smo imali klavir i dok bi koja od starijih sestara svirala, ja bih stalno stajala kraj klavira, slušala svirku i pjevušila. Tata je jednom rekao: »Ova naša Vera ne bu nikakva domačica, ona bu pjevačica.« Kao dijete i djevojče sudjelovala sam vrlo često u školskim i društvenim priredbama, pogotovu ako je trebalo nešto otpjevati. Bila sam članica pjevačkog zbora sisačke gimnazije, kojim je ravnao agilni Franjo Medřicky. Kod gospođe Ljube Meof u Sisku učila sam klavir, znala je da volim pjevati, dopao joj se moj glas i odvela me u Zagreb profesorici Mariji Kostrenčić. Bila sam tada u VI. razredu gimnazije. Poznata ova pedagoškinja savjetovala mi je da završim gimnaziju a onda neka joj se ponovno javim. Poslušala sam je. Nakon mature u Sisku (gdje mi je profesorom bio i Mate Hraste, filolog i kasnije sveučilišni profesor) upisala sam se na zagrebački Konzervatorij. U klasi profesorice Kostrenčić studirala sam solo-pjevanje. Kolegici Đurđi Milinković i meni ona je u proljeće 1934. godine — dok smo obje bile još studentice — ishodila audiciju u kazalištu. Pjevale smo pred

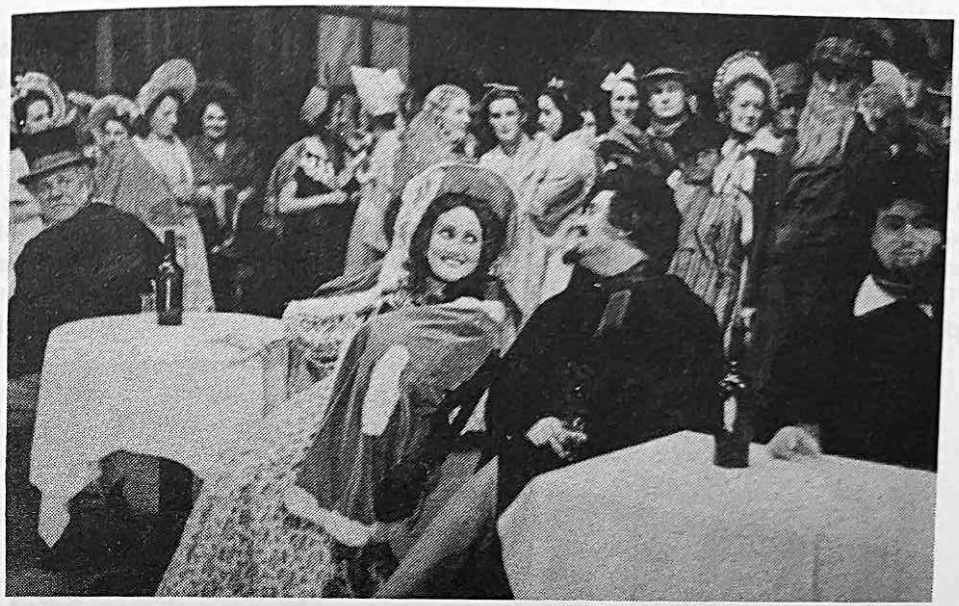

G. Puccini: »La Bohème«
(U prvom planu — s lijeva na desno — Ivo Oberski, Vera Grozaj, Dragutin Šoštarko i Gustav Remec)

ondašnjim direktorom opere Krešimirom Baranovićem, dirigentom Oskarom Jozefovićem i još nekima. Bili su s nama zadovoljni i stavili nas na popis »pomoćnih sila«. Kazalište, naime, nije imalo dovoljno sredstava da sve potrebne soliste uzme u »stalni radni odnos«, nego je pojedine uloge povjeravalo — uz honorar po predstavi — pjevačicama i pjevačima sa spomenutog popisa. Tako je već na jesen te godine zatrebala pjevačica za ulogu paža Stephana u Gounodovoj operi »Romeo i Julija«. Izabrali su mene i to je bio moj début. I danas još žalim što nemam nikakve fotografije s te predstave. Osim solo-pjevanja diplomirala sam na zagrebačkom Konzervatoriju i pedagoški smjer.

Zašto?

Radi toga da se po završetku studija lakše zaposlim. Nisam bila imućna. Za vrijeme studija pomagali su me jedna tetka i tetak, no dio potrebnog novca morala sam i sama namaknuti. Mnogo su mi u tom pogledu značili honorari za nastupe na Radio-Zagrebu (izvođače je birao muzički urednik prof. Miroslav Spiller) kao i za nastupe na pojedinim koncertima. Nisam se, međutim, nikad nudila niti nametala — zvali su me.

Ipak ste se uspjeli zaposliti kao operna pjevačica...

Premda sam u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu kontinuirano nastupala od 1934. godine, stalni angažman dobila sam tek negdje 1940. Do tada plaćali su me na različite načine. Neko sam vrijeme čak — po aranžmanu između kazališta i prosvjetnih vlasti — bila na »platnoj listi« gimnazije na Katarinskom trgu u Zagrebu...

Vaš repertoar bio je obiman.

Pravo polje moga rada bile su lirske uloge. Michaelu pjevala sam 25 godina; toliko i Musettu u Puccinijevoj operi »La Bohème«. U toj sam operi nastupala i kao Mimi. U Gotovčevu »Eri« bila sam na zagrebačkoj pozornici treća po redu Đula: na praizvedbi pjevala je tu partiju Gita Đuranec, naslijedila ju je Nada Tončić a onda je ta zahvalna uloga dodijeljena i meni. Posebno sam rado pjevala Liu u Puccinijevoj operi »Turandot« i Jelenu u »Zrinskom«, zatim dvije Marice: u »Prodanoj nevjesti« i »Ivici i Marici«. Sudjelovala sam (kao Cila) u obnovljenim izvedbama Odakove na muzičkom folkloru bazirane opere »Dorica pleše«. Od kasnijih uloga vrlo mi je draga bila Monica

Jakov Gotovac s izvođačima svoga »Ere s onoga svijeta«
(Desno su od njega Noni Žunec, Vera Grozaj i Tomislav Neralić a lijevo Anka Jelačić i Milivoj Kučić)

u Menottijevu »Mediju«. Pjevala sam još Zorku u »Porinu«, Drenku u Dobronićevu »Goranu«, Euridiku u »Orfeju«, Marzellinu u »Fideliju«, Nanettu u »Falstaffu«, Laurettu u Puccinijevoj operi »Gianni Schicchi« i dr. Moram, dakako, spomenuti i svoje »Hosenrollen« (tj. uloge muškaraca): osim već navedenog paža Stephana u »Romeu i Juliji« to su još Oskar u »Krabuljnom plesu«, Cherubin u »Figarovu piru«, Siebel u »Faustu« i carević Fjodor u »Borisu Godunovu«. Školovala sam se za koloraturnu sopranisticu, ali u čitavoj svojoj karijeri pjevala sam svega dvije-tri koloraturne uloge.

S kojim ste dirigentima najuspješnije surađivali?

Sa svima sam se dobro slagala, svaki je na svoj način pomogao mome razvoju i svih se rado sjećam: Oskara Jozefovića (bio je prvi

moj dirigent), Krešimira Baranovića, Milana Sachsa (vrlo strog — rijetko bi kada izrekao pohvalu — ali perfektan muzičar), Lovre Matačića, Jakova Gotovca, Borisa Papandopula, Rade Ivellija, Đorđa Vaića, Berislava Klobučara, Milana Horvata, Demetrija Žebrea, Same Hubada, Nikše Bareze...

Sjećate li se rado i redateljâ?

Kako ne! Tko bi zaboravio Margaretu Froman, Gavellu (»Carmen« i »Turandot«), Strozzija, Rabadana, Foteza, Habuneka, Spaića...

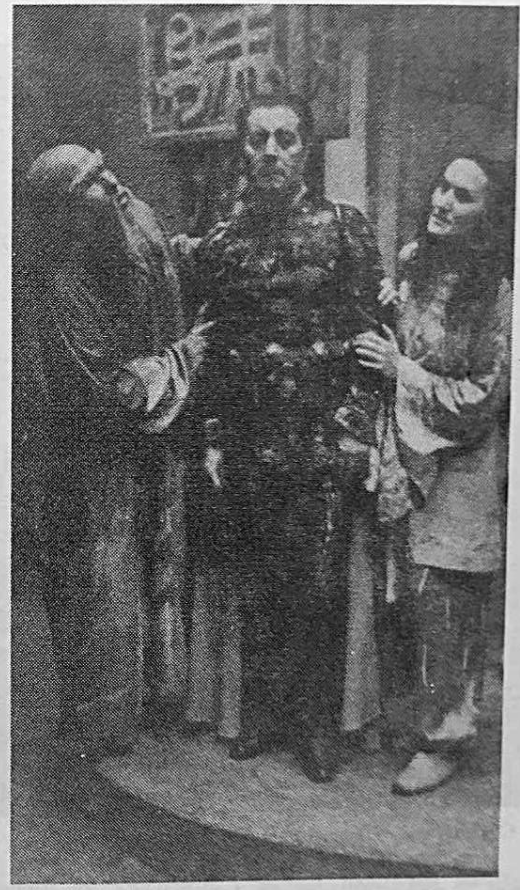

G. Puccini: »Turandot«
(S desna na lijevo: Vera Grozaj, Pavao Marion Vlahović, Tomislav Neralić)

A partnericâ i partnerâ?

Od sveg srca rado. Bilo ih je mnogo. Kakvi divni pjevači i dragi ljudi! Željela bih reći i to da su tadašnji epizodisti zagrebačke Opere bili vrlo muzikalni a isticali su se i sjajnom glumom.

Kako je bilo s gostovanjima?

Ona su uvijek korisna. Nastupajući pred drugom publikom i u

drugoj sredini operni kolektiv (a i pojedini pjevač) lakše provjeri svoje domete. Sa zagrebačkom Operom gostovala sam i u zemlji i u inozemstvu (Beč, Napulj, Berlin, Amsterdam, Utrecht).

Mnogi naši operni pjevači otišli su u tuđinu i tamo — u povoljnim uvjetima — ostvarili blistavu karijeru...

Malo je nedostajalo pa da i ja pođem u svijet. Predstavnik nekog kazališta iz Švicarske došao je svojevremeno, tražeći pjevače, i u Zagreb. Lela Trbuhović, Zlatko Šir i ja pjevali smo pred njim i sve nas je akceptirao. Lela je i otišla, a Zlatko i ja zbog ratnih smo se prilika predomislili.

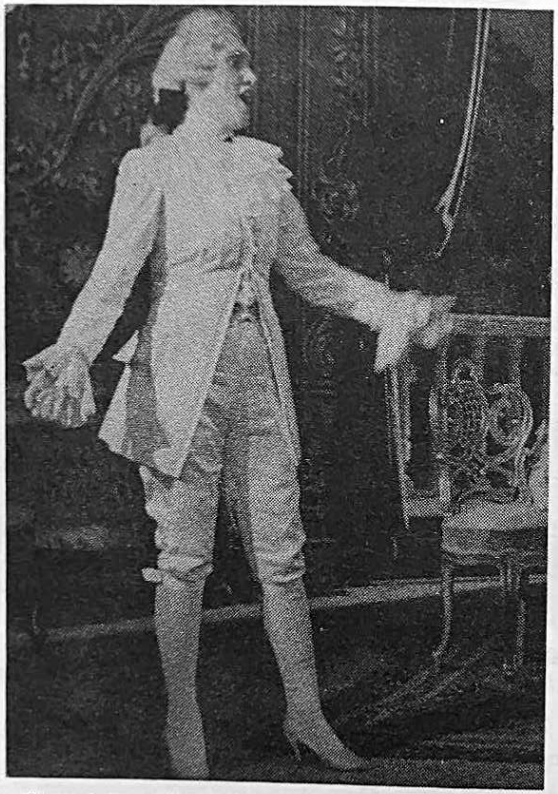

Vera Grozaj kao Cherubin u Mozartovu »Figarovu piru«

Neki se glumci i pjevači tuže na kritiku...

Ja joj nemam što zamjeriti. O mojim ostvarenjima pisali su (uglavnom pohvalno) Lujo Šafranek Kavić, Božidar Širola, Stanislav Stražnicki, Ciprin, Milan Majer, Antun Dobronić, Ivan Brkanović, Nenad Turkalj i dr. Onima od njih koji su me kao početnicu upozorili u svojim osvrtima na izvjesne nedostatke — naročito sam zahvalna. Uvijek sam se trudila da budem sve bolja pa sam za cijele karijere bila pod stručnim nadzorom. Odlazila sam »na provjeru« profesorici Kostrenčić a nakon njezine smrti nad mojim je pjevanjem bdjela prof. Marija

... i kao Siebel u Gounodovu »Faustu«

Frankl-Borčić (jedno se vrijeme i sama aktivno bavila opernim pjevanjem te smo i nastupale zajedno). Glumačkom dijelu svoga posla također sam poklanjala dolično pažnju.

Meni se posebno zanimljivom čini jedna kritika koja se odnosi na nosivost vašega glasa. Na opernom festivalu u Puli nastupili ste kao Marzellina u »Fideliju« i tada je Ferdo Pomykalo napisao da je Vera Grozaj »djelovala muzički i glasovno vrlo dobro i ugodno«. I dalje: »Taj inače nježni lirski sopran ispunjao je prostor Arene u potpunosti.« U osvrtima na gostovanje zagrebačke Opere u Berlinu (Istočnom) ta-

mošnja vas je kritika obasula pohvalama: »plemenita Michaela Vere Grozaj«, »ukras ansambla«, »lirski sopran koji osvaja velikom pjevačkom kulturom«...

Da, zaista su tako pisali. Bila sam sretna što sam i ja pridonijela tom uspjehu hrvatske operne umjetnosti u svijetu.

Opernom umjetniku mora da je drago i ugodno kad doživi ovacije razdragane publike i priznanje stručne kritike. No put do takvih rezultata jamačno nije lak...

Vera Grozaj i Gustav Remec u Odakovoj operi »Dorica pleše«

Stvarno nije. I naš je privatni život stalno podvrgnut određenom režimu: ne smiješ ni pojesti ni popiti što bi i koliko bi htio, na svakom koraku moraš misliti na svoje zdravlje, pogotovu čuvati grlo, neprestano strepiš da ne oboliš, da na predstavi ne »skiksaš«... A tek pripreme za novu operu! Valja se najprije upoznati s njezinim sadržajem, zatim s karakterom lika koji ćeš interpretirati i s njegovim odnosima prema drugim likovima, onda naučiti tekst (ne samo »svoga« lika nego i ostalih). Slijedi tada »glazbeni dio« posla: uvježbavanje

pjevanja. Najprije kod kuće, obično uz pomoć klavira (i samo u određeno vrijeme da ne ometaš dnevni ili noćni počinak susjedâ), potom u kazalištu rad s korepetitorom, sjedeći pjevački pokusi (uz klavir) s dirigentom, pa pokusi s orkestrom, mizanscena s redateljem, »generalka«... »Napet« je to i naporan posao i za njegov je uspješan ishod uz nadarenost, muzikalnost, znanje i discipliniranost potrebno i vrlo mnogo — živaca.

Pojavljivali ste se, kako već rekoste, i na koncertnom podiju.

Mojim prvim koncertnim nastupom može se u neku ruku smatrati sudjelovanje na priredbi Gimnazijskog podmlatka Crvenog križa u Si-

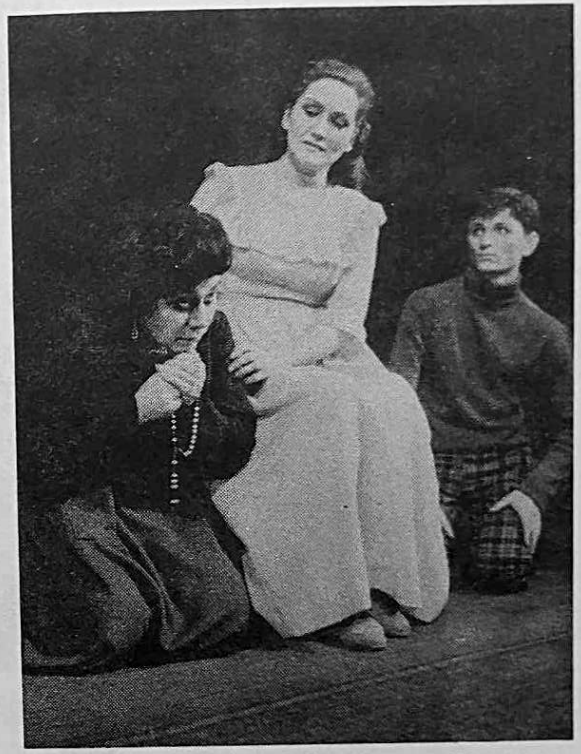

S Marijanom Radev i Mladenom Jagaštom u Menottijevu »Mediju«

sku 7. svibnja 1927. Mješoviti je školski pjevački zbor izveo tada i rusku narodnu pjesmu »Krasnij sarafan«; ja sam pjevala dionicu za sopran solo. Od svojih koncertnih nastupa u Zagrebu spominjem npr. onaj s Ćirilo-metodskim korom (pod ravnanjem Borisa Komarevskog), uza Zagrebačku filharmoniju i druge soliste sudjelovala sam u izvedbi Mozartove Mise i Requiema (dirigirao je Lovro Matačić), u prvim poratnim godinama pjevala sam na brojnim koncertima što su ih zagrebački glazbeni umjetnici priređivali za radnička odmarališta duž jadranske obale a kasnije sam punih dvadeset godina nastupala diljem naše zemlje na priredbama za Muzičku omladinu.

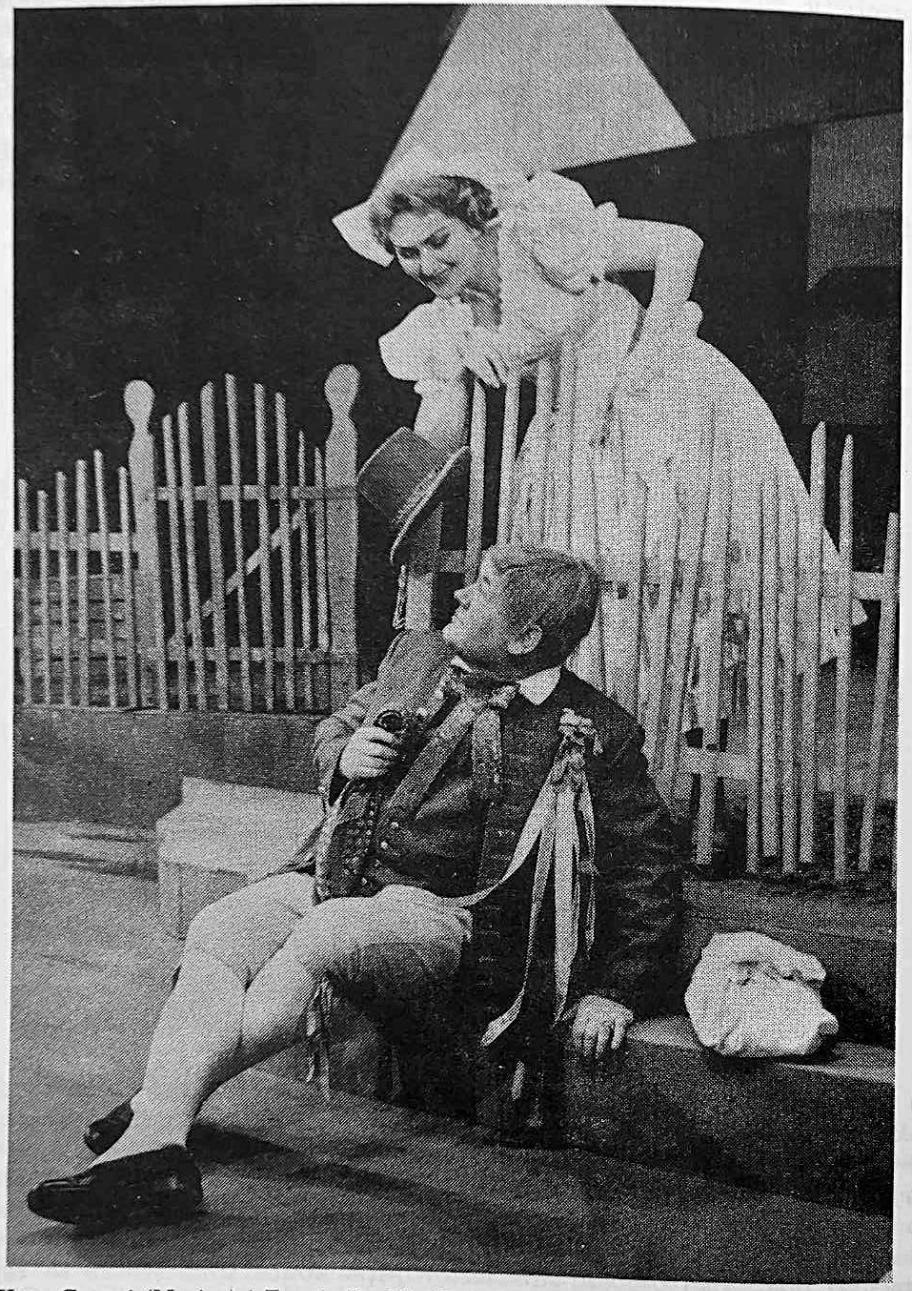

Vera Grozaj (Marica) i Franjo Paulik (Vašek) u Smetaninoj »Prodanoj nevjesti«

Za dugogodišnji i zapaženi svoj umjetnički rad vi ste, kao što znamo, zasluženo dobili dva ugledna priznanja.

Bila je to Nagrada grada Zagreba za 1959. godinu, dodijeljena mi za ulogu Michaele, i 1965. godine Nagrada »Milka Trnina« za ulogu Marice u »Prodanoj nevjesti«. Te sam godine u toj ulozi proslavila 30-godišnjicu svoga rada i zapravo se službeno oprostila s kazalištem. Drugi je oproštaj bio u mom rodnom Sisku: tamo smo na otvorenom davali »Eru s onoga svijeta« — interpretirala sam Đulu. 25. prosinca 1965. posljednji sam put nastupila na pozornici gdje je započeo i do mirovine se bez prekida odvijao moj umjetnički rad. Pjevala sam Michaelu. Na toj je predstavi prvi put kao Carmen nastupila (prije odlaska na Metropolitan-operu) Ruža Pospiš-Baldani. Sjetila sam se tada da je prva Carmen uz koju sam ja pjevala Michaelu bila proslavljena Ančica Mitrović.

I tako ste, dakle, već dvadeset godina u mirovini...

Bome da. Nikad mi nije dosadno. Posla i dužnosti toliko da jedva stignem sve posvršavati. Operna i koncertna zbivanja u našem gradu pratim redovito. Dospijem ponekad poslušati i snimke pjevanja svojih kolegica i same sebe. A onda navru uspomene...

Šta biste iz bogatog svoga iskustva poručili mladim našim opernim umjetnicima?

Ono što sam u jednoj prilici već rekla: bez ljubavi i odricanja nema umjetnosti.

Hvala vam, gospođo Grozaj, na ovom ugodnom razgovoru, još veća hvala na tolikim užicima kojima ste nas darivali s pozornice, služilo vas i nadalje krepko zdravlje a vaš savjestan, predan i odgovoran odnos prema umjetničkim zadacima kojim ste se za svog radnog vijeka uvijek odlikovali bio primjerom i nadahnućem sadašnjim i budućim generacijama naših opernih pjevača.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Miroslav MAJNARIĆ

Daska

Nekom fali daska u glavi, a kuća mu čitava od dasaka, drugi ima glavu u redu, a na kući mu fale daske. Dođeš nekom, a on kao da je progutao dasku: gleda te s visoka tako ukočen, stravično ozbiljan. Jasno, kad mu je daska u jetrima. Onaj, pak, tvrd je kao daska, puca ali se ne savija.

Po dasci stola možeš fino lupati šakom, ali ti se preporuča da to radiš isključivo kod kuće i to kad si sam, a ne bi se dobro proveo da to radiš u mesnici ili birtiji, u nekoj ustanovi ili pred šefom. Međutim, ne osjeća se velika razlika ako te udari po glavi jelova ili bukova daska, tek je malo otmjenije kad te odalami stara hrastovina. Uglavnom, nije joj ugodno (razumije se: glavi).

Kad padneš, slučajno, u vodu i ona ti dođe do grla, prvo se hvataš za bilo kakvu dasku, ako je ima u blizini, a nećeš se hvatati, recimo, za vezu, bakšiš ili plavu kuvertu, jer ti u ovoj zgodi od njih slaba korist.

Daska te prati dok si živ, tek razlika je u kvaliteti, jer netko ima posla s glatkom, finom daskom, a drugi tvrdu struže. Na daski stojiš, na njoj i spavaš, jedeš, i radiš razne stvari. Drukčija je daska u gradu, druga na selu, a najdeblja od direktorskog stola. Kad nije druge, spava se s daskom pod glavom, pa nekima zato ostane drvena.

Jedni preskaču daske kad hoće nekamo nepozvani ući, a drugi opet kad žele iz neke gostoljubive kuće izaći, a ne puštaju ih kroz vrata. Naslonjeni na prozorsku dasku gledamo lijevo, desno u život. Kroz pukotinu daske slatko se gleda, ali je nekako zgodnije, a i potrebnije, ipak gledati kroz dinar.

Daske mjeriš kao i automobile na kubike, a zajedničko im je ono famozno »gas do daske«.

Kad nema mosta, daska služi kao brvno i što se više savija to ti je draža dok si na njoj. U prostoj kući nude ti dasku da na nju sjedneš, a u finoj se bolje brinu za sjedalicu. Može se dogoditi da udariš tako zgodno glavom o dasku pa da ugledaš sve zvijezde. Toga dana ne trebaš onda ići u kino da ih tamo gledaš.

Kao mlad derao si daske u školi ili tko zna gdje, a sad, u zaslužnoj mirovini, dereš ih katkad na klupi u parku i s kolegom mlatiš praznu slamu.

Od dasaka praviš ogradu oko vile, a isto tako i oko kolibe da sačuvaš svoju imovinu. Daska u zatvoru, daska u ambulanti i u čekaonici, na njoj mijesiš kruh svagdanji i na njoj ga jedeš i još mnogo dasaka na ovome svijetu. Na kraju te stave u daske određene kvalitete, već prema želji, više ili manje ukrašene. Pa bolje i to nego da te s obične daske istresu direktno u jamu.

Kritike na Znanstveni skup o Kuhaču

U povodu 150-obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača održan je u Zagrebu od 20—21. studenog 1984. znanstveni skup posvećen životu i djelu ovog istaknutog hrvatskog melografa, etnomuzikologa, glazbenog pisca, pedagoga i skladatelja u organizaciji JAZU iz Zagreba.

Radovi sa znanstvenog skupa objavljeni su u Zborniku, kojemu je izdavač Razred za muzičku umjetnost JAZU i Muzikološki zavod muzičke akademije Zagreb. Zbornik je uredio dr. Jerko Bezić pa su sada svi materijali dostupni zainteresiranim čitateljima i stručnjacima. Nema nikakve sumnje da je organiziranje skupa i objava Zbornika čin za svaku pohvalu, kao i to da su život i djelo Franje Ksavera Kuhača dobili novo osvjetlenje. Sa zadovoljstvom možemo stoga govoriti o prilogu što ga je skup dao proučavanju značajnog imena i poglavlja hrvatske glazbene prošlosti. Dvadeset i jedan autor i njihov rad tiskan u Zborniku nisu dokaz samo prigodnog pijeteta nego i živog muzikološkog interesa za Kuhača. Dakako, izražavajući svoje zadovoljstvo doličnom obilježavanju značajne godišnjice, pojavom Zbornika i cjelokupnim pozitivnim prilogom Skupa i objavljene edicije, ne možemo prešutjeti neizbježne kritičke opaske vezane uz one radove koji nisu u dovoljnoj mjeri uzimali u obzir sve relevantne činjenice za osvjetljenje, bilo biografije, bilo djela Franje Ksavera Kuhača.

Uvodno izlaganje skicira svestrani etnomuzikološki lik Franje Ksavera Kuhača. Dr. Jerko Bezić je u ovom izlaganju prikazao temeljna područja Kuhačeve djelatnosti i njegov doprinos etnomuzikologiji (komparativnoj etnomuzikologiji), povijesti glazbe, glazbenoj pedagogiji, glazbenoj teoriji i glazbenom stvaralaštvu. J. Bezić posebice ističe Kuhačeve zasluge za razvoj naše etnomuzikologije, zatim dragocjenost Kuhačevih komentara i zabilježaka te donosi ocjenu da je *»Kuhačev opus i pored nekih zastarjelih i krivih njegovih postavki još i danas u mnogome aktualan, ponekad gotovo izazov današnjim istraživačima folklorne glazbe u Hrvatskoj i Jugoslaviji«*.

Branko Rakijaš prikazao je biografiju Franje Ks. Kuhača. U njegovom tekstu kronologija je pouzdana i većina podataka je točna. Ipak B. Rakijaš olako odbacuje — hotimice ili zbog nedovoljnog poznavanja literature — Kuhačevo tumačenje podrijetla svoje obitelji. Odmah na početku prikaza negira Kuhačevo hrvatsko podrijetlo (Zbornik, str. 15, od osmog do jedanaestog retka) i kaže:

»Da su pisci poznavali i koristili Kuhačevu Korespodenciju, bili bi upoznati s onim što o svom porijeklu kaže sam Franjo Ks. Kuhač kada nije opterećen pretpostavkama, već suočen stvarnošću. — No, budući da sam njemačkih roditelja, a nije mi inače prilike bilo da se hrvatskim jezikom upoznadem. —«

Ili na str. 18, petnaesti redak:

»Ali iako i nisam odrastao u sferi hrvatskoga jezika...«, dok u prvom

podnaslovu Biografije na 16. stranici završava u posljednja četiri retka:

»Prema tome, A. Kassowitz-Cvijić nema pravo kada kaže da je Kuhačevom djedu bilo ime Filip, a majka da je »Hrvatica iz Njume«.[1] To posve proizvoljno tumačenje Kuhačeva rodoslovlja preuzeo je i Božidar Širola (1889—1956), koji je čak i Kuhačevom ocu naveo krivo ime.«

Točno je da su A. Kassowitz-Cvijić i Širola (i drugi) progriješili navodeći pogrešno imena, ali to nema veze s osnovnim pitanjem! Odakle su Kuhačevi?

Ne bi trebalo olako odbaciti dosta podrobno objašnjenje samoga Kuhača:[2]

»Za gradnju osječke tvrđave (od god. 1712—1719) pozvani su bili iz cjele monarkije obrtnici, jer su se usred tvrđave gradile i kuće. U to(m) ime došla su i dva brata iz Senja (u Hrv. primorju), od kojih je jedan bio tesar, a drugi klesar (Steinmetz). Oba su brata pripadala senjskoj zadruzi K u h a č e v i ć e v o j. Poslije izgradnje tvrđave ostala su ta dva brata u Osieku, te su se tu i oženila. Ne pripadajući više senjskoj zadruzi, jer su postali samostalni, odbaciše od svog imena K u h a č e v i ć okončak »ević«, te se nazivali »K U H A Č«.

Stariji brat tesar nije napustio svoj zanat, dočim mlađi brat, klesar, ne dobivši u Osieku nikakvog klesarskog posla, otvorio je u doljnjem gradu Osieku krčmu, te se bavio i klanjem svinja.

Tesara pozvao je grof Batyány u trgovište Német-Boly (u baranjskoj županiji u Ugraskoj), da mu načini tesarske radnje na neke zgrade, koje je grof B. gradio na tom svom vlastelinstvu. Tesar Kuhač prihvati ponudu, te je tako dobro obavio povjerene mu radnje, da ga je grof B. snubio neka ostane u Német-Bolyu (Deutsch-Boly), on će ga imenovati vlastelinskim tesarskim majstorom, dat će mu cijelu kuću i prostran vrt za porabu i godišnji deputat. No ujedno je grof B. želio da prevede svoje ime »Kuhač« u »Koch«, budući da je Német-Boly naseljen samim Švabama, te će ljudima biti laglje izgovarati »Koch« nego »Kuhač«. No čini se, da je tu uplivala i germanizatorska težnja, jer onda nisu magjarski velikaši još mislili na magjarizaciju.

Tesar Kuhač pristao je i na to, te se odsele podpisivao imenom »Koch«.

Taj tesarski majstor Kuhač-Koch bio je moj pradjed, a sin njegov Ivan, također vlastelinski tesarski majstor, moj djed. Ovaj se oženio nekom Hrvaticom iz Numja (nedaleko od Nemet-Bolya), te je imao s njome dva sina: Filipa i Josipa.

Filip je učio teologiju u Pečuhu, a Josip, m o j o t a c (rodio se god. 1806)[3] limarski zanat kod Ivana Pilara (Pillera) u Német-Bolyu. Kad je moj otac kao limarski kalfa svršio svoje »vandrovanje«, naseli se u Osieku, te tu izvede svoje remek-djelo (Meisterstück) i postade osječkim građaninom. Oženio se s kćerju svoga majstora, Terezom Pilerovom.

K u h a č iz doljnjega grada Osieka i moj otac J o s i p K o c h znali su, da su u rodu, te su se često i posjećivali. Sin Kuhačev i ja, Franjo Koch, sjedili smo u gimnaziji u jednoj klupi, te se među sobom nazivali bratićima.

Moj stric Filip Koch, dr. teologije i filozofije, bio je izvrstan propovjednik i začastni kanonik. Kad je sastavio molitvenik u smislu i smjeru Eckertshausena, progonio ga je kler, a napokon ga strpao u deficiente. Taj moj stric rekao mi je, kad sam ga koncem pedesetih godina prošloga vieka posjetio, da se slobodno nazivljem Kuhačem, jer je to naše pravo ime, ali svjetovao mi je i to, da se podpisujem Kuhač-Kochom, budući da je jedan od naših rođaka »Koch« otišao u Ameriku i tamo se možda obogatio, pa ako bismo imali od njega šta baštiniti, da bi to dobili K o c h o v i, a ne K u h a č e v i potomci. To je i bio razlog, što sam se s početka, dok je još moj stric Filip živio, nazivao i podpisivao Kuhač-Kochom. Kašnje sam se lično upitao u bečkom uredu za grbove, da li bih ja morao moliti za dozvolu, da se zovem starim našim imenom

Kuhač ili Kuhačević, pa su mi rekli, da ne trebam za to moliti, budući da je ime Kuhač uneseno u tamošnjim matrikulama.

Moj stric Filip u veliko je odobravao moje nastojanje oko hrvatske glazbe, te mi je uručio sve svoje prištednje u iznosu od d e s e t h i l j a d a f o r i n t i,[4] rekavši mi: — Verwende dies Geld zum Ruhme der kroatischen Nation, der wir angehören, aber sage weder deinen Vater noch unseren sonstigen Verwandten, dass du dies Geld von mir gekommen hast, da ich schon früher dem Njumer Schmied Richard Koch und den übrigen Verwandten mit Geld ausgeholfen habe. —

Taj sam nalog i izpunio, putujući dvanaest godina po našim krajevima, te sabiruć pučke popievke i drugi glazbeni materijal, cieli taj novac i potrošio.

Ja sam se rodio dne 20. novembra god. 1834. u osječkoj tvrđavi u kući bivšeg gradskoga načelnika Schmida.«

Tako je Kuhač, — mislim, bez ikakvih »opterećenja« — iznio razloge skraćenju i promjeni prezimena svojih predaka.

U potrazi za istinom B. Rakijaš je 1964. godine u Budimpešti proučavao arhivsku građu koja se odnosi na školovanje Franje Ks. Kuhača, ali je šteta što nije to isto učinio u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Tamo bi pronašao Kuhačev članak u Narodnim novinama iz 1908. godine, pod naslovom: *»Razne bilježke za povjest grada Osieka«*, napisao Fr. Š. Kuhač Osječanin! U III. dijelu našao bi i gornji tekst o Kuhačevu podrijetlu.

B. Rakijaš ne bi smio prešutjeti na Kuhačevu opasku u njegovoj brošuri »Moj rad«, gdje na str. 15. od šestog do osmog retka kaže:

»Kao opasku moram čitatelju odati, da se u mojoj roditeljskoj kući govorilo samo njemački, premda su bili moji roditelji (otac i majka) hrvatskog porietla,...« To prije što inače B. Rakijaš citira iz te Kuhačeve brošure kraće sadržaje s 4—5. i 17—52. stranice. Kako to da mu je upravo sadržaj 15. stranice promaknuo oku? Ili ga je možda namjerno prešutio?

Ako bismo prihvatili Rakijašev stav, morali bismo ustvrditi da Franjo Ks. Kuhač jednostavno laže:

— kad tvrdi da su dva brata Kuhačevića došli iz Senja kada se gradila osječka tvrđava,

— da je mlađi brat, poslije gradnje tvrđave — ne dobivši posla u klesarstvu — postao krčmar u Osijeku —

— da je starijeg brata tesara grof Batyány pozvao u Német-Boly —

— da ga je Batyány naveo da se tamo nastani stalno i da ponijemči prezime jer su tamo bili samo Nijemci —

— da su Franje Ks. Kuhača i pradjed i djed bili vlastelinski majstori —

— da su se Kuhač (Osijek) i Koch (Német-Boly) smatrali rođacima —

— da su se Kuhačev i Kochov sin smatrali i nazivali bratićima —

— da je Kuhačev stric kanonik Filip Koch ostavio 10.000 forinti u »slavu hrvatskoga naroda komu mi pripadamo«.

Nije li to ipak previše »izmišljotina«, »laži« za znanstvenika koji je svoju istinoljubivost i savjesnost potvrdio cijelim svojim znanstvenim radom i životom.

Svi koji su pisali o Kuhaču, njegovom životu i radu, isticali su njegovu marljivost, savjesnost i poštenje (zoran primjer njegove savjesnosti i poštenja je naslov njegovih zbirki, odnos prema Srbima, njihovoj glazbi i ćirilskom izdanju I. knjige *Južno-slovjenske narodne popievke).*

Ako je čitav život bio savjestan i odgovoran u svojem radu, zar bi onda upravo samo kod prikaza svojeg podrijetla, kako to kaže B. Rakijaš u Zborniku na str. 15. šesnaesti i sedamnaesti redak: *»u svojoj mašti povezao raseljenje senjskih uskoka osobito u krajeve koji su bili u sastavu imanja mađar-*

skih grofova Batyány...« A povijest nas je učila i uči da su uskoci bili preseljeni nasilno u Žumberak koji je poprilično daleko od Német-Bolya.

Istini će biti bliže to što je Franjo Ks. Kuhač u mladosti slabo vladao hrvatskim jezikom i kad je pisao *»da je njemačkih roditelja«* mislio je zapravo na jezičnu pripadnost svojih roditelja.

Imamo i danas Hrvata koji govore njemački bolje nego hrvatski (djeca naših radnika u inozemstvu).

I još nešto! Zar Franjo Ks. Kuhač nije mogao i smio saznati određene podatke o svojem podrijetlu i usmenom predajom, a čiji cjelovit sadržaj nije zabilježio u svojim spisima?

U Zborniku na str. 16. od petog do desetog retka B. Rakijaš piše:

»Kuhačevići su bili vojnici i svećenici te je posve kriva tvrdnja A. Kassowitz-Cvijić da su braća Filip, tesar i brat mu Vinko, ribar i klesar — navodno plemići došli iz Senja graditi osječku Tvrđu. U Senju se, osim toga, takvi zanati ne spominju, a ribarenjem se mogao baviti isključivo senjski kapetan. Dakle, pretpostavka Franje Ks. Kuhača da je porijeklom iz porodice senjskih Kuhačevića, sasvim otpada«.

Zar sasvim?

Ako se u dokumentima iz kraja XVII. ili početka XVIII. stoljeća u Senju ne spominju klesarski ili tesarski obrtnici, to ne znači da ih (makar priučenih) nije bilo upravo u Senju u ono vrijeme. Ta čitava gradina Nehaj, sve ondašnje građevine u mjestu, zaštitni zidovi građeni su od kamena, lomljenog i klesanog iz živih stijena. Cigla pečena od zemlje je Senjanima u ono vrijeme bila nepoznati građevni materijal, a tesari nisu samo pravili krovišta određenim građevinama nego su i brodove gradili. Zbog toga je šaljiva tvrdnja B. Rakijaša: *»U Senju se, osim toga, takvi zanati ne spominju, a ribarenjem se mogao baviti samo isključivo senjski kapetan«.* I prema tome, ako ne piše da su postojali klesari i tesari, nije moglo biti ni Kuhačevića klesara i tesara, a ribu je lovio samo kapetan! Što su onda radili ostali stanovnici Senja? Zar oni nisu mogli ili smjeli biti u kapetanovoj službi i za njega i u njegovo ime ribariti? Zar nisu mogli i smjeli ili morali raditi u kamenolomu, raditi na obradi kamena i sudjelovati u gradnji određenih objekata? I zar ti isti ljudi u potrazi za poslom nisu mogli kazati u novom kraju ili gradu, gdje ih nije nitko poznavao, da su klesari i tesari, a to samo zbog toga da bi lakše dobili određeni posao u koji su se manje ili više razumjeli.

Zbog ovih dilema možemo se zapitati: zar sasvim otpada tzv. *»pretpostavka«* Franje Ks. Kuhača da je podrijetlom iz porodice senjskih Kuhačevića?

Ovdje nam je B. Rakijaš dužan cjelovit znanstven odgovor na temelju čega i zbog čega negira sadržaje koje je Franjo Ks. Kuhač objavio pred 77 godina i do danas ih nitko nije pokušao obezvrijediti.

U Zborniku na 20. str. kod podnaslova: Ponovno u Osijeku (1858—1871), u četvrtom i petom retku B. Rakijaš piše: *»Naime, poslije smrti strica Filipa Kocha, pečujskog kanonika, naslijedio je znatan imetak od 12.000 forinti (1859) s oporučnom namjenom da ga utroši u kulturne svrhe.«* Koje?

Kuhač je napisao:

»zum Ruhme der kroatischen Nation, der wir angehören,...«

Zašto je to prešućeno?

Bez obzira na to što za neke Kuhačeve tvrdnje nemamo dokumenata, ne bi ih trebalo obezvrijediti opet bez dokumenata.

Ne možemo, a niti smijemo samo tako prijeći preko Kuhačevih redaka koje je zabilježio na temelju stričeve — kanonikove — oporuke.

Činjenica da se prvi Kochovi spominju u Német-Bolyu ne opovrgava tvrnju da su došli iz Osijeka kao Kuhači. To bi tek trebalo dokazati.

Stoga Rakijaševo kategoričko negiranje Kuhačeve teze o vlastitom podrijetlu nije znanstveno utemeljeno.

Dubravka Franković prikazala je socijalni status i profesionalne relacije Franje Ks. Kuhača. Temeljita i objektivna u Zborniku na str. 34, od jedanaestog do četrnaestog retka kaže: *»Danas je jasno da Kuhač svojom molbom Josipu Jurju Strossmayeru da — i tu struku — primi u zaštitu — te i toj vrsti prosvjete temelj položi — apelira za ravnopravnost muzikologije s historigrafijom i književnošću koje su već bile našle okrilje u Jugoslavenskoj akademiji,«* ona ne spominje nigdje evidentne slučajeve da je u posljednji čas Josip Juraj Strossmayer spasio Kuhača makar i pozajmicom od stotinu forinti kad mu ni Sabor ni bilo tko drugi nije mogao ili htio pomoći. Tako je 15. V. 1880. pisao Kuhač u Đakovo J. J. Strossmayeru:

»Najveća me oskudica sili, da se utečem milosti Vaše Preuzvišenosti. Izdavanjem zbirke naših narodnih popievaka tako sam se zadužio da sam na rubu propasti. (...) molim ponizno Vašu Preuzvišenost, da mi blagoizvoli uzajmiti opet sto forinti i time me spasiti zelovjenja i još veće nevolje.«

12. III. 1881, pisao je biskupovu tajniku Josipu Vallingeru:

»... Molim Vas liepo velečastni gospodine da priležećem čestitkom ovu knjigu sami predate preuzv. gospodinu a to baš na imendan, te Njegovu Preuzvišenost upozorite na trećoj strani (od nevezanih svezaka) gdje sam istaknuo, da narod samo Njemu zahvaliti ima što sam tu knjigu svršiti mogao.«

Ovih nekoliko redaka trebalo je spomenuti jer je upravo J. J. Strossmayer bio taj i privatno i službeno koji je Kuhaču u nevolji bio poslijednja nada i spas.

Ako možda sva Kuhačeva korespodencija i nije bila dostupna D. Franković dok je pisala prikaz, ipak joj je prikaz pouzdan.

Grozdana Marošević prikazala je Kuhačev etnomuzikološki rad u svjetlu zbirke *»Južno-slovjenske narodne popievke«*. Na samom početku prikaza dolazi do izražaja njezina savjesnost i znanstvena odgovornost za ono što je napisala. Npr. u Zborniku na str. 78, od petnaestog do osamnaestog retka ona potpunije od B. Rakijaša citira sadržaj oporuke Kuhačeva strica kanonika Filipa Kocha kad kaže:

»Tako opsežan i nadasve važan sakupljački pothvat omogućio mu je novac od 12.000 forinti što ga je 1859. oporučno naslijedio od svog strica dr Filipa Kocha kanonika u Pečuhu, s porukom da ga upotrijebi — na diku hrvatskog naroda —«.

Njezine misli na str. 80, petnaesti i šesnaesti redak, valja posebno naglasiti i uvažiti kad se sudi Kuhaču kao melografu koji raspoređuje i klasificira sabranu građu (glazbenu). Ona kaže:

»Rezultate do kojih je došao u određivanju osobine hrvatske folklorne glazbe ne možemo a da ne promatramo povezano s njegovim glazbenim odgojem.«

Međutim, mnogi glazbeni pisci, skladatelji i muzikolozi to nisu bili u stanju shvatiti ili uvažiti. Tako nam G. Marošević prikazuje i kritičke osvrte na Kuhačeve zbirke koje su napisali B. Širola, A. Dobronić, B. Papandopulo. Kritike su pretežno negativne i odnose se na raspored građe, odnosno glasovirsku pratnju. Znanstveno je opravdano spominjanje raznih kritika, ali je šteta ako uz kritike nisu spomenuta, ako su u kritikama bila i predložena i ponuđena znanstvenija i praktičnija rješenja, te da li je koji od kritičara barem pokušao nešto učiniti za poboljšanje kritiziranih sadržaja.

Napisati samo: da su u zbirku ušle melodije poznatih autora »koje sa čistom pučkom muzikom nemaju ništa zajedničko« (A. Dobronić), ili: da je zbirka trebala biti razvrstana prema pojedinim folklornim predjelima, što bi

olakšalo dalje istraživanje pučkih popijevaka kao i ispitivanje tuđinskog utjecaja u njima (B. Širola), ili: da klavirska pratnja odaje... da u Kuhača nije bilo kreativnog duha (B. Širola), ili: da klavirska pratnja *»djeluje kao nešto što s tim melodijama nije u organskoj vezi,...«* (A. Dobronić), ili: da je pratnja *»skroz primitivna; da ne kažemo neukusna«* (B. Papandopulo), bez ikakvih prijedloga ili sugestija i zornih primjera kako je to trebao Kuhač učiniti ili kako u naše vrijeme znanstvenije i stručnije urediti i dotjerati, znači biti neupućen u sve materijalne, muzikološke, skladateljske i tehničke probleme s kojima se Kuhač suočavao u toku svoga rada. Zbog toga se spomenute kritike ne mogu uzeti u obzir kao objektivne. Čini nam se da su napisane zato da više kažu o kritičarima nego o samom Kuhaču i njegovu radu i zbog toga smatramo da takvima kakve jesu ne bi trebalo biti mjesta u ovom znanstvenom prikazu.

Tanja Perić-Polonijo prikazala je Kuhačevu metodu zapisivanja i objavljivanja pjesama u zbirci *»Južno-slovjenske narodne popievke«*. Prikazuje se temeljito i kako je Kuhač kasnije rasporedio zapise u čitavoj zbirci. Navedene su i Kuhačeve opaske uz pojedini napjev ili tekst, što sve zajedno čini zaokruženu cjelinu.

Međutim, u Zborniku na str. 124, od osmog do trinaestog retka, T. Perić-Polonijo citira prigovor Josipa Andreisa koji je objavljen u *Povijesti hrvatske glazbe*, a odnosi se na raspored i zastupljenost građe u zbirci. Andreis kaže:

»Takva je podjela sakrila folklorno etnička područja pa se tako ne mogu odmah uočiti specifičnosti pojedinih područja i u cjelini sagledati bogatstvo glazbenog folklora hrvatskog i drugih Južno-slavenskih naroda, (...). Neka su područja u Kuhačevoj zbirci nejednako zastupana. Iz tako zanimljivih područja kao što su istarsko-primorsko i međimursko-podravsko broj objavljenih napjeva odveć je malen.« J. Andreis i B. Rakijaš još zamjeraju Kuhaču da *»nije sretno ni miješanje varoških i seoskih napjeva«*. Međutim, T. Perić-Polonijo nakon toga na str. 125, od osmog do jedanaestog retka citira samog Kuhača koji kaže:

»Znam da bi mnogomu, a i meni milije bilo, da sam mogao narodne od nenarodnih oddêlit, er se nikdê medjaši narodne i nenarodne ili učene tako tobož pêsme tako ne stiču i ne križaju, kako u naših naseljenikov.«

Ovim se tekstom J. Andreisu i B. Rakijašu posredno odgovorilo na njihove kritike. Šteta što tako nije odgovoreno i na kritike nejednake zastupljenosti pojedinih područja u zbirci. Očito je da J. Andreis nije u potpunosti bio upućen u Kuhačeve uvjete rada, političke i materijalne prilike u pojedinom kraju za vrijeme Kuhačeva boravka, nemogućnosti zbog ometanja bilježenja, pomanjkanja suradnika i oskudice vremena. Na ovu zamjerku nema nigdje odgovora ili komentara pa ispada da je Kuhač pred stotinu i više godina trebao raditi onako kako će to tražiti i određivati u svojim kritikama njegovi nasljednici (ako ih uopće možemo tako nazvati), današnji glazbenici, koji svi skupa unatarg pedeset godina nisu na etnomuzikološkom polju napravili onoliko koliko je za života napravio Kuhač sam.

T. Perić-Polonijo završava:

»I kad nije znao ili nije imao prilike da sva svoja htijenja provede u zbirci, sustavnije i razređenije obrazložio ih je u svojim znanstvenim studijama.« Ove studije većina njegovih kritičara, nažalost, nije temeljito pročitala (op. ur.).

Folklorizovanu poeziju hrvatskih pesnika u »Južno-slovjenskim narodnim popievkama« Franje Kuhača prikazao je Đorđe Perić.

Na samom početku izlaganja (Zbornik, str. 157) Đorđe Perić kaže:

»Hrvat po narodnosti, a Jugosloven po svom osećanju i muzikološko-

-melografskom radu...«

Vjerujemo da ove riječi nisu napisane zbog nekog efektnog uvoda, jer sadržaji koji slijede u prikazu: imena autora, naslovi pjesama, godine nastanka ili zapisa odnosno prvog izvođenja, raznih opaski uz napjev ili tekst, sve to nam kazuje da je za ovaj opširan, vrlo zanimljiv i vjerodostojan rad bilo potrebno htijenja, upornosti, strpljenja i profesionalne odgovornosti. Đ. Perić otkriva već zaboravljene ili nepoznate izvore mnogih autoriziranih pjesama, za koje su i mnogi glazbenici mislili da su narodne, a neke su kao takve i prikazane u raznim pjesmaricama. Vrlo je zanimljiv prikaz melodijskih inačica ilirske budnice *»Još Hrvatska nij propala«*. Đ. Perić prilaže i tri notna primjera i zorno prikazuje i dokumentira njihovu vjerodostojnost. Istina, za ove inačice znali su pojedini glazbenici (dr. Andrić), i u svojim rukopisima spomenuli, ali ne i javno objavili. Isto tako prikazan je i razvojni put državne himne, ali vjerojatno zbog nedostupnosti čitave glazbene materije vezane uz himnu ispuštena je jedna zanimljiva informacija da se koncem XIX. i početkom XX. stoljeća ta himna pjevala: *»Oj Hrvati jošte živi«* i *»Živi, živi duh hrvatski...«* Na prijelazu u XX. stoljeće s ovim tekstom objavio ju je u *»Albumu Hrvatskih Pjesama«* u uredništvu Ante Stöhra, St. Kugli u Zagrebu.

Pedantan u istraživanjú, stručan u prikazivanju i objektivan u zaključcima, Đorđe Perić je uspješno prikazao, otkrivši i one ljude i njihove pjesme od kojih su neke upravo samo zahvaljujući Kuhaču ostale živjeti do naših dana pa makar i samo u njegovim zbirkama.

Franju Ks. Kuhača kao zapisivača narodnih plesova prikazao je Stjepan Sremac istaknuvši veliku ulogu Kuhačevih zapisa kad ih proučava suvremena etnokoreologija. Istaknuta je i Kuhačeva zasluga i dalekovidnost što je zabilježio napjeve ili melodije uz pojedini narodni ples, a isto tako i njegov opis. U svojem prikazu S. Sremac govori i o podjeli plesova (kola), zatim o plesnim običajima, dvoranskom kolu i ukupnom doprinosu Kuhača u razvoju prikupljanja i proučavanja narodnih plesova i posebno o vrijednosti njegovih radova za današnju etnokoreologiju. Zaključak je pozitivan! U Zborniku na str. 212, od četvrtog do dvadeset i trećeg retka piše:

»Ako bismo Kuhača usporedili s drugim istraživačima narodnog plesa njegovog vremena u Evropi, vidjeli bismo da im u mnogom pogledu stoji uz bok. Iako pionir i laik u tom poslu, odmah je uočio da se naši plesovi toliko razlikuju od drugih naroda Evrope. (...)

Izradivši metodologiju terenskog istraživanja, provjerenu, obogaćenu i dopunjenu kroz praktična terenska istraživanja, obradom, klasifikacijom i interpretacijom prikupljene građe, Kuhač je stvorio sve uvjete za sistematsko prikupljanje i proučavanje narodnih plesova i možemo i trebamo ga smatrati p r v i m n a š i m e t n o k o r e o l o g o m. (...) Nažalost, sa svojim idejama i rezultatima na području plesa Kuhač je bio daleko ispred svog vremena, prvenstveno na našim meridijanima, i nepovratno su prošle mnoge godine da bi se nastavilo tamo gdje je Kuhač stao.«

Krešimir Galin je u svom radu *Franjo Kuhač, utemeljitelj sustavnog istraživanja narodnih glazbala južnih Slavena* temeljit i objektivan kako u prikazu Kuhačeve djelatnosti na tom području, tako i u vlastitim primjedbama. On Kuhača s razlogom smatra utemeljiteljem etnoorganologije u kojoj se služio genetičkom i komparativnom metodom, ali i lingvinističkim analizama i povijesnim izvorima, kao i etnološkom interpretacijom organoloških fenomena.

Gordana Doliner do sada je najtemeljitije informirala o rukopisnoj Zbirci crkvenih napjeva Franje Ks. Kuhača i priložila popis svih pronađenih zapisa. Međutim, začuđuje činjenica da ne spominje postojanje Kuhačeve *Hrvatske mise* koju je Kuhač skladao na temelju starih liturgijskih napjeva u čast

Papine dozvole da se u bogoslužju smije upotrebljavati hrvatski jezik. Prema pismu dr. Franji Račkomu od 26. VI. 1881. ta *Hrvatska misa* trebala se pjevati u Zagrebu kao i svim većim hrvatskim gradovima 5. srpnja 1881. To je — navodno — prva misa skladana za zbor na hrvatskom jeziku.

O temi: *Melografi iz sjeverne Hrvatske — Kuhačevi suradnici*, referila je Miroslava Valašek-Hadžihusejnović prikazavši i spomenuvši više Kuhačevih suradnika s kojima se dopisivao u toku njihove suradnje kod zapisivanja etnomuzikološke građe, uređivanja ili distribucije zbirke.

O pozitivnom odnosu Kuhača prema Srbima i njegovu prilogu proučavanja srpskog crkvenog i svjetovnog glazbenog stvaralaštva govorio je Dimitrije Stefanović dajući visoku ocjenu tom području Kuhačeva djelovanja, koje je imalo višestruke aspekte u Kuhačevu pisanju o Srbima, njegovu doživljaju, otkrivanju i afirmaciji srpske muzičke kulture. D. Stefanović je po vlastitim riječima namjerno izostavio i ostavio filolozima razmatranje Kuhačevog negativnog stava prema Vuku Karadžiću.

Odnos Franje Savera Kuhača prema zaostavštini Josifa Šlezingera, prvog kapelmajstora Srpske knjažeske bande, osvijetlila je u svom izlaganju Mirka Pavlović istaknuvši da Kuhačevo prikupljanje Šlezingerovih rukopisa, pisanje Šlezingerove biografije, te Kuhačeva pisma Šlezingeru predstavljaju vrlo dragocjeno sačuvano poglavlje srpske muzike, odnosno u Kuhačevoj terminologiji — jedno poglavlje u istoriji južnoslovenske muzike.

Na temu *Kuhačevi zapisi i harmonizacije narodnih pjesama iz Bosne i Hercegovine* referirao je Zdravko Verunica. Dajući iscrpan prikaz Kuhačevih zapisa i harmonizacija, Z. Verunica je došao do zaključka da i pored *»neinventnosti«* (?) Kuhačevih harmonizacija *»ono što je dao predstavlja vrijednu osnovu, podsticaj i orijentaciju mnogim kasnijim obrađivačima narodnih pjesama koji će u njegovu djelu naći bogat izvor saznanja, iskustva i umijeća.«*

O pjesmama iz Makedonije u Kuhačevoj zbirci »Južno-slovjenske narodne popievke« govorio je u svom izlaganju Dragoslav Ortakov pokazujući široko razumijevanje za mogućnosti adekvatnog bilježenja makedonskih narodnih pjesama u Kuhačevo vrijeme kao i za Kuhačev način bilježenja tih pjesama. Prikazavši — sažeto — što je Kuhač zabilježio, D. Ortakov smatra da je uz sve ograde, njegov melografski rad ostavio mogućnost *»za šira i kulturno-historijska istraživanja«*. Svoj prikaz D. Ortakov je, npr., popratio zanimljivim komparativnim bilježenjima Kuhača i drugih melografa, i to kod pjesme »Na sedenju« i »Da li si imaš«, čime je otvorio mogućnost kritičke usporedbe.

Izvanredno je zanimljiv ne samo za znanstvene muzikološke krugove nego i na određenoj razini i za širu javnost rad Reinholda Schlötterera *Posizanje skladatelja »Arabelle« za narodnim melodijama iz 4. sveska Kuhačevih »Južno-slovjenskih narodnih popievaka«*, otvara s jedne strane mjesto nizu estetskih pitanja, muzikoloških pitanja, a s druge strane postaje interesantna tema istraživačima muzikološkim komparatistima kao i povjesničarima naše glazbe.

Posebno vrijedan i stručan rad je Ladislava Šabana *Didaktički radovi Franje Ksavera Kuhača*, kojim je osvijetljeno manje poznato, ali neobično značajno područje Kuhačeve djelatnosti. L. Šaban je detaljno prikazao i kritički ocijenio Kuhačev prilog hrvatskoj glazbenoj didaktici koji je u izvjesnom smislu bio opterećen zasadama određenog vremena, no u kojem je moguće nazreti ideje i stavove kao znak očitog pomaka u glazbenoj pedagogiji. Kuhačeva Klavirska škola nije po L. Šabanu toliko zanimljiva i progresivna po svojoj metodičkoj koliko po svojoj sadržajnoj strani jer je Kuhač *»uspio pokazati da je posve moguće sastaviti glazbenu početnicu za klavir koja će nositi biljege glazbenog nacionalnog idioma.«* U tom smislu Kuhačev je rad bio prilog novoj koncepciji glazbene didaktike, a nadasve poticajan za brojne domaće

autore koji su nastavili i slijedili njegov put. L. Šaban smatra da je drugi svezak *»Upute«* postao prva naša antologija literature za djecu, nadasve poticajna u svojim primjerima kasnijim skladateljima, a Kuhača prauzorom ideja onakve klavirske škole koja je pridonijela stručnijem rješavanju onih pitanja, koja i sam (Kuhač) nije mogao najuspješnije riješiti. Citirajući Kuhača koji je i na tom polju glazbene djelatnosti bio bez uzora i premca, L. Šaban zapravo upozorava na Kuhačevo utiranje puta i na tom glazbeno-didaktičkom području.

Rezultati tih nastojanja potvrđeni su i kasnijom glazbenom pedagogijom, međuratnom, a djelomice i poratnom, koja je afirmirala folklorni nacionalni pristup kao jedan od temelja svoje didaktičke ideje, produžujući s uspjehom Kuhačeve ideje, koje je pouzdano osjetio i osvijetlio, kako manje uspjele isto tako i uspjele, L. Šaban.

Mirjana Škunca iznijela je opširan prikaz o Kuhačevu proučavanju hrvatske glazbene prošlosti ističući pionirsku ulogu ovog neumornog istraživača koji je tokom cijelog života pratio i proučavao povijest glazbe, posebno hrvatske. Prema ovoj autorici Kuhač je začetnik domaće glazbeno-povijesne literature, a povijest glazbe sagledavao je u vrlo širokim kulturno-društvenim okvirima. Najvredniji dio njegova povijesnog interesa za glazbu su studije: *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*, te *Ilirski glazbenici*. Brojne bilješke uz ovaj rad otkrivaju autoričinu upućenost u temu, pouzdanost zaključaka i ocjena, te argumentiranost stavova.

Vrlo ozbiljan teorijski prilog proučavanju Kuhača dala je Sanja Majer-Bobetko ispitujući *Glazbeno-estetsku problematiku u Kuhačevim napisima*. Po njezinu sudu Kuhač je uz sve kritičke primjedbe koje se mogu uputiti njegovoj estetici *»ipak najistaknutiji mislilac 19. stoljeća u nas na području estetike glazbe«*. Temelj te estetike S. Majer-Bobetko zasniva u Kuhačevoj tezi o glazbi kao jeziku osjećaja, ideologiji nacionalnog, programnoj glazbi i realističkoj koncepciji umjetnosti.

U ovom radu uspješno je uspostavljena ravnoteža kritičkog i afirmativnog odnosa prema Kuhaču sa širokim razumijevanjem za (ne)mogućnosti njegovih estetskih pogleda, a sve u svjetlu suvremene glazbene senzibilnosti i teorije kojoj je i Kuhač utirao razvojni put.

Marija Janaček-Buljan prikazala je u općim crtama pozamašnu Kuhačevu Korespondenciju i informirala o trenutačnom stanju i nastojanju da se ona objavi.

Vjera Katalinić prikazala je naslove Kuhačevih objavljenih radova od 1865. do 1945. prema podacima i popisu Jugoslavenskog leksigografskog zavoda u Zagrebu.

Kao posljednja Ivona Ajanović prikazala je *Bibliografiju radova o Franji Ksaveru Kuhaču*.

Zaključak

Smatram da je Zbornikom odana dužna počast Franji Ksaveru Kuhaču u povodu 150-obljetnice njegova rođenja. Priloženi radovi potvrđuju njegovo veliko značenje u razvoju hrvatske i jugoslavenske muzikologije kao i aktualnost mnogih njegovih stavova.

Svi se radovi, osim jednoga, odlikuju znanstvenom akribijom, objektivnošću i pouzdanošću podataka. Neki prilozi objašnjavaju manje ili više poznate činjenice u svjetlu suvremene muzikološke znanosti, a drugi, što je i najkorisnije, znače i veće pomake u poznavanju i tumačenju Kuhačeva muzikološkoga

rada. I jedan i drugi tip implicite nameće pitanje o izdavanju šeste knjige »Južno-slovjenskih narodnih popievaka« i barem dijela prebogate Kuhačeve korespondencije, koja nije samo zanimljivo izvorište podataka o Franji Ksaveru Kuhaču, njegovoj ličnosti, životu i radu, nego i o razvoju naše etnomuzikologije i o duhu vremena u kojem je živio.

BILJEŠKE

1. Kuhač je u Narodnim Novinama napisao: Numja (Numje)!
2. Franjo Š. Kuhač, Osječanin; Razne bilježke za povijest grada Osieka, III. »Narodne Novine«, br. 120, str. 574—575. godina LXXIV. Zagreb, 22. svibnja 1908.
3. U Narodnim Novinama spomenuta je 1806. godina.
4. U Narodnim Novinama spomenut je iznos 10.000 forinti.

Miroslav Vuk

BIBLIOTEKA »MALA SCENA«

1. GRGEC—MARINOV: **Legende o kraljici Jeleni.** Rasprodano.
2. J. MARINOV: **Povijest na pozornici.** Tri drame. — Cijena 300 dinara.
3. DEŽELIĆ—BROCHET—MARINOV: **Šest božićnih gluma.** Cijena 300 dinara.
4. **Uskrsni i drugi duhovni igrokazi.** — Cijena 300 dinara.
5. **Scenske proslave vjerske.** U povodu 250-god. Marije Bistrice i 450-god. rođenja sv. Vinka Paulskog. — Cijena 300 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

Gdje je i kad rođen Ivan Mane Jarnović?

(Rezultati najnovijih istraživanja)

Uvod

Iako o guslaču i skladatelju *Ivanu Mani Jarnoviću* postoji dosta opsežna i raznovrsna literatura, ipak je životopis tog glazbenika još uvijek nepotpun i protkan nizom nepoznanica, počevši od mjesta i godine rođenja, pravog oblika prezimena, nacionalnog podrijetla, školovanja, razdoblja djelovanja u Parizu i tako dalje, a ni do danas nam nije poznat točan broj njegovih skladbi.

Kao rodno mjesto dosad su navođeni Palermo, Pariz i Dubrovnik (točnije: brod u dubrovačkim vodama), a kao godina rođenja 1735, 1740, odnosno oko 1740, i 1745. U novije doba ustalilo se mišljenje da je rođen na brodu u blizini Dubrovnika godine 1745, pa ga se na osnovi toga smatra hrvatskim skladateljem. Tom određenju najviše je pridonio podatak iz životopisa Jarnovićeva bečkog prijatelja, skladatelja *Adalberta Gyrowetza* (Jirovca), koji navodi da se taj pustolovni glazbenik rodio *»na brodu u vodama Raguse«*.[1]

Pošavši od tog podatka, a na osnovi činjenice da postoje dva mjesta koja se u talijanskom jeziku nazivlju Ragusa — na Siciliji, u unutrašnjosti otoka, i na hrvatskoj obali Jadrana, *dr. Artur Schneider,* auktor monografske studije o Jarnoviću, zaključio je da je riječ o Dubrovniku, a ne o sicilijanskoj Ragusi, budući da ona leži udaljena *»oko trideset kilometara od morske obale u gorskom kraju na 498 m visoku brijegu u dolini rijeke Irmione, pa uopće nema svoje luke«*.[2] Usputno je potrebno napomenuti da Ragusa ima svoju luku — Marina di Ragusa (vidi priloženu zemljopisnu kartu), a kad je i ne bi imala, mogla bi — kao mjesto najbliže obali — imati svoje »teritorijalne vode«, pa bi se, prema tomu, Jarnović mogao roditi na brodu u vodama sicilijanske Raguse.

Iako u dubrovačkim matičnim knjigama nije uspio naći zapis o glazbenikovu krštenju, kao ni u Ragusi, Schneider je ipak odveć smiono, rekao bih čak — brzopleto, i, kako će se kasnije vidjeti, neutemeljeno Jarnovića proglasio hrvatskim guslačem i skladateljem.[3] Podatak da je sam Jarnović u registru članova velike lože slobodnih zidara u Berlinu kao rodno mjesto naveo Palermo,[4] Schneider je olako odbacio kao rezultat skladateljeve hvalisave i pustolovne ćudi i želje, *»da se već svojim navodnim rodom u starom i slavnom gradu Palermu istakne u natjecanju s mnogobrojnim virtuozima svoga vremena, koji se gotovo svi odreda diče svojim često egzotičnim podrijetlom«*,[5]a takvu tvrdnju u novije doba ponavlja i *dr. Krešimir Kovačević: »Već iz ovog podatka vidi se taština i karakter Jarnovića, koji je želio imponirati svojim podrijetlom, da ne bi zaostao za drugim virtuozima svog vremena.«*[6]

Palermo kao rodno mjesto odbacuje i *dr. Stana Đurić-Klajn,* pozivajući se na »Dizionario storico-critico degli scrittoti di musica« *Giuseppea Bertinija,* objavljeno upravo u Palermu godine 1814—1815, a u kojem se navodi da je Jarnović rođen u Parizu od talijanskih roditelja. (Na podatak iz tog djela pozivlje se i dr. Artur Schneider.[7]) No, budući da je slabo poznavao francuski jezik, po njezinom mišljenju teško je povjerovati da je rođen ili da je prvo obrazovanje stekao u Parizu, te je najvjerojatnije da je rođen u dubrovačkim vodama.[8]

Većina auktora, koji su pisali o Jarnoviću, smatra da se rodio godine 1745, manji broj navodi godinu 1740. ili »oko 1740 «, dok opat *Robineau* ostaje

usamljen s tvrdnjom da je rođen godine 1735.[9] Međutim, iz nekrologa, objavljenog u Petrogradu godine 1804, u kojem se navodi da je umro u šezdeset i četvrtoj godini života,[10] reklo bi se da su u pravu oni koji godinu 1740. smatraju godinom Jarnovićeva rođenja.

Jarnovićevo prezime zabilježeno je (koliko je danas poznato) u *četrdeset inačica* (među koje nije ubrojen hrvatski oblik). Navodim ih abecednim redom: Cernovichi, Garnovicki, Garnovik, Garnowik, Giarnovich, Giarnovichi, Giarnovik, Giarnowichi, Giernovick, Giornovicchi, Giornovichi, Giornovichj, Giornovick, Giornoviki, Giornowicchi, Giornowich, Giornowicki, Giornowik, Grenowich, Janovich, Jarnevick, Jarnovic, Jarnovich, Jarnovichi, Jarnovick, Jarnovicki, Jarnovik, Jarnovits, Jarnovitz, Jarnowich, Jarnowici, Jarnowick, Jarnowik, Jarnowitz, Zarnovitti, Zarnovity, Zarnowitti, Zarnowity, Žarnovik, Žernovik.[11]

U jedina tri vlastoručna potpisa, za koje danas znamo, Jarnović se potpisuje kao Giornovichi, odnosno Giornovichj.[12]

Zanimljivo je, ali i vrlo čudno, da se do 1840. bilo na koncertnim programima, bilo u osvrtima, ili — što je još čudnije — na tiskanim skladbama javlja samo Jarnovićevo prezime u gore navedenim inačicama, a te godine G. *Schilling* navodi i njegova imena *Giovanni Mane* i *Giovanni Marco*, ali nije poznato gdje je našao te oblike.[13] Nije li možda Schilling u nekom dokumentu naišao na ime Jarnovićeva oca, koji se zvao Giovanni Maria, u kojem je drugo ime zabilježeno kraticom *M.a*, te je pogrešno razriješio kao Mane, odnosno Marco?! Ukoliko nije tako, i ako je drugo skladateljevo ime zaista Mane, to jest ako je tako zabilježeno na nekom njegovom djelu ili dokumentu koji se odnosi na njega, onda se susrećemo s još jednom nepoznanicom. Je li Mane hipokoristik od muških imenica Manojlo ili Manasija, koji se u *»Hrvatskoj (...) javlja češće«*, ili je *»možebiti izvorno glasilo 'Nanne' i bio talijanski dijalektički hipokoristnik (...) za Giovanni?«*.[14]

Bez obzira na izvor i korijen tog imena, ono je, nesumnjivo, u obliku u kojem je zabilježeno (ukoliko Schilling nije pogriješio), moglo poslužiti za Jarnovićevu nacionalnu identifikaciju *(»I pridjevak 'Mane' upućuje na Jarnovićevo dubrovačko podrijetlo, jer se takav pridjevak javlja samo u hrvatskom jeziku.«*[15]) i, uz podatak o rođenju *»na brodu u vodama Raguse* (Dubrovnika)«, pridonijet će učvršćenju mišljenja da je riječ o hrvatskom glazbeniku, koji je živio i djelovao u inozemstvu, gdje mu je prezime bilježeno na tako različite načine. To je mišljenje prevagnulo ne samo u hrvatskoj nego i u europskoj muzikologiji, pa se Ivana Manu Jarnovića, kako je već rečeno, danas općenito smatra hrvatskim guslačem i skladateljem XVIII. stoljeća, što je potpuno pogrešno, sve kad bi i bili točni podaci o njegovu rođenju u dubrovačkim vodama i hrvatskom podrijetlu. A gdje se je i kad rodio; tko su mu bili roditelji; kako se zapravo prezivao; kojem je narodu po svom podrijetlu pripadao; gdje se je i u koga školovao i kojoj glazbenoj kulturi pripada njegovo stvaralačko djelo, ti upiti predmet su ove rasprave, koja se temelji ne samo na postojećoj literaturi nego i, u prvom redu, na osnovnom, do danas neobjavljenom dokumentu — zapisu o Jarnovićevu krštenju.

Zapis o krštenju

Dr. Artur Schneider zapis o Jarnovićevu krštenju tražio je u Ragusi i u Dubrovniku, ali ga nije našao. Na Palermo vjerojatno uopće nije ni pomišljao, što je i potpuno razumljivo ako je unaprijed odbacio mogućnost da bi Jarnović mogao biti rođen u tom gradu. Čudno je, međutim, da ni drugi istraživači nisu u palermskim matičnim knjigama provjerili je li točna Jarnovićeva berlinska tvrdnja o mjestu rođenja. S druge strane zbunjuje činjenica da se u starijim leksikonima i drugim izdanjima kao majstorovo rodno mjesto uglavnom navodi Palermo, ali (kako će se kasnije vidjeti) s netočnom godinom rođenja.

Da bi se konačno riješilo pitanje Jarnovićeva rodnog mjesta, obratio sam se Nadbiskupskoj kuriji u Palermu s molbom, da se pregledaju tamošnje matice krštenih u razdoblju od godine 1740. do 1750. Fotokopija zapisa o glazbenikovu rođenju i krštenju, koju sam ubrzo dobio, potvrdila je istinitost Jarnovićeve berlinske tvrdnje da je rođen u Palermu (vidi fotokopiju zapisa). Međutim, u fotokopiji je nedostajao podatak o mjesecu i godini rođenja, pa sam naknadno zamolio *don Salvatorea Todara*, župnika župe Sv. Antuna opata, u kojoj je Jarnović kršten, za dopunu podataka (mjesec, godina, redni broj i stranica matične knjige krštenih), što je on i napravio u službenom prijepisu zapisnika (vidi faksimil).[16]

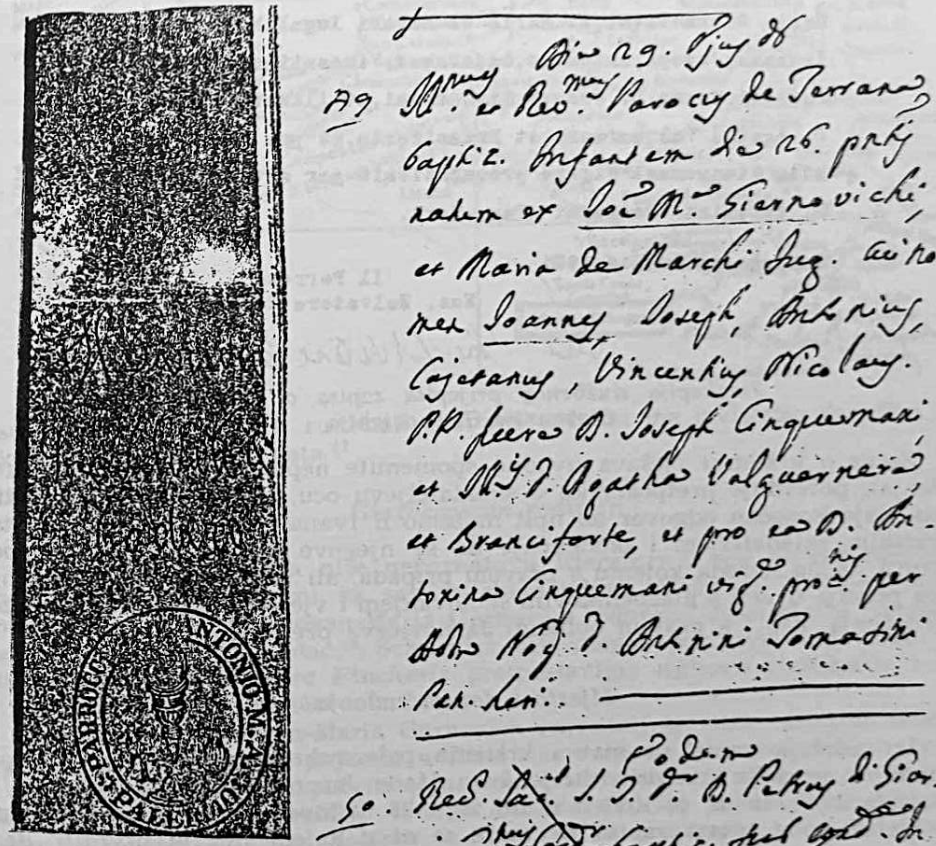

Fotokopija zapisa o krštenju Giovannija Giernovichija

Sa zatraženim dopunama i razriješenim kraticama zapis u cijelosti glasi:

(Mensis Octobris, anno 1747)

Die 29 Ejusd(em)

49. Ill(ustrissi)mus et Rev(erendissi)mus Parocus de Terrana baptiz(avit) Infantem die 26. p(raese)nt(i)s natum ex Ioa(nne) M(ari)a Giernovichi, et Maria de Marchi Iug(alibus) cui nomen Ioannes, Joseph, Antonius, Cajetanus, Vincentius, Nicolaus. P(atrini) fuere D. Joseph Cinquemani, et Ill(ustrissim)is

D. Agatha Valguernera, et Braniciforte, et pro ea D. Antonina Cinquemani vig(or)e proc(uratio)nis per Ac(tum) No(tarii) D. Antonini Pan. heri.
Liber baptizatorum, numerus 49, pagina 7, inditione XI.

PARROCCHIA S. ANTONIO M. ABATE
VIA ROMA - TEL. 589940
90133 PALERMO

Die Ejusdem Mensis Octobris Anno 1747 Numerus 49
Pagina 7 Inditione XI
Illustrissimus et Reverendissimus Parocus de Terranna baptizavit Infantem die 26 presentis natum ex Ioanne Maria Giernevichi, et Maria de Marchi Iugalibus cui nomen Ioannes, Joseph, Antonius, Gajetanus, Vincentius, Nicolus. Patrini fuere D. Joseph Cinquemani, et Illustrissimis D. Agatha Valquernera, et Braniciforte, et pro ea D. Antonina Cinquemani vigore procurationis per actum Notari D. Antonini Tomasini Pan. Heri.

Palermo 14 Luglio 1984

Il Parroco
Sac. Salvatore Todaro

Fotokopija službenog prijepisa zapisa o krštenju Giovannija Giernovichija

Zapis o krštenju rješava uvodno spomenute nepoznanice (mjesto i datum rođenja), potvrđuje pretpostavku o skladateljevu ocu, upotpunjuje njegov životopis, daje konačan odgovor na upit možemo li Ivana Manu Jarnovića smatrati hrvatskim skladateljem i omogućuje da se njegovo djelo smjesti u glazbenu kulturu onoga naroda kojemu s pravom pripada, ali istodobno postavlja i neka nova pitanja u vezi s glazbenikovim školovanjem i vjerodostojnosti Gyrowetzova svjedočenja, kao i s pravim oblikom Jarnovićeva prezimena.

Mjesto i datum rođenja

Iz sadržaja zapisa u matici krštenih palermske župe Sv. Antuna opata nepobitno se može utvrditi da je Ivan Mane Jarnović rođen u Palermu 26. listopada 1747, te da je kršten u toj župi 29. listopada iste godine. Na temelju cjelokupnog teksta zapisa ne može se ni u kojem slučaju utvrditi da je Jarnović rođen na brodu, recimo u vodama sicilijanske Raguse, jer bi to bilo posebno naglašeno, odnosno krštenje bi najvjerojatnije bilo obavljeno na samom brodu neposredno poslije poroda (zbog vjerojatne smrtne opasnosti u kojoj se moglo naći novorođenče), a obred bi kasnije bio nadopunjen u Palermu.

Da je Jarnović rođen na brodu u vodama sicilijanske Raguse, veća je vjerojatnost da bi bio kršten u nekom bližem mjestu (u Siracusi, Cataniji ili u Messini i t.d.), negoli u Palermu, koji je morskim putem najudaljeniji od Raguse. Pa i podatak, da su svi kumovi iz Palerma (po kojima je glazbenik vjerojatno dobio drugo i treće ime), upućuje na zaključak, da su se Jarnovićevi roditelji nalazili u Palermu znatno prije njegova rođenja, ali u tom gradu

nisu stalno boravili, niti su imali rodbine, o čemu me izvijestio današnji župnik župe Sv. Antuna opata.[17]

Glazbenikovi roditelji

Ime Jarnovićeva oca nije nepoznato u literaturi i ono je već ranije dovođeno u rodbinsku vezu sa samim skladateljem. Tako je *R.-Aloys Mooser* dobro naslutio da bi Giovan-Maria Gernovick, odnosno Jean Marie Gernovich mogao biti Jarnovićev otac.[18] Schneider nije mogao pozitivno odgovoriti je li mu rođak,[19] dok je *Marc Pincherle* pretpostavljao njihovu rodbinsku vezu.[20]

A što je bio Jarnovićev otac?

Godine 1751. Giovan-Maria Gernovick ravnatelj je *»neke družine baletana i plesača na žici koja se pojavila u Pistoji za vrijeme karnevala (...), a koji je u oglasu kojim se obraća publici toga grada ustvrdio da je njegova trupa imala osobitu čast zabavljati 'velikog cara iz Moskve' (...) što pokazuje da je Ivanu-Mani Jarnoviću prilikom dolaska u Rusiju 1783. prethodio kojih četrdesetak godina ranije jedan član njegove obitelji.«*[21]

Godine 1761. *»sieur Gernovichi«* je na pariškim bulevarima otvorio boutique s mletačkim marionetama,[22] odnosno *»izišao na glas sa svojim kazalištem marioneta, 'boutique de fantoches à la vénitienne'.«*[23] a godine 1769. u Parizu je *»Jean Marie Gernovich, Talijan, izložio 'neobične životinje' i prodavao 'ptice papige' na štetu ovlaštenih mjesnih trgovaca koji su, bijesni zbog te nelojalne konkurencije, naveli policiju da zaplijeni njegove krilate životinje.«*[24]

Očito je da je Jarnovićev otac bio kazališni čovjek, odnosno artist (koji se, vjerojatno, usputno bavio i drugim, »dopunskim« poslovima, kao što je prodaja papiga i sl.), te da ga je životni put i poziv vodio i nosio raznim eu-

ropskim zemljama i gradovima, pa ga je vjerojatno takvim nekakvim poslom doveo i u Palermo, gdje se je rodio kasniji poznati guslač, plodni skladatelj i ekscentrični glazbenik.

Da je Giovanni Maria Giernovichi (kako je zabilježen u palermskoj matici krštenih) zaista skladateljov otac, potvrđuje još jedna pariška zgoda iz godine 1769. Naime, te iste godine, kad je Talijan Jean Marie Gernovich optužen od tamošnjih trgovaca, pariški glazbenik *François Cupis mlađi* podnio je 13. listopada 1769. tužbu protiv *»Jarnowicha, talijanskog glazbenika, koji stanuje u istoj kući«* (u kojoj i tužitelj) zbog izazivanja i prijetnji *»da će ga zlostavljati i da će mu prerezati grlo«*.[25] Ne potvrđuje li ta istodobna nazočnost dviju osoba istoga prezimena (premda različito bilježenog) i podrijetla u Parziu *»usku vezu srodstva koja je sjedinjavala virtuoza s časnim trgovcem 'pticama papigama'.«*?[26]

O Jarnovićevoj majci zasad ne znamo ništa više od imena i prezimena. Moglo bi se pretpostaviti da je vjerojatno bila glumica, kao što je to bila i Jarnovićeva žena,[27] ili artistica. Možda će daljnja istraživanja bolje rasvijetliti i njezin lik!

Nacionalno podrijetlo

Nepobitno dokazana činjenica da je Ivan Mane Jarnović rođen u Palermu, ne samo da pobija Gyrowetzovu tvrdnju o skladateljevu rođenju »na brodu u vodama Raguse« nego dovodi u sumnju vjerodostojnost i pouzdanost cjelokupnog njegova svjedočenja. Gyrowetz navodi da su Jarnovića — zato što je rođen »na brodu u vodama Raguse« — obično zvali Ragusaner i da je on — kao Ragusaner — bio ponešto mračan, ali dobroćudan.[28]

Ako je Jarnović rođen u Palermu, kao što jest, i ako on nije krio podatak o rodnom mjestu, kao što nije, na temelju čega su ga mogli zvati Ragusaner? I zbog čega su Ragusaneri mračni?!

Teško je tvrditi da je Gyrowetz sve to izmislio. A i zašto bi to napravio?! Međutim, dokumentarno utvrđena činjenica o Palermu kao rodnom mjestu Ivana Mane Jarnovića nesumnjivo govori protiv Gyrowetza kao »krunskog svjedoka«, na kojeg su se pozivali svi, koji su u njegovu životopisu nalazili prvorazrednu potvrdu tvrdnje da je slavni skladatelj rođen u blizini Dubrovnika, pa su na temelju toga, i zasad još uvijek neutvrđenog točnog oblika prezimena i drugog imena, izvodili tezu o njegovu hrvatskom podrijetlu. Zapis iz matice krštenih župe Sv. Antuna opata u Palermu zahtijeva da se ta teza ponovno razmotri. Naime, više se kao argumenti ne mogu uzimati rodno mjesto (brod u dubrovačkim vodama) i dokumentarno nepotvrđeni hrvatski oblik prezimena (Jarnović). Jer, sad je i više nego jasno da glazbenik nije rođen u hrvatskim stranama, a ni za roditelje mu se ne može sa sigurnošću tvrditi, da su hrvatskog podrijetla, pogotovo ne za majku (Maria de Marchi).

Već smo vidjeli, da pariški izvori oca i sina nazivlju Talijanima, odnosno oca Talijanom, a sina talijanskim glazbenikom. Spomenut je i podatak iz Bertinijeva »Dizionarija« prema kojem je Jarnović rođen u Parizu *»od talijanskih roditelja«*. To isto tvrdi i izdavač Memoara Madame de Gentlis (Bruxelles, 1825) u popratnoj bilješci: *»Sin talijanske obitelji i rođen u Parizu; pravo ime ovog slavnog violiniste je GIORNOVICHI.«*[29] U romanu *»Jarnowick«* (Pariz, 1844) *Gustave Desnoiresterres* za svog glavnog junaka kaže, da je *»rodom Sicilijanac«*.[30]

Kad već spominjem pariške izvore, potrebno je napomenuti, da u razdoblju Jarnovićeva djelovanja u Parizu, u tom gradu živi i *Rugjer Bošković* kao ravnatelj optike u službi Kraljevske mornarice.[31] Da je kojim slučajem skladatelj rođen »na brodu u dubrovačkim vodama«, jamačno bi stupio u vezu sa

svojim slavnim »zemljakom« (ta, krv nije voda!), koji bi o tomu, nesumnjivo, izvijestio sestru *Anicu*. Međutim, u prebogatoj Boškovićevoj korespondenciji ne nalazimo ni riječi o »dubrovačkom« skladatelju, koji u Parizu pobire brojna priznanja.

Teško je sa sigurnošću tvrditi da su glazbenikovi roditelji bili Talijani, iako je to za majku vrlo vjerojatno. A otac?! Možda je i on Talijan! A možda i hrvatskog podrijetla? Kad bi se našao zapis o vjenčanju Giovannija Marije Giernovichija i Marie de Marchi, jamačno bi se dobili pouzdani odgovori na te upite. Zasad se samo može tvrditi da guslač i skladatelj Giovanni Giernovichi, alias Ivan Mane Jarnović nije rođen u Hrvatskoj; da u njoj — koliko je poznato — nikad nije boravio, te da je navodno hrvatsko podrijetlo tog glazbenika vrlo problematično. Na temelju dokumenata kojima se sada raspolaže, prije se može govoriti o njegovom talijanskom podrijetlu, što istodobno ne znači, da je Giovanni Giernovichi talijanski skladatelj.

Prezime

O oblicima skladateljeva prezimena već je govoreno u uvodu, ali se tom problemu treba ponovno vratiti i pokušati odgovoriti na upit: Koji je pravi oblik prezimena?

Prema mišljenju dr. Artura Schneidera *»više je nego vjerojatno da je izvorni oblik majstorova prezimena bio Jarnović, pa je istom kasnije prestavljen u talijanski oblik Giornovich.«*[32] Danas, međutim, u to više ne možemo biti sigurni.

Oblik prezimena koji se javlja u zapisu o krštenju (Giernovichi) dosad, koliko mi je poznato, nije nigdje registriran, a najbliži je inačicama Cernovichi, Gernovich, Gernovichi, Gernovick, Giernovick i Žernovik. Nije li ga, možda, župnik pogrešno čuo, pa mjesto Giornovichi, ubilježio Giernovichi?! Jer, ne zaboravimo da se sam skladatelj potpisuje Giornovichi, odnosno Giornovichj, pa bi vjerojatno taj oblik trebalo smatrati pravim. S druge strane, prezime skladateljeva oca javlja se u inačicama Gernovich, Gernovichi i Gernovick. Treba nam, dakle, birati između tih oblika. Budući da je prezime, zabilježeno u matičnoj knjizi krštenih, najbliže oblicima u kojima se javlja prezime glazbenikova oca, smatram ga najvjerojatnijim, pa u daljnjem tekstu napuštam u hrvatskoj muzikologiji ustaljeni oblik Jarnović, te, poštujući osnovni dokument — krštenicu, skladatelja i guslača Ivana Manu Jarnovića odsad nazivljem GIOVANNI GIERNOVICHI.

Školovanje

Točno utvrđeni datum rođenja, kao i životni put Giovanni Marije Giernovichija, uz koji je, nesumnjivo, u dječačkim i prvim mladenačkim godinama vezan i život njegova sina Giovannija, dovode u pitanje dosad općeprihvaćeno mišljenje da je guslač Giernovichi bio učenik *Antonija Lollija*. Naime, Lolli je od 1758. do 1774. dvorski guslač u Stuttgartu,[33] a mladi Giernovichi je u tom razdoblju najvjerojatnije u Parizu. Za oca sigurno znamo, da je boravio u tom gradu godine 1761. Za sina *»Nema nikakvih informacija o njegovoj mladosti sve do dvadesete godine. Tada ga nalazimo, 1767. godine, u Parizu, u ulici Saint-Lazare, kao profesora violine.«*[34] (Bilo bi, uistinu, vrlo korisno i potrebno doznati odakle Pincherleu podatak da je Giernovichi godine 1767. imao dvadeset godina, što je potpuno točno u odnosu na sada utvrđeni datum rođenja, ali netočno u odnosu na godinu 1745, koja se u literaturi najčešće navodila kao godina glazbenikova rođenja.)

Mladi je Giernovichi u Parizu i godine 1769. (sjetimo se tužbe Françoisa Cupisa mlađeg protiv talijanskog glazbenika Jarnowicha), a u francuskoj prijestolnici kontinuirano živi od godine 1770. (1769) do 1779.[35] Međutim, čini mi se da nije presmiono razmaknuti granice 1779. Ako je to uistinu tako, onda je teško održiva tvrdnja da je Giernovichi učio u Lollija u Stuttgartu između 1760. do 1770.[36]

Kao Giernovichijev učitelj spominje se i guslač i skladatelj *Niccola Mestrino*,[37] ali je teško u to povjerovati, ne samo zbog toga što je Mestrino bio godinu dana mlađi od Giernovichija (rođen je 1748), nego u prvom redu zbog toga, što je Mestrino do godine 1785. djelovao u službi kneza Esterhazyja u Ugarskoj i Slovačkoj, a zatim došao u Pariz gdje je od godine 1789. koncertni majstor u Théâtre de Monsieur.[38] U to doba Giernovichija već godinama nema u Francuskoj. Tko mu je onda bio učitelj? Možda ipak Lolli?! Možda! Samo: gdje i kad? U svakom slučaju pitanje njegova školovanja ostaje neriješeno do daljnjega.

Životni put Giovannija Giernovichija

Na temelju dosad poznatih činjenica (koje se u ovoj raspri navode prema postojećoj literaturi) i novootkrivenih podataka o mjestu i datumu rođenja, te o skladateljevim roditeljima, danas je moguće približno točno rekonstruirati životni put Giovannija Giernovichija, koji — jezgrovito prikazan — ima slijedeću putanju:

Rođen 26. listopada 1747. u Palermu.
Godine 1751. najvjerojatnije je s ocem u Pistoji.
Godine 1761. vjerojatno je s ocem u Parizu.
Od 1767. do 1779. (možda s nekim kraćim prekidima između 1767. i 1769) živi i djeluje u Parizu.
Od 1779. do 1782. guslač u Postdamu.
Godine 1782. nastupa u Beču, Stochkolmu, Varšavi i Rigi.
Od 1783. do 1786. guslač u Petrogradu.
Od 1786. do 1791. putuje (gostuje) Europom.
Od 1791. do 1796. na britanskim otocima.
Od 1796. do 1802. u Njemačkoj.
Od jeseni 1802. u Petrogradu.
Umro u Petrogradu, 23. studenoga 1804.

Daljnja istraživanja možda će omogućiti, da se nešto više dozna o prvih dvadeset godina njegova života (1747—1767), koje zasad predstavljaju potpuno nepoznato razdoblje u skladateljevu životopisu.

Kojoj glazbenoj kulturi pripada Giernovichijevo stvaralaštvo?

Nepobitno utvrđena činjenica, da je Giovanni Giernovichi rođen u Palermu od roditelja, koji su najvjerojatnije bili, ili su se barem osjećali Talijanima, i koje su njihovi suvremenici smatrali takvima, zahtijeva da se konačno riješi ne samo pitanje njegova nacionalnog podrijetla (što i nije toliko bitno) nego u prvom redu da se utvrdi kojoj glazbenoj kulturi pripada njegovo stvaralačko djelo. Treba, naime, razlikovati nacionalnu (etničku) i kulturološku pripadnost umjetnika. Za umjetnika, a za glazbenika posebno, bitno je gdje je živio i stvarao, a ne gdje se rodio i kojem je narodu po svom podrijetlu pripadao.[39]

Dosad se Giernovichija smatralo hrvatskim skladateljem i nastojalo se dokazati (ne baš odveć uvjerljivim dokazima) da on to uistinu i jest. U tom

pogledu hrvatska muzikologija i glazbena reproduktiva učinile su zaista mnogo. O Giernovichiju (Jarnoviću) u Hrvatskoj je objavljena već spomenuta monografska studija dr. Artura Schneidera; održan jedan muzikološki skup (na Osorskim glazbenim večerima godine 1978, koje su bile posvećene njegovu stvaralaštvu); tiskana dva zbornika radova domaćih i inozemnih muzikologa o Giernovichijevu (Jarnovićevu) životu, radu i stvaralaštvu;[40] napisana monografija;[41] započeto opsežno arhivsko istraživanje da bi se utvrdio skladateljev identitet;[42] objavljeno nekoliko njegovih djela;[43] njegove skladbe često su na repertoaru hrvatskih komornih i simfonijskih orkestara; neka djela snimljena su i na gramofonskim pločama; izvedena je i ekranizirana (za TV) i opera *»Doma i u buži«*, kojoj je Giernovichi jedan od auktora[44] itd., itd. To je hvalevrijedno nastojanje, koje je rezultiralo pojačanim interesom za život i rad tog skladatelja, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u europskim, pa i svjetskim okvirima (disertacija u SAD-a[45]). Međutim, hrvatska će muzikologija sada morati imati u sebi toliko snage da se — dosljedna sebi kao znanosti. koja polazi od činjenica (a ne kao nauka od pretpostavki) — »odrekne« skladatelja, kojega je smatrala svojim i za kojeg je toliko napravila. »Slučaj Jarnović« korisno će joj poslužiti u još kritičkijem istraživanju naše glazbene »bašćine«, što će omogućiti da u buduće ne bude dolazilo do ovakovih neugodnih iznenađenja.

Ako se sada upitamo: Cijoj glazbenoj kulturi pripada Giovanni Giernovichi i njegovo stvaralaštvo?, pripazimo da ne damo brzoplet odgovor. Naime, ako uzmemo u obzir samo mjesto rođenja i nacionalno podrijetlo, moglo bi se odgovoriti: Giovanni Giernovichi i njegovo djelo pripadaju talijanskoj glazbi! Bilo bi to isto tako pogrešno, kao i dosadašnje određenje po kojem je taj glazbenik smatran hrvatskim skladateljem.

Polazeći od već iznesenog gledišta da nije bitno gdje se je neki glazbenik rodio i kojem je narodu pripadao, nego gdje je živio, djelovao i stvarao, a imajući u vidu životni put Giovannija Giernovichija, mislim da je za njega najispravnije reći da je *francuski* guslač i skladatelj vjerojatnog talijanskog podrijetla. To potkrepljujem slijedećim činjenicama:

1. Iako ga susrećemo u raznim europskim zemljama, Giernovichi je ipak kontinuirano najduže boravio i djelovao u Parizu (vjerojatno već od godine 1761, vjerojatnije od 1767, a sigurno od 1769. do 1779).
2. U tom je gradu postigao svoje prve i najznačajnije guslačke i skladateljske uspjehe.
3. U Parizu su nastale, izvedene i objavljene tolike njegove skladbe, osobito violinski koncerti.[46]
4. Giernovichi je tvorac (»praotac«) i najznačajniji predstavnik francuskog violinskog koncerta XVIII. stoljeća.[47]
5. Giernovichijeve skladbe izvode se u Francuskoj i poslije njegova odlaska iz Pariza.[48]
6. I nakon odlaska iz Pariza smatran je francuskim guslačem, pa je kao takav označavan i na koncertnim programima u Frankfurtu godine 1779.[49]
7. I njegov obiteljski život usko je vezan uz Francusku: žena mu bijaše francuska glumica,[50] a dok je krstario Europom, obitelj mu je i dalje živjela u Francuskoj, i to mnogo godina poslije njegova odlaska iz Pariza.[51]
8. Jedino njegovo sačuvano pismo pisano je na francuskom jeziku.[52] Ono je upućeno kćeri Mimi, što je dokaz, da je francuski bio govor njegove svakodnevnice.
9. Uspomena na Giernovichija ovjekovječena je i u francuskoj književnosti: u romanu »Jarnowick« *Gustavea Desnoiresterrsa*, u noveli »Une leçon de Jarnovich« *Edouarda Monnaisa* i u »Memoarima« *Madame de Gentlis*.[53]

Navedene činjenice mislim da su dovoljno jak razlog, da se Giovannija Giernovichija smatra francuskim guslačem i skladateljem, te da njegovo stvaralačko djelo, koje je uglavnom i nastalo u Francuskoj, s punim pravom i pripada francuskoj glazbenoj »baščini«.

Zaključak

Otkrićem dokumenta o krštenju završeno je traganje za mjestom i točnim datumom rođenja Giovannija Giernovichija. Taj je dokument ujedno omogućio, da se dozna tko su skladateljevi roditelji; da se preispita njegovo nacionalno podrijetlo i da se odredi pripadnost njegova opusa francuskoj glazbenoj kulturi. U daljnjim traganjima trebalo bi otkriti mjesto vjenčanja Giernovichijevih roditelja, odnosno pronaći zapis o vjenčanju, koji bi, vjerojatno, konačno riješio pitanje skladateljeva nacionalnog podrijetla, te ustanoviti što su oni radili u Palermu godine 1747. (Vjerojatno je u tom gradu te godine Giovanni Maria Giernovichi gostovao sa svojom trupom.) Također bi trebalo tragati i za zapisima o vjenčanju Giovannija Giernovichija i krštenju njegovih kćeri (ti bi se zapisi najvjerojatnije mogli pronaći u matičnim knjigama koje pariške župe), jer bi i ti dokumenti mogli pomoći, da se upotpuni glazbenikov životopis. Trebalo bi, naravno, tragati i za pouzdanijim podacima o njegovu školovanju, kao i za eventualnim dokumentima o vjerojatnom boravku Giovannija Giernovichija u Parizu od godine 1761. (možda i prije te godine) do 1767.

Dojučerašnji hrvatski guslač i skladatelj Ivan Mane Jarnović, a od sada francuski glazbenik vjerojatnog talijanskog podrijetla Giovanni Giernovichi za muzikologe prema tomu ostaje i dalje poticajni izazov u otkrivanju nepoznatih podataka iz osebujnog i pustolovnog života i plodnog rada jednog od najzanimljivijih, a ujedno i najekscentričnijih europskih glazbenika XVIII. stoljeća.

Ivan Bošković

BILJEŠKE

1. Adalbert Gyrowetz: *Biografije*, Wien, 1848, str. 10—11. Navedeno prema studiji dr. A. Schneidera.

2. Dr. Artur Schneider, *Ivan Mane Jarnović, hrvatski guslač-virtuoz i skladatelj 18. stoljeća.* Schneiderova studija izvorno je na hrvatskom jeziku prvi put izašla u XXXVII. godištu »Sv. Cecilije« (Zagreb, 1943, sv. 1—6). Kao posebni otisak (pretisak) objavljena je godine 1944. u izdanju Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu. Njezina francuska verzija *(Un virtuose croate eu France au XVIII siècle: Ivan Mane Jarnović)* objelodanjena je u Annales de l'Institut françois de Zagreb, VI—VII, 1942—43, br. 20—30, str. 63—85. Na hrvatskom jeziku ponovno je objavljena u zborniku »Ivan Mane Jarnović, hrvatski skladatelj«, sv. I, Zagreb-Osor, 1978, str. 13—73. U tom je zborniku tiskan i engleski prijevod te studije *(Ivan Mane Jarnović — A Croatian Violin Virtuoso and Composer of the 18th Century*, str. 127—191). Sva moja pozivanja na Schneidera u ovoj raspri navode se prema zborniku *»Ivan Mane Jarnović, hrvatski skladatelj«*, sv. I. Budući da se pozivljem i na radove drugih auktora, objavljene u tom zborniku, kao i na radove iz II. sveska, u daljnjem tekstu taj zbornik označavam kao Jarnovićev zbornik, sv. I. ili sv. II. Potpunije podatke o samim zbornicima vidi u bilješci br. 40.

3. Pokušao sam ustanoviti kad se Jarnovića prvi put spominje kao hrvatskog skladatelja. U Ledererovu priručniku *»Pouka o pjevanju«*, tiskanom upravo u Dubrovniku godine 1914ć a u kojem su dani kratki životopisi hrvatskih skladatelja, o Jarnoviću nema ni riječi. U Širolinom *»Pregledu povijesti hrvatske muzike«* (Edition Rirop, Zagreb, 1922) Jarnovića se spominje kao skladatelja za kojeg se »sluti«, da je »porijetlom Hrvat« (str. 55). Ne tvrdi se, dakle, da je hrvatski skladatelj. U enciklopedijskom izdanju *»Znameniti Hrvati 925—1925«* (Zagreb, 1925) Jarnoviću nema ni spomena.

U programu svečanog koncerta, što ga je u Dubrovniku 1. veljače 1934. priredila Dubrovačka glazbena matica, a na kojem je izveden i Jarnovićev X. violinski koncert, skladatelja se nazivlje Dubrovačaninom. Nepotpisani auktor bilješke pritom se poziva na Riemann-Einsteinov *»Musiklexikon«* (bez oznake godine izdanja), koji za Jarnovića tvrdi, da je »svakako hrvatskog porijetla«, te na program Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu od 17. travnja 1931. uz napomenu da sveuč. prof. dr. Artur Schneider o Jarnoviću sprema posebnu studiju. Kako se već tada nekritički prihvaćao i tumačio Gyrowetzov podatak o skladateljevu rođenju »na brodu u vodama Raguse«, potvrđuje i slijedeći ulomak iz te bilješke:

»Sto i trideset godina poslije njegove smrti gečeras po prvi put i to prigodom svečanosti sv. Vlaha Dubrovnik se odužuje svome proslavljenome sinu. Po njemu je naš grad koji je dao plejade pisaca renesanse dao i ovog velikog skladatelja muzičkog klasicizma.«

U nepotpisanom novinskom članku *»Ivan Mane Jarnović«* (»Obzor«, g. LXXIX, br. 153, 8. srpnja 1939, str. 1—2) Jarnovića se izričito ne nazivlje hrvatskim skladateljem, nego »našim Jarnovićem«, a za njegova se djela kaže, da su »dokaz naše kulture«. U Širolinom djelu *»Hrvatska umjetnička glazba.* Odabrana poglavlja iz povijesti hrvatske glazbe sa slikama i notnim primjerima.« (Matica hrvatska, Zagreb, 1942, str. 16—18) za Jarnovića se također izrijekom ne tvrdi, da je hrvatski skladatelj, nego se samo pretpostavlja, da je podrijetlom Hrvat. Prema tomu, izričito ga kao hrvatskog skladatelja i guslača, i to već u nazivu svoje studije, prvi nazivlje dr. Artur Schneider, što kasnije ponavljaju svi oni, koji su (prvenstveno u Hrvatskoj, ali i u inozemstvu) pisali o životu i radu tog glazbenika. Začuđuje, međutim, činjenica da nitko nije uočio tako nedostatnu i problematičnu Schneiderovu argumentaciju o hrvatskom podrijetlu Ivana Mane Jarnovića i njegovom navodnom rođenju na brodu u blizini Dubrovnika. Koliko je pak Schneider uspio uvjeriti i stručnjake, potvrđuje i slijedeći primjer: U rujnu godine 1957. u razgovoru s *Albom Vidakovićem* u Zagrebu spomenuo sam mu, da *prof. Petar Sager*, tada nastavnik teoretskih predmeta i ravnatelj dubrovačke glazbene škole, sumnja u Jarnovićevo hrvatsko podrijetlo, na što mi je Vidaković vrlo odrješito odgovorio: »Schneider je to dokazao, i tu prof. Sager nema što govoriti!«

4. A. Schneider, navedeni rad, str. 15.

5. Ibid., str. 16.

6. Krešimir Kovačević, *Hrvatski kompozitori i njihova djela*, Naprijed, Zagreb 1960, str. 192.

7. A. Schneider, n. r., str. 15.

8. Stana Đurić-Klajn, *Mozartov savremenik Ivan-Mane Jarnović.* Novo razjašnjenje o biografiji. Jarnovićev zbornik, sv. I, str. 76, bilj. 1.

9. Abbé Robineau, *Les caprices de la fortune*, Paris 1816. Navedeno prema članku S. Đurić-Klajn *»Mozartov savremenik...«*, str. 80.

10. R.-Aloys Mooser, *Giovanni-Mane Giornovicchi, zvan Jarnowick.* Violinisti-kompozitori iz Italije u Rusiji u XVIII stoljeću. Jarnovićev zbornik, sv. I, str. 83. i 89.

11. A. Schneider, n. r., str. 13—14, 16, 48, 50, 66—69, 70—72; S. Đurić-Klajn, n. r., str. 77; Stanislav Tuksar: *Pitanje Jarnovićeva identiteta.* Arhivski rad u toku. Jarnovićev zbornik, sv. II, str. 16.

12. A. Schneider, n. r., str. 14; Lovre Županović: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 112.

13. A. Schneider, n. r., str. 14. i 15.

14. Ibd., str. 15.

15. B. Širola, *Hrvatska umjetnička glazba...*, str. 16.

16. Najtoplije zahvaljujem Nadbiskupskoj kuriji u Palermu, a osobito župniku župe Sv. Antuna opata don Salvatoreu Todaru na uloženom trudu i dragocjenim informacijama. Zahvaljujem također don Šimi Maroviću na posredovanju.

17. Iz pisma don Salvatorea Todara od 9. svibnja 1984: *»Dai registri da me attentamente consultati non risulta altro cognome che corrisponda al quello di Giernovichi.«*

18. R.-A. Mooser, n. r., str. 83—84.

19. A. Schneider, n. r., str. 16.

20. Marc Pincherle, *Ekscentrični virtuozi — nepismeni Jarnović*, Jarnovićev zbornik, sv. I, str. 114.

21. R.-A. Mooser, n. r., str. 83—84.

22. M. Pincherle, n. r., str. 114.

23. A. Schneider, n. r., str. 16.
24. R.-A. Mooser, n. r., str. 84.
25. Ibid.
26. Ibid., str. 84—85.
27. R.-A. Mooser, n. r., str. 86; M. Pincherle, n. r., str. 115.
28. S. Đurić-Klajn, n. r., str. 76.
29. Rajka Dobronić-Mazzoni, *Malo poznate zgode iz života violiniste i skladatelja I. M. Jarnovića*, OD-DO, br. 2 (57), Zagreb, 1. veljače 1984, str. 5—6.
30. A. Schneider, n. r., str. 30.
31. Dr. Željko Marković, *Ruđer Bošković*, »Bošković«, almanah Hrvatskoga prirodoslovnog društva za godinu 1950, Zagreb, 1950, str. 173—179.
32. A. Schneider, n. r., str. 15
33. Anonim, *LOLLI, Antonio*, Muzička enciklopedija, II. izdanje, sv. II, JLZ, Zagreb, 1974, str. 476.
34. M. Pincherle, n. r., str. 115.
35. A. Schneider, n. r., str. 22.
36. Ibid., str. 20.
37. Prof. Arnaldo Bonaventura, *Storia del violino, dei violinisti e della musica per violino*, Ulrico Hoeplin, Milano, 1925, str. 148.
38. Anonim: *MESTRINO, Nicolò (Nicola)*, Muzička enciklopedija, II. izdanje, sv. II, JLZ, Zagreb, 1974, str. 572.
39. O tom problemu opširnije ću pisati u raspri *»O nacionalnoj (etničkoj) i kulturološkoj pripadnosti umjetnika, a posebno glazbenika«.*
40. *Ivan Mane Jarnović, hrvatski skladatelj.* Zbirka radova. — *Ivan Mane Jarnović, A Croatian Composer.* Collection of Studies. Muzički informativni centar Koncertne direkcije Zagreb — Osorske glazbene večeri, Zagreb-Osor, 1978.
Ivan Mane Jarnović, hrvatski skladatelj, II. — *Ivan Mane Jarnović, A Croatian Composer*, II. Muzički informativni centar — Osorske glazbene večeri, Zagreb-Osor, 1980.
41. Vjera Katalinić, *Ivan Mane Jarnović — Život, djelo, značenje* (rukopis)
42. S. Tuksar, n. r., (vidi bilješku br. 11), str. 15—25.
43. *Duet br. 3* (za dvije violine), Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 1939; 1956.[2]
12. (violinski) koncert (glasovirski izvadak), Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 1971.
Tri koncertantna kvarteta, Muzikološki zavod Muzičke akademije, Zagreb, 1976.
44. Opera *»Doma i u buži«* (izvorno: *»At Home and Abroad«)* izvedena je najprije na Osorskim glazbenim večerima, a zatim i na Dubrovačkim ljetnim igrama godine 1980. TV-snimku tog djela prikazala je Zagrebačka televizija 2. siječnja 1981. Riječ je o adaptaciji izvorne engleske opere, koja je svoju praizvedbu imala u londonskom Covent Gardenu godine 1796, a kojoj su auktori André Grétry, William Shield i Giovanni Giernovichi. Nepotpun materijal tog djela pronašao je u Londonu hrvatski muzikolog *Stanislav Tuksar* prije nekoliko godina. Za suvremenu izvedbu operu je obradio skladatelj *Igor Kuljerić*, a libreto napisao književnik *Luko Paljetak*, koji je scensko zbivanje locirao u Dubrovnik, pa su tako i glavni junaci dobili tipično dubrovačka imena. I time se htjelo naglasiti Giernovichijevo (Jarnovićevo) hrvatsko podrijetlo, a sama opera proglašena je potpuno neutemeljeno i nekritički »biserom naše glazbene baštine« *(Jagoda Martinčević-Lipovčan* u »Vjesniku« od 19. srpnja 1980, str. 6).
45. N. K. Nunamaker, *The Virtuoso Violin Concerto before Paganini: The Concertos of Lolli, Giornovich and Woldemar*, Indiana University, 1968.
46. A. Schneider, n. r., str. 43; Chapell White: *Jarnovićevi violinski koncerti*, Jarnovićev zbornik, sv. I, str. 109—111; Ljiljana Ščedrov: *Ivan Mane Jarnović.* Bio-bibliografski pregled. Jarnovićev zbornik, sv. II, str. 32—57.
47. B. Širola, *Hrvatska umjetnička glazba*, str. 18.
48. M. Pincherle, n. r., str. 115.
49. B. Širola, *Pregled povijesti hrvatske muzike*, str. 56.
50. M. Pincherle, n. r., str. 115.
51. A. Schneider, n. r., str. 52. i 59.
52. Ibid., str. 52.
53. Ibid., str. 38—43.

IZ KAZALIŠNOG ZAGREBA

125. godišnjica *Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu* slavi se zaista suviše skromno. Jubileju ovakva značenja ne može biti dostatna samo jedna sezona. Za pomanjkanje novca »u tu svrhu« ne kanimo, dakako, okriviti Kazalište, no je li ono učinilo baš sve što je moglo da ta proslava bude obuhvatnija i u sadašnjem našem kulturnom trenutku prisutnija? Nije li upravo sada bila prilika da ponovno čujemo i vidimo recimo Gotovčevu »Moranu« i Odakovu »Doricu«, da doživimo praizvedbu Širolina »Mladog gospodina«, Baranovićeve opere »Turci idu« i Magdalenićeva »Krapinskog suca«, da se obnove ponajbolja djela Gundulića, Brezovačkog, Tucića, Kosora, Ogrizovića, Kulundžića, Begovića, Senečića i drugih negda »kućnih autora« ovoga glumišta? Nema li svega toga s a m o zbog nedostatka financijskih sredstava? Tužaljke, međutim, na stranu pred istinskom radošću koju — zaslugom kazališne uprave — doživjesmo 29. siječnja o. g. kad je prvi put izvedena OSTAVKA *Čede Price*. Ovi »dramski prizori« svojim sadržajem potpuno pristaju jubilarnoj sezoni matične naše kazališne kuće: radi se o intendanturi Stjepana Miletića, neponovljiva kazališnog entuzijasta i utemeljitelja moderne hrvatske Talije. No »Ostavka« i drugim svojim kvalitetama zaslužuje izuzetno priznanje. Sročena je teatarski vješto, toplina njezine evokacije »onodobnog« Zagreba i Hrvatske od posebnog je čara a kazališne, društvene i političke naše prilike s prijelaza XIX. u XX. stoljeće kao i plejada znamenitih Hrvata toga vremena i ostali akteri zbivanja oslikani su s izrazitim smislom za nenametljiv, istančan i vjerodostojan prikaz atmosfere. Pisano je to Pricino djelo s pijetetom i zanosom i s prve hrvatske pozornice zaista se već dugo iz domaćeg djela nije čula tako čestita i prava riječ.

Redatelj *Georg Paro* u punoj je zrelosti svoga stvaralaštva napustio — čini se — sklonost ekshibicionizmu i tako je »Ostavku« postavio na scenu u blistavom sjaju, no s respektom dostojnim njezinih vrijednosti, poletno i maštovito, posvjedočivši u cijelosti svoj talenat pravog kazališnog maga. I kostimografu *Zlatku Boureku* valja bez rezerve priznati da zna i može svoj posao obaviti skladno, s ukusom i vrlo dojmljivo. Scenograf *Zlatko Kauzlarić Atač* također se iskazao svojim rješenjima, među kojima pozornica na pozornici sa shakespeareskim gledalištem u pozadini posebno svjedoči o vrsnosti njegova umijeća.

Što se glumačke ekipe tiče, Zagreb se može ponositi njome. Poneseni dignitetom teksta a neki i počašćeni mogućnošću da prezentiraju likove pojedinih velikana hrvatskog glumišta i kulture glumci su u ovaj pothvat ušli ulogom svih svojih najboljih snaga te ostvarili predstavu koja će se dugo pamtiti i spominjati. *Mustafa Nadarević* dubokom je proživljenošću i potpunom uvjerljivošću prikazao Miletićevo oduševljenje, energiju, upornost, rodoljublje, dalekovidnost, požrtvovnost, gorčinu njegova razočaranja, patnju i smrt, *Neva Rošić* dočarala je grandezzu i otmjenost Marije markize Ružičke-Strozzi tako neposredno i magistralno da je na otvorenoj sceni pozdravljena spontanim pljeskom oduševljene publike, *Božidar Boban* u ulozi Andrije Fijana imponirao je nenamještenim dostojanstvom a kao Fijan »šekspirijanac« završnu je scenu bez velikih gesta, no snažnim »nabojem« uzdi-

gao do nezaboravna doživljaja, *Koraljka Hrs* znala je nesretnu ljubav Hermine Šumovske prema Miletiću proživeti profinjenom osjećajnošću, plamnom ljubomorom i bolnom patnjom, *Ena Begović* bila je autentičan i uspio tumač ljupkosti, ljepote i vjernog prijateljstva Ljerke Šram a *Dragan Despot* burnog temperamenta, ironičnosti i ogorčenja književnika i glumca Srđana Tucića. *Vanja Drach* suverenom je sigurnošću uobličio tobožnju kavalirštinu i stvarnu perfidiju zloglasnog bana Khuena, *Danku Ljuštini* uloga je banskog savjetnika i Khuenova pouzdanika dodvorice Chlupa omogućila da se ponovno istakne očitim smislom za slikovitu karakterizaciju pa nije čudo što se nakon neodoljivo komične njegove scene solo-pjevanja prolomio pljesak, izvrsne komične epizode ostvarili su *Saša Dabetić* i *Ljudevit Galic* kao licitarski bračni par i *Kruno Valentić* kao kazališni podvornik Toma, dok su *Branka Cvitković* (šefica baleta Grondona), *Ivo Kadić* (kostimograf Rösch) i *Ivan Katić* (oponent Miletiću Halecker) znalački pronašli točne naznake za te likove. *Alma Prica* s mnogo se topline uživjela u nepokolebljivu ljubav Miletićeve zaručnice a onda i supruge Božene da bi njezinu strahovanju kako će ga izgubiti dala diskretan prizvuk istinske tragike. *Marija Paro* u ulozi Boženine majke Melite Katkić sa svega je nekoliko rečenica i nekoliko minuta boravka na sceni postigla da bismo je rado češće vidjeli. Igrajući Julija Šenou, predsjednika Kluba »Kvak« i uglednog zagrebačkog građanina, *Zlatko Crnković* djelovao je zaista impozantno, *Zvonko Strmac* uspješno je »oživio« Ivana Zajca, *Spiro Guberina* dao je govoru Ive Vojnovića pravi dubrovački ton, konobar Marko iz Švice u interpretaciji *Dejana Aćimovića* odisao je iskonskom prostodušnošću i dobrotom, Miletićev tajnik Radinović zaslugom *Dušana Gojića* dojmio se svojom vjernošću i čestitošću a *Franjo Štefulj* iskusnom je umješnošću »nijemog« Khuenova pratioca učinio — rječitim. I svi ostali izvođači: *Miro Šegrt, Tomislav Stojković, Amir Bukvić, Zvonimir Zoričić, Pavle Bogdanović, Mirko Švec, Tomislav Rališ, Ivica Jončić, Višnja Kiš* i dr. (u ulogama Milana Šenoe, Augusta Harambašića, Vladimira Treščeca, Adama Mandrovića, Dragutina Freudenreicha, Josipa Katkića, A. G. Matoša, Khuenova osobnog tajnika, djevojke kod Katkićevih itd.) savjesno su i pouzdano, odgovorno i s uspjehom obavili svoje zadatke.

U pogledu maske nije se išlo za forsiranom sličnošću s historijskim osobama; prokušani *Branko Borovčak* pokazao se, međutim, dovitljivim majstorom istančana ukusa. *Aleksandar Augustinčić* vještom je rasvjetom pomogao ostvariti potrebnu atmosferu. Valja svakako spomenuti i glazbu *Pere Gotovca*, koreografiju *Jurja Mofčana* i lektorski rad *Đurđe Škavić*. Kao asistent redatelja fungirao je *Miro Šegrt* a kao asistenti scenografa *Ante Serdar* i *Darko Bakliža*. I cjelokupna *tehnika* zavrijedila je spomen.

Kad je po završetku predstave sasvim umjesno spušten Bukovčev zastor, ovacijama nije bilo kraja.

* * *

ŠOVINISTIČKU FARSU *Radoslava Pavlovića* vidjeli smo u Zagrebu na prošlogodišnjim Danima satire. Izvela ju je grupa Studentskog kulturnog centra iz Beograda. Tada sam u našoj reviji (br. 5/1985, str. 644) rekao svoju o djelu (i izvedbi). U ovoj je sezoni spomenutu farsu stavilo na svoj repertoar zagrebačko *Satiričko kazalište »Jazavac«*.

Igra dvojice protagonista bila je naprosto blistava. *Željko Königsknecht* (kao »građanski« povjesničar iz Zagreba s tipičnim kajkavsko-njemačkim rječničkim »blagom«) i gost?) *Željko Vukmirica* (kao svetosavsko-kosovski »istoričar« iz Beograda) profilirali su likove precizno, slikovito i životno vjerno, skupnu su svoju igru doveli do savršena sklada (replike su sijevale i sjekle snažno i brzo) a u komici našli su pravu mjeru. U manjim (i većinom mnogo manje zahvalnim) ulogama uglavnom su korektno obavili zadatke *Kostadinka Velkovska, Mladen Crnobrnja, Dušan Gruborović* i *Zvonko Presečki*.

Redatelj *Egon Savin* (režirao je i viđenu beogradsku predstavu) skoncentrirao se potpuno na nosioce glavnih uloga i svoju u tom pogledu vrlo uspjelu režiju sada je još obogatio i zaokružio s podosta dobro zapaženih karakteristika zagrebačke sredine.

Scena *Drage Turine*, kostimi *Rute Kneževića* i šminka *Dubravke Marijanović* bijahu primjetnim elementom cjelokupnog uspjeha predstave što je publika prima s izrazitim oduševljenjem.

* * *

Slovenski suvremeni dramatik *Jože Žmavc*, pisac (uz ostalo) jedne — kako sam kaže — »antigogoljiane«, predstavio se nedavno u zagrebačkom *Teatru ITD* svojevrsnom (to ne veli on) »čehovljadom« RIKARD I NJEGOV DVOJNIK. Tu se, naime, radi o drami jedne obitelji, međusobnim odnosima njezinih članova (koji su iz triju generacija) i o »prodoru« četvero »stranaca« u njihov krug. Pisana je spretno i moderno (no s mjerom i smisleno) i u rukama je renomiranog redatelja *Mire Međimorca* rezultirala privlačnom, živom i skladnom predstavom s mnogo osebujne komike i brojnim pažnje vrijednim glumačkim kreacijama: *Nada Subotić* markantno je uobličila malo »šuknutu« baku (koja ipak sve vidi i zna, ne želi pustiti iz ruku uzde obiteljske »uprave«, središte je obiteljskog života i »zadnja instanca« u sporovima), osobito je briljirala u sceni opisa krunidbene svečanosti u Budimpešti a njezina pojava u starinskom gala-»ađustirungu« bila je upravo prelijepa, nezaboravna slika; *Helena Buljan* (Rikardova bračna družica Marta) mijenja u toku predstave nekoliko kostima i nosila ih je neodoljivo šarmantno dok je kolebanje, nesigurnost, nepromišljenost, nevjeru i otrežnjenje žene nezadovoljne »nemogućim« mužem i razočarane u ljubavniku (od kojeg je očekivala spas) dočarala decentno, ženstveno toplo, u punoj autentičnosti i velikom stilu; *Ratko Buljan* uživljeno je i jednako uspješno prikazao obje Rikardove »faze« (tj. njegovu neuravnoteženost i kasniju sređenost); Rikardove i Martine buntovne kćeri poletno su interpretirale *Nataša Maričić* i *Branka Trlin:* prva je uz to uvjerljivo ocrtala djevojku koja strahuje da će je zaručnik napustiti i koja se energično bori za nj a druga naivnu i simpatičnu šiparicu; *Željko Mavrović* u ulozi obiteljskog »originala« znao je umjesnim, odmjerenim i dosljedno provedenim »sredstvima« stvoriti slikovit komičan lik što je u punoj mjeri uspjelo i *Slavici Jukić* koja je glumila lukavu i prijetvornu, na kraju nasamarenu lihvarku i prostakušu; *Žarko Savić* kao Rikard II. sočnim je bojama oslikao neiskrenost i šarlatanstvo toga ženskara i kazališnog ravnatelja; *Darko Janeš* vješto se snašao u nastojanju zaručnika da ga rezolutna njegova buduća supruga već i prije vjenčanja suviše ne »stegne« kao i u kočoperenju nadobudnog mladog pravnika; *Vera Zima* (Nataša, koju je Rikard na nekoj svojoj skitnji »pobrao« s ceste, doveo je u svoj dom, učinio kućnom pomoćnicom i čak se namjeravao oženiti njome) unijela je u svoju igru obilje nenamještene srdačnosti, neposrednosti i prpošnosti te tako predstavi dodala još jednu izuzetno uspjelu kreaciju.

Puno priznanje zavređuje i scenograf *Zvonko Šuler* za jednostavan no istinski poetičan prostorni ugođaj, *Blaženka Marušić* za efektne kosti-

me i *Marija Grgičević* za uspio prijevod. Pomoćnik redatelja bio je *Damir Mađerić*, songovi su djelo *Ladislava Tulača* a glazbu je izabrao *Branko Vodeničar*.

Pripremajući premijeru komada IZGLED VARA Austrijanca *Thomasa Bernharda Teatar ITD* priredio je u zajednici s Austrijskim kulturnim institutom iz Zagreba književnu večer na kojoj je malobrojne slušatelje Nenad Popović vrlo smišljeno, pregledno i svestrano informirao o tom nepopravljivom »popravljaču svijeta« dok su odlomke iz njegovih djela čitali mladi glumci (odnosno glumački kandidati) Željko Duvnjak, Rene Medvešek, Sven Medvešek i Zlatko Ožbolt.

Predstava je u cijelosti potvrdila Bernhardovu osebujnost i duhovitost, ali i svojevrsno antiteatarstvo: samo za dva glumca napisati — o starenju i starosti! — traktat kojega izvedba traje više od dva sata — ipak je prevelika smjelost. »Izvući« ga, tj. spasiti od neizbježne monotonije, mogu samo izuzetno dobri glumci. Ovdje je, na sreću, to bio slučaj. *Tonko Lonza* uživio se »bez ostatka« u situaciju mrzovoljnog i otresitog bivšeg artista, pedanta, zanovijetala i odnedavno udovca, njegove je »poslove« — od rezanja nokata i brijanja do čišćenja cipela i razgovorâ s kanarincem — prožeo brojnim životno vjernim i neodoljivo komičnim detaljima da bi u cjelini ipak stvorio lik više tužan nego smiješan, pokazavši se i u ovoj zgodi čarobnjakom scene a pogotovu — starijom terminologijom rečeno — vrsnim karakternim glumcem. Vrlo mu je dobro sekundirao — u ulozi artistova brata, hipohondra i samotnjaka, umirovljenog ali neiživljenog glumca — *Drago Krča;* ovaj majstor žive, temperamentne glume i nenadmašiv »specijalist« igre ruku morao se na ovom zadatku povući u se: minimalnim je »aparatom« uspjelo dočarao traume i sitne pakosti ovog svojevrsnog čudaka.

Redatelju gostu *Jochenu Zoerneru Erbu* iz Münchena prigovoreno je što tekst nije smjelije kratio. Valja, međutim, priznati da se našao pred teškim izborom: kraćenjem učiniti djelo izvedbeno prikladnijim ili režirati integralni tekst i tako sačuvati puninu originalnosti i tipičnosti toga »strašnog djeteta« suvremene njemačke (i austrijske) književnosti. Odlučio se za ovo drugo rješenje i ne može mu se poreći minuciozna, vješta i stilski čista razrada autorova teatarski svakako neobična no zanimljiva tkanja. Nije mu loša ni ideja da »dotičnu« braću predoči i u mladom »izdanju«. U tu je svrhu dao kostimirati dvojicu studenata glume i oni su prije predstave zabavljali gledaoce okupljene u predvorju. Bili su, međutim, smješteni razdaleko i suviše postrance pa nisu došli do primjetnijeg izražaja.

I scenografija povjerena je gostu: *Jürgen Aue* iz Mainza dao je zbivanu jednostavan, nenametljiv i praktičan prostorni okvir.

* * *

Ove nas je sezone obradovalo — uz neka već zabilježena — i reprezentativno gostovanje *Hrvatskog narodnog kazališta iz Osijeka* koje je u zagrebačkom HNK prikazalo svoju izvedbu *Krležina* scenarija PUT U RAJ. Hoteći da im ova predstava za svečano otvorenje njihove obnovljene kazališne zgrade bude što kvalitetnija Osječani su pozvali na suradnju nekoliko umjetnika iz Zagreba. Bio je to ponajprije redatelj *Georg Paro*. Ne poznavajući zahvate što ih je — po vlastitu priznanju — izvršio na Krležinu tekstu (koji je opet »dramatizacija« njegove novele »Cvrčak pod vodopadom«) ne može se, dakako, dati meritorna ocjena toga Parina posla, no po viđenom valja pretpostaviti da nije bio na štetu originalu. Režijskim pak postupkom, poznatom iskusnom svojom vještinom, nadahnuto i u velikim potezima (no bez ikakvih ekstravagantnosti), Paro je i mračnim i svjetlijim tonovima prvog dijela kao i »rajskoj opereti« (kako je sam Krleža nazvao drugi dio toga svog djela) dao biljeg zaista dojmljivog kazališnog čina da bi u završnici sva ta »austro-ugarska« zbivanja iz prvog svjetskog rata povezao sa zlogukim prijetnjama sadašnjosti i budućnosti čovječanstva.

I dvije glavne uloge bile su povjerene zagrebačkim umjetnicima. *Zvonimir Zoričić* izrazitom je impresivnošću obuhvatio sve zgode Bernardova martirija: od muka pacifista koji mora ratovati (a nema snage da se pobuni), kasnije grižnje savjesti, nasnalaženja i protesta protiv ustaljenog »reda« pa sve do halucinacija (i sjajnog ironičnog »deklamiranja« ljubavnih stihova) a *Vanja Drach* (bio je i jezični savjetnik — u kojem pogledu?) pokazao se nenadmašivo blistavim interpretom nebuloznih tirada brbljavca i prkosnika Orlanda, njegovih ogorčenja, raspojasanosti i »filozofije« pod devizom »carpe diem«. Cjelokupni osječki ansambl posvjedočio je nadarenost, odgovoran pristup poslu i uspjelo nastojanje da i pojedinačna i skupna igra budu u cijelosti na visini zadatka. *Isidor Munjin* sigurno je i znalački naglasio primarijusovu nonšalantnost, »kliširani« njegov odnos prema bolesnicima i sklonost ljubakanju, *Ico Tomljenović* znao je slikovito istaknuti grubost, bezdušje i umišljenost »uglađenog« ritmajstora Bramarbasa, *Đorđe Bosanac* privukao je pažnju interpretacijom dosadnog i nametljivog pacijenta propalice a *Mile Pešut* (kao Orlandov pacijent) autentičnim kajkavskim govorom, *Jasna Odorčić* svidjela se lijepom pojavom i sigurnošću (naročito kao mondenka Klotilda), *Ana Stanojević* oblikovala je Marijanu umješnom suzdržanošću, *Ljiljana Krička* vrlo se dobro snašla u sve tri svoje uloge, Solvejga *Mire Katić* — premda s kratkim tekstom — također je zapažena; jednako tako i mlada gospođa i žena u interpretacijama *Dubravke Crnojević* i *Radoslave Mrkšić*. *Velimir Čokljat* (kadet Riesling), *Damir Lončar* (zastavnik Bandera) i *Darko Milas* (telefonist) svojom su igrom doprinijeli autentičnosti prizora s ratišta a i svi drugi sudionici (*Augustin Halas, Davor Panić, Anita Šmit, Zdravko Pavlović, Slavica Benevrekić, Milenko Ognjenović, Vlasta Ramljak* i dr.) svojim su zauzetim angažiranjem dali zamjetan prinos uspjehu ove izuzetne predstave. Nastupio je i *Franjo Majetić* (valjda i on kao gost iz Zagreba?). Iskustvom prokušanog glumca suvereno je odigrao galantnog baruna Silvestra.

Ingeniozna scenografija *Zlatka Kauzlarića Atača* (u određenim scenama s golemim raspelom što lebdi nad prostorom — izradio ga *Stjepan Gračan*) i ukusni kostimi *Marije Žarak* bili su sasvim u duhu djela i sukladni redateljevim intencijama. Valja svakako spomenuti i maskera *Josipa Sabu*, kompozitora scenske glazbe *Nevena Frangeša* kao i koreografa i pomoćnika redatelja *Miljenka Vikića*. A sve su ovo (osim maskera) također zagrebačke »sile«.

* * *

U polukružnoj dvorani Teatra ITD gostovala je potkraj siječnja *Joana Popovska*, prvakinja Makedonskog narodnog teatra iz Skopja. Izvela je monodramu *Tome Momirovskog* OHRIDSKA TALIJA. Autor je — kako nas informira programsko-propagandni listić — u svojoj sredini poznat i priznat a ova mu je monodrama sadržajnom stranom (»ispovijed« zatvorenice osuđene zbog ubojstva) srodna s Pejakovićevim glasovitim djelom. Spomenuta pak glumica znana je ne samo u Makedoniji nego i šire (nagrađena je na sarajevskom MES-u i Sterijinu pozorju). Drago nam je što smo je, evo, i mi u Za-

grebu imali prilike upoznati. Lijepe je pojave, toplih, izražajnih očiju a gluma joj je sigurna i proživljena. U prisnom kontaktu s malobrojnom publikom (koja ju je na kraju nagradila srdačnim pljeskom) dojmljivo je i potresno prikazala tužnu sudbinu u braku neshvaćene i nesretne žene koja — gušena patrijarhalnom sredinom i ne nalazeći drugog izlaza — ubija nedostojnog supruga.

Premda režiser ni kostimograf nisu navedeni, želim svejedno istaknuti da je režija bila smišljena, suzdržana no ipak efektna a kostim prikladan i ukusan.

Mirko Petravić

GEORGES FEYDEAU: ORDEN

»Komedija« je još jednom obradovala svoje posjetitelje laganom i zabavnom predstavom. Ovaj put se na repertoaru našao poznati vodvilj *Georgesa Feydeaua*. »Orden« nije neko vrhunsko djelo ni među komadima svojega žanra ni među Feydeauovim djelima, ali je ipak postigao svrhu radi koje je i napisan: pružiti gledaocu trenutke zabave i smijeha. Međutim, i ta zabavna predstava ima svoju poruku ne samo za vrijeme u kojemu je pisana. Ljudska je taština »besmrtna«, a isto tako i želja za častima, odlikovanjima i priznanjima sviju vrsta, pa bila ona ne znam kako beznačajna.

I liječniku *Paginetu*, kojega je vrlo dobro odigrao *Otokar Levaj*, »orden« je jedan od glavnih ciljeva kao statusni simbol i kao odskočna daska za daljnja odlikovanja i razlikovanja od ostalih stvarnih i potencijalnih »konkurenata« u jednoj tragikomičnoj građanskoj sredini. Hipokritsko i poltronsko reagiranje na događaje o kojima ovisi karijera nije samo tipično i karakteristično za toga malog provincijskog liječnika nego i za karijeriste svih vremena i društvenih slojeva.

Uz iskusnu glumu Otokara Levaja valja istaknuti i spretnu glumu *Mladena Vasaryja*, koji nam je prikazao novinskog izvjestitelja. Obojica su pokazala veliko iskustvo i vještinu u svom žanru. Za njima nije zaostala ni Paginetova žena, koju je igrala *Veronika Durbešić*, ni *Ivica Zadro*, koji je svojom glumom, iako je možda koji put karikiranje uloge sluge bilo prenaglašeno, izazivao salve smijeha.

Smijali smo se od srca i ostalim glumcima, a naročito *Martinu Sagneru, Niki Pavloviću, Eugenu Franjkoviću* i *Sandri Fideršeg*. Mlada *Marina Nemet* pokazala je da je dorasla toj ekipi iskusnih i odličnih glumaca. Svakako, zasluge za uspjelu predstavu pripadaju isto tako i redatelju *Radovanu Marčiću*, te scenografu, kostimografu i skladatelju, koji su svi pridonijeli svoj udio općem uspjehu i dočarali salonsku atmosferu Feydeauova vremena. Na kraju ističemo i dobar prijevod *Vjenceslava Kapurala*.

(rg)

Knjige

NA KAMENU ISPOD SUNCA

Mnogi današnji pjesnici ne znaju da poezija nije u neredu nego u redu, da joj nered smeta i da joj red otvara vrata u postojanje. Danas je kod nas u poeziji takvo stanje da poeziju treba odmoriti od terora besmisla i prljavštine po receptu pjesnika koji ne žive kao pjesnici nego kao arogantni literarni nametnici. Knjiga pjesama Ivana Vidovića »Kameno podneblje« (Školske novine, Zagreb, 1985) pokušaj je da se poezija tome nasilju odupre.

Vidovićeva je poezija nabijena osjećajima i snovima, kamenom i suncem, čovjekom i životom. Pjesnik Vidović ne izmišlja život koji ga pjesnički hrani. Njegov život je oko njega i u njemu. U svom pjesničkom razmišljanju ne ide dalje od sebe i života u svom kamenjaru. Izvan tih granica ne zanimaju ga ni konačna pitanja o čovjekovoj sudbini. Tu rastu njegovi čisti doživljaji.

Pjesme je sagradio od svoga sna i od svojih uspomena. One su njegovo prokletstvo i njegova radost, njegova potreba i sudbina.

Vidovićeva poezija se dešava pod nebom, suncem i u društvu s kamenom — nepatvoreno, autohtono i poetski. U njoj se osjeća izvornost zemlje i moćnog života.

Njegov dolazak proljeća je osebujan. Ne dolazi s jaglacima i cica-macama nego s vonjem rebara i krumpira, s užinom koju mati nosi ocu na polje. Nevrijeme vidi na očevom licu i na spuštenim rukama. I on ima svoju baladu o zaklanim ovcama, kao i Tadijanović (»Smrt ovce«). Njegova žena ima »zemlje na usni« i smiješi se kao trava.

U krugu njegovih poetskih znakova ima potrebe životne širine i snage, ali nema otpora apokaliptičkoj praksi, nema protesta protiv gaženja čovjeka, nema dvosmislene kaotičnosti vremena (ili ima, ali premalo).

Vidovićevi stihovi nose sa sobom određenu iskrenost i ozbiljnost, ali ne uvijek i jednostavnost, ekstraktnu i silovitu jednostavnost.

Ne bi se moglo reći da je od mogućih poetskih istina uvijek izabrao najbolju. Ali, one koje je izabrao imaju svoju težinu.

Između njegovih pjesničkih slika i stavova pružaju se mostovi koji pod teretom čitaoca ponekad zaškripe jer nisu dovoljno stabilni i jaki. Ipak, može se preko tih mostova ići bez straha.

Vidovićeve pjesme su male šetnje od doživljaja do doživljaja, od slike do slike — u sferi iskrenosti i simpatičnog opredjeljenja za život.

Po nekim vanjskim oblicima (inovacije u postupcima, jezični eksperimenti, formalna neobičnost i nedorečena jasnoća) Vidović je moderan pjesnik, a s druge strane, kad misli i osjeća, on je običan i arhaičan čovjek, čak i onda kad pokušava vidjeti svoje i tuđe nezadovoljstvo. Ali, i onda kad nije moderno, njegovo pjesništvo je autohtono.

Granica između imaginarnog i stvarnog svijeta nije uvijek uočljiva pa neke njegove pjesničke poruke nesigurno prelaze udaljenost između uvjerljivosti i uzbudljivosti.

* * *

U Vidovićevim pjesmama mali je prostor između direktnog imenovanja i nagađanja. To i jest i nije dobro. Dobro je kad najkraćim putem odvodi do jakog udarca, a nije dobro kad doživljaje razvuče i oslabi. Iako u apstrakcijama nije hermetičan, ponekad je ipak nepristupačan.

Kod njega nema prevrednovanja i prestrukturiranja ni sadržaja ni iz-

raza, ali ima nastojanja da bude moderan na modernistički način, zbog čega postaje postmoderan i onda suvišno formalan. Čini mi se da je zaveden formalističkim modernizmom i da se toga mora osloboditi.

Nekim Vidovićevim pjesmama, da bi bile dobre pjesme, potrebna je poetska lektura. Treba ih metnuti u čisti izraz i osloboditi od formalnih, odnosno izražajnih opterećenja, a sve zbog toga da se sačuvaju postojeće pjesničke ljepote.

Pokušat ću to objasniti na primjeru pjesme »Gdje mirisno sijeno vlada«.

Vidovićev tekst:

»draga moja
ženo kako ime ti je sada
evo ti ogrlice od kupina zrelih
na obali naše njive
gdje mirisno sijeno vlada
poklanjam ti pogled vedrine
draga moja
ženo žutoklasa kako mi na usnama
sočiš sada
gle naši ptići sa ševom uzlijeću
i naša će večer rosna biti«

Poetski lektorirani tekst:

Draga moja ženo,
evo ti ogrlice od kupina zrelih
na obali naše njive
gdje mirisno sijeno vlada.
Poklanjam ti pogled vedrine
draga moja
ženo žutoklasa sa sokom na usnama.
Gle! Naši ptići sa ševom uzlijeću.
I naša će večer rosna biti.

Kad Vidović ide u zatvorenu formu, rimovani stih, zaguši dobre dijelove pjesme i posrne na akcenatski lošoj rimi. To vrijedi za cijeli ciklus *»Trava je lijepa samo za pjesnike«*.

U knjizi *»Kameno podneblje«* ima dobrih i zrelih pjesama (*»Kamenu«, »Pejzaž«, »Moj ćaća i ja«, »Poslije krupe«, »Čovjek i stijena«, »Ima ugojenih kupina«, »Kupinom stijena obrasla«, »Rasprodaja«, »Vukovi i beton«*). Ima i nedorečenih pjesama (*»mesar pomoćnica* i *moja mater«, »u prolazu«, »zastave«*). Ostale pjesme ili su djelomično dobre ili su loše. One koje su djelomično dobre, a te su u većini, nakon poetske lekture, lako bi postale dobre pjesme.

* * *

Vidovićevo poetsko mjesto je na glavnoj poetskoj cesti. Nije on kriv što raste u provinciji i što nema moćne zagovornike koji prečesto male stvari pretvaraju u velike stvari, a velike u male — u ime neliterarnih razloga. Dapače, dobro je što ne živi narcisoidno u klubovima, redakcijama, forumima i klanovskim grupama. Problem njegove odsutnosti je problem naše kritike.

Vidovićev put treba da bude put izražajne i tematske nezavisnosti, poetske svježine i određenosti — izvan svake i svačije zasjede.

Jakov Ivaštinović

KALENDAR »150 GODINA HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA«

(»Spektar« — Zagreb)

Kalendar se sastoji od šest slika. Prva slika prikazuje u cjelini Bukovčev »Hrvatski narodni preporod«. Vlaho Bukovac predočuje Ivana Gundulića kako gleda povorku hrvatskih preporoditelja na čelu s Ljudevitom Gajem. Ostale slike uprizoruju detalje ove slike, jamačno, u boji.

U dodatku je kratka biografija za svaku predočenu osobu. S Ivanom Gundulićem na slici je 20 osoba. Tekst je napisao N. Stančić.

Evo popisa osoba s godinama njihova rođenja: I. Gundulić (1589), Lj. Gaj (1809), A. Mihanović (1796), J. Drašković (1770), D. Demetar (1811) I. Mažuranić (1814), S. Vraz (1810), M. Bogović (1816). P. Štos (1806), P. Preradović (1818), A. Nemčić (1813), I. Kukuljević (1816), S. Erdödy-Rubido (1819), V. Lisinski (1819), F. Wiesner Livadić (1799), D. Rakovac (1813). Lj. Vukotinović (1813), J. Freundenreich (1827), M. Ružička-Strozzi (1850) i A. Mandrović (1839).

Bukovac je među preporoditelje stavio i dvije žene: Sidoniju Erdödy-Rubido, vrsnu pjevačicu preporodnih pjesama, koja je time jačala ilirski pokret i Mariju Ružičku Strozzi (1850-1937), jer je u doba nastanka Bukovčeve slike bila u punini svog umjetničkog izraza kao dominantna figura zagrebačkog kazališta.

Kalendar je raskošno i ukusno izdanje. Na prvom listu, uz tekst »150 godina hrvatskog preporoda«, trebalo je staviti i godinu jubileja (1835-1985).

Vladimir Dumbović

TEMELJI PROPOVJEDNIŠTVA

Knjiga Z. Baotića »Temelji propovjedništva«, na svoj način, zorno, upravo školski, nudi nam pregled propovjedništva, te se po svojoj osobitosti ubraja među rijetke priručnike koji uopće postoje kod nas o propovjedništvu.

Nakon jednog stoljeća od objavljivanja prvog priručnika o propovjedništvu kod nas, imamo Baotićev priručnik koji je na suvremen način pristupio obradbi dotične materije.

Knjiga sustavno objašnjava razne pojmove u vezi s propovjedništvom (homilija, homiletika, propovjednik, poslanje, sadržaji, načini i postupci).

Glavna poruka i sadržaj svake propovijedi mora biti poziv na obraćenje i navještaj oproštenja grijeha. Dakako, potrebno je objasniti sadržaj samog obraćenja. Smisao propovijedanja Evanđelja nalazi se u oslobađanju čovjeka od grijeha i Božjem posinovljenju ljudskog roda u Kristu. Za takvo navještenje propovjednik mora biti pripremljen u svakom pogledu. Propovijedati imaju pravo prvenstveno biskupi, svećenici, a zatim i svjetovnjaci ako ih ovlaste biskupi.

Propovijed mora uvijek imati evanđeoski sadržaj uz prikladno uklapanje u životnu zbilju. Propovjednik je dužan govoriti načinom i izrazom svoga vremena i svoje sredine. Dobar propovjednik može jako dobro iskoristiti sredstva društvenog priopćavanja u svrhu širenja Radosne vijesti. Propovijedanje je časna služba, sveta obaveza, uzvišeno poslanje, za koje se treba temeljito pripremiti teoretski i konkretno. Svaku propovijed treba pripremiti da bude sa znanstvene, metodičke, odgojne i sadržajne strane što bolja, a ostalo, s uvjerenjem da smo učinili što smo mogli, pripustiti Bogu.

Propovjedaonica se ne smije shvatiti kao čisto ljudska katedra s koje se može o svačem govoriti. Služba riječi, prema saborskim odredbama, crpi hranu iz Sv. pisma i ostvaruje se u obliku pastoralne propovijedi, kateheze i svake kršćanske pouke, u kojoj homilija zauzima posebno mjesto.

Župnici su dužni, prema Crkvenom zakoniku, pripremati i one propovijedi koje se nazivlju »duhovnim vježbama« i »svetim misijama« te druge prigodne propovijedi, jer postoje razni oblici propovijedi Evanđelja, kako veli papa Pavao VI. u pobudnici »Evangelii nuntiandi«.

Eto, to su osnovne misli i gledišta koja se nalaze u Baotićevoj knjizi »Temelji propovjedništva« (o kojoj je pisano i u prošlom broju »Marulića«).

C. F. S.

Naš suradnik *Antun Šimunić* dobio je treću nagradu natječaja »Međunarodno prijateljstvo« tršćanskog Saveza za esperanto. To je međunarodno priznanje naš suradnik dobio za svoju pjesmu »Preneseno značenje mosta«.

* * *

»Oko« od 16—30. siječnja 1986. donosi odgovor *Nade Klaić* na članak našeg suradnika *Svevlada Slamniga*, objavljen u istom listu od 2. siječnja pod naslovom »Mit se mitom izbija«, u kojemu se Slamnig suprotstavlja Klaićkinoj tezi o dvjema različitim inkulturacijama Metodove baštine u hrvatskoj državi.

* * *

U Vjesnikovu prilogu »Sedam dana« u rubrici »Književna desetka« dramski pisac *Velimir Lukić* stavlja na prvo mjesto svojih najomiljenijih knjiga *Sienkiewiczev* »Quo vadis«, a kipar *Branko Ružić* navodi kao svoju najomiljeniju knjigu *Sudetine* »Kućice u dolu« (»Vjesnik« od 18. I. 1986).

* * *

19. XII. 1985. umro je u Gradu talijanski pjesnik kršćanskog nadahnuća *Biagio Marin* u 94. godini života.

* * *

»Osservatore Romano« od 31. XII. 1985. donosi razgovor sa suvremenim književnikom kršćanskog nadahnuća *Mariom Pomilijem.*

* * *

»La Croix« od 16. XII. 1985. objavljuje članak o filmskom i kazališnom režiseru *Krysztofu Zanussiju* pod naslovom »Zanussi, le très catholique«. U istom listu od 19. XII. 1985. objavljen je i članak *Jeana Toulata* o *Françoisu Mauriacu* pod naslovom »Le message de F. Mauriac«.

* * *

»Čakavski sabor« dodijelio je plaketu »Marulić« sveučilišnom profesoru za stariju hrvatsku književnost *Josipu Bratuliću.*

* * *

U listu »Osservatore Romano« objavljen je 25. XII. 1985. članak *Feruccia Ulivija* o *A. Manzoniju* pod naslovom »I due Natali di Alessandro Manzoni«.

* * *

»Die Furche« od 13. XII. 1985. donosi članak *Wernera Müllera* o *Manèsu Sperberu* pod naslovom »Ein Moralist«.

* * *

Izdavačka kuća »Le Seuil« objavila je 18 novela *Heinricha Bőlla*, po prvi put izdanih u Francuskoj, pod naslovom »Le destin d'une tasse sans anse«.

* * *

17. I. 1986. predstavljene su u Muzejskom prostoru u Zagrebu tri dosad objavljene knjige sabranih djela *Marka Marulića*. Splitski književni krug, izdavač tih djela, iznio je tom prilikom i plan daljnjih izdanja.

»Edizioni Paoline« objavile su knjigu *Jeana Carmignaca »Nastanak sinoptičkih evanđelja«*. Prema mišljenju autora evanđeoski su tekstovi mnogo stariji i, prema tome, mnogo vjerodostojniji nego što su to u posljednje vrijeme držali mnogi suvremeni egzegeti.

* * *

»Esprit« 1/86 donosi prikaz filma *E. Kusturice* »Otac na službenom putu« pod naslovom »Totalitarisme ordinaire« i prikaz posljednje knjige *Grahama Greenea* »Deseti čovjek« pod naslovom »La lutte pour l'identité«.

* * *

Sarajevski »Odjek« br. 3/86, donosi članak *Zvonimira Mrkonjića* o *Sopovoj* poeziji pod naslovom »Na Sopovoj kocki«.

* * *

19. XII. 1985. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici povodom 100-god. rođenja rano preminuloga hrvatskog slikara M. Kraljevića govorio je *M. Peić*. Sljedeći dan, u Medulićevoj 3, JAZU i USIZ grada Zagreba postavili su spomen-ploču gdje je umro M. Kraljević.

(vd)

* * *

20. XII. 1985. Gradska knjižnica u Zagrebu priredila je književno veče posvećeno pjesniku *Dragutinu Tadijanoviću* u povodu njegove 80-god. života. Govorili su *T. Maroević* i *Ž. Čorak*. Tekstove je čitao *Z. Crnković*.

(vd)

* * *

Društvo književnika Hrvatske, Sekcije Vinkovci, u okviru pregleda dostignuća svojih članova i suradnika, organiziralo je književno sijelo u »Operi« 14. veljače 1986. (restoran M. Zadre) u Zagrebu. To je bio *Poetski recital Dragutina Tadijanovića*. Sudionici su bili autor *Dragutin Tadijanović*, glumica *Nada Subotić*, književni kritičar *Tonko Maroević* i voditelj *S. Vladimir Letinić*.

(JI)

* * *

13. XII. 1985. u Gradskoj knjižnici u Zagrebu promovirana je knjiga »Riznica ilirska 1835 - 1985« kao prilog proslavi 150-god. ilirskog pokreta (hrv. nar. preporoda). Govorili su *M. Sicel, D. Jurčić, P. Strčić*. Tekstove je čitao *Z. Crnković*.

(vd)

* * *

Predsjedništvo RSIZ-a kulture SR Hrvatske, na prijedlog ocjenjivačkog suda Komisije za stimulaciju književnog stvaralaštva, nagradilo je 20. II. 1986. jedan dio rukopisa knjiga, prispjelih na natječaj navedenog RSIZ-a 1984.

Među nagrađenim autorima našli smo i ime našeg stalnog suradnika mr *Svevlada Slamniga*, koji je stimuliran za knjigu eseja *»Evinim tragom«*. Radi se o sociologiji žene, a znanstveni rezultati i idejni pogledi S. Slaminga poznati su nam iz predavanja »Emancipacija žene«, koje je autor održao u okviru književnih večeri našega Društva. Glavna je autorova teza da emancipacija ne znači *defeminizaciju* žene, što se vidi iz metafore u naslovu knjige. Na tom istom natječaju nagrađeni su i rukopisi knjiga naših suradnika *Stanislave Adamić* i *Ante Gardaša*.

(ss)

ISPRAVCI

Za sve tiskarske pogreške i pogreške učinjene prilikom prireĎivanja tekstova ispričavamo se autorima i čitateljima. Međutim, posebno smo upozoreni na greške u članku »Stvaraoci prostora« pa ih navodimo: na str. 6, redak 17. odozdo stoji: Viollet — Le Duci, a treba biti: Viollet — Le Duc; na str. 7, redak 11. odozgo stoji: stvarno s duhovnim, a treba stajati: tvarno s duhovnim; ista se pogreška javlja na str. 8, redak 21. odozdo; na str. 8, redak 15. odozgo stoji: s centralnim nacrtom, a mora stajati: s centralnim tlocrtom; na istoj stranici redak 17. odozgo stoji: projektira, a treba da bude: projicira; na str. 9, redak 14. odozdo stoji: autonimija, a valja da bude: autonomija; na str. 11, u drugoj bilješci stoji: »Narod gradi na odoljenom kršu«, a mora biti: »Narod gradi na ogoljenom kršu«.

Upozoreni smo također na pogreške u članku: »Sat hrvatske povijesti«. U njemu na str. 86, na lijevom stupcu, u 11. retku odozgo, stoji: Branimirovim, a treba biti: Budimirovim. U istom članku na str. 84, lijevi stupac, redak 12-13. odozgo treba biti: (Rasprava o salonitansko-splitskim mučenicima godine 1900); na str. 85, lijevi stupac, redak 2-3 odozgo treba biti ovako: hrvatski vladar Trpimir (oko 845 — oko 864).

U osvrtu na zagrebačku predstavu »Kate Kapuralice« stoji (na str. 90, drugi stupac, redak 21. odozdo): zgoljene, a mora biti zgoljne; na str. 91, prvi stupac, redak 25. odozgo, otisnuto je sconograf, a mora biti: scenograf. Na stranici 116, u desnom stupcu odozgo, dva puta je ponovljena ista vijest.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (45) 121
Mladen Jurčić: Getsemani 126
***Ante Kraljević:** Slijepčeva skulptura 130
Marija Horžinek: Uskrs Martina Hrena 131
***Ante Kraljević:** Otac i sin 134
Tomislav Heres: »Gospodinova večera« Bruna Bulića 135
Ante Kraljević: Ričina 148
***Joja Ricov:** Jugo 153
***Tomislav Dorotić:** Moj probudi muk 155
V. Radičev: Četiri godišnja doba 156
Stanislav Šodan: Umjetne suze teku 158
Petar Runje: Fra Bernardin (Splićanin) Drivodilić i hrvatski Evanđelistar tiskan u Veneciji 12. ožujka 1495. 159
Ivo Balentović: Uspomene 167
Ivo Balentović: Tuga nailazi 170
***Josip Radić-Planinić:** Nezavršena pjesma 171
Rajmund Kupareo: Smrt na amerikanski način 172
***Tomislav Dorotić:** Svjetionik boli 175
Neven Jurica: Poezija Rajmunda Kuparea 176
***Ante Jakšić:** Poslanica Jakovu Kopiloviću 181
Blago Karačić: Broj 28 182
Dubravka Petek: Na putu u Oz 184
Miroslav Majnarić: Bliže ili dalje 189
***Tomislav Dorotić:** Pjesma 190
Stanislav Šodan: Savršeni Svijet 191
Josip Berka: Gdje je Antun Mihanović spjevao »Lijepu našu«? 193
***Pavao Despot:** Sudbina »neposlušna« čovjeka 195
Jakov Ivaštinović: Stvarna i nestvarna stvarnost 196
***Tomislav Maretić:** Travanj 200
T. M.: Požeški povjesničar 201
Miroslav Majnarić: Magla 204
Stanislav Šodan: Primijetiti život 205
***Tone Otočan:** Bonaca ko ulje 206
Josip Buturac: Povijesni počeci Bjelovara 207
Mirko Petravić: Od školskih priredaba do operne scene (Razgovor s Verom Grozaj) 217
Miroslav Majnarić: Daska 228

Mišljenja i reagiranja

Miroslav Vuk: Kritike na znanstveni skup o Kuhaču 229
Ivan Bošković: Gdje je i kad rođen Ivan Mane Jarnović? 239

Mozaik

Mirko Petravić: Iz kazališnog Zagreba 251
(rg): Georges Feydeau: Orden 256

Knjige

Jakov Ivaštinović: Na kamenu ispod sunca 257
Vladimir Dumbović: Kalendar »150 godina hrvatskog narodnog preporoda« 258
C. F. S.: Temelji propovjedništva 259

Vijesti

Iz domovine i svijeta 260

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec